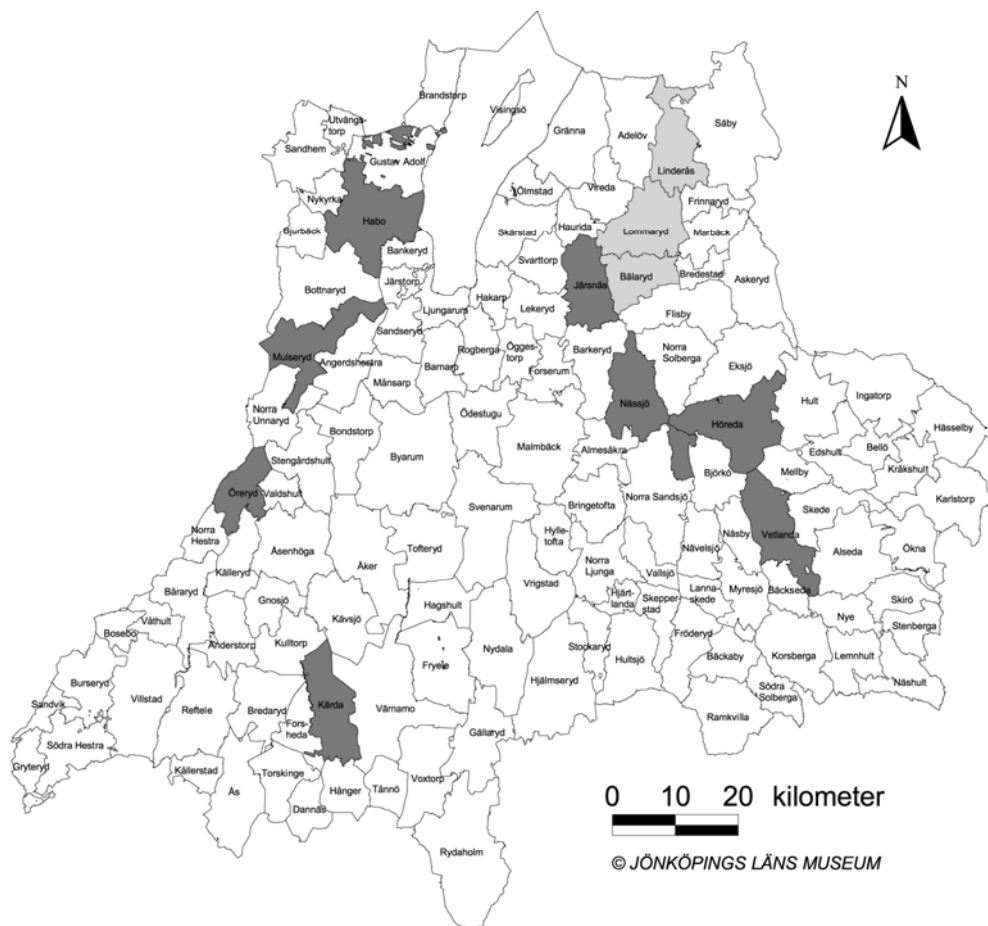

Fälthandledning

Skog&Historia i Jönköpings län

Arbetsrapport 2005-03-01

Fredrik Engman

Jönköpings läns museum,

Box 2133,
550 02 JÖNKÖPING

Jan Agertz, 036-30 18 09, 070-609 41 80, jan.agertz@jkpglm.se
 Linnea Kallerskog 036-30 18 33, 070-326 45 42, linnea.kallerskog@jkpglm.se
 Fredrik Engman 036-30 18 68, 070-218 41 03, fredrik.engman@jkpglm.se
 Moa Lorentzon, 036-30 18 03, 070-620 02 67 moa.lorentzon@jkpglm.se
 Rickard Wennerberg, 036-30 18 92, 070-549 70 40 rickard.wennerberg@jkpglm.se

Länsstyrelsen i Jönköpings län

Samhällsbyggnadsavdelningen, Kulturmiljövård
551 86 JÖNKÖPING

Tomas Areslätt, 036-39 50 45, 070-359 50 45, tomas.areslatt@f.lst.se
 Anders Wallander, 036-39 50 40, 070-515 76 33, anders.wallander@f.lst.se

Höglandets fornminnesförening

Greta Forsberg 0380 207 07, greta.forsberg@telia.com
 Bertil Johansson
 V. Strandvägen 11, 578 33 Aneby

Skogsvårdsstyrelsen/Jönköping-Kronoberg

Solstickegatan 1
553 13 JÖNKÖPING

Torbjörn Swerre, 036-30 63 63, 070-514 01 09 torbjorn.swerre@svsfg.svo.se

Innehållsförteckning

Inledning	4
Arbetsuppgifterna	4
Arbetsplanering	5
Kartanalys	5
Om ni finner något som kan vara ett nyfynd	6
Grunderna för en beskrivning	6
Lägesbestämning	7
Kartmarkeringar	7
Anvisningar till fältblanketten	7
Skyddsregler i skog och historia	12
Skyddsrutin i fält	12
Om olyckan är framme	12
Att läsa vidare	13
Exempelsamling	14
Index över lämningstyper	60

Inledning

Inventeringar av fornlämningar har lång tradition i Sverige. De första uppteckningarna gjordes redan under 1600-talet i form av frågelistor utsända till prästerna i landskapens socknar. Dessa s k "Rannsakingar efter antikviteter" genomfördes med anteckningar om runstenar, gravhögar, rösen, fornborgar och annat som man antog hörde forntiden till. Under 1800-talets senare del gjordes landskapsinventeringar på vissa håll i Sverige och i början på 1900-talet gjordes också begränsade sockeninventeringar i Riksantikvarieämbetets (RAÄ) regi.

I samband med ett riksdagsbeslut 1937 påbörjades det vi idag kallar för fornminnesinventeringen. I ett samarbete mellan Lantmäteriverket och RAÄ gjordes en inventering av lagstadgade fasta fornlämningar som markerades på den ekonomiska kartan med ett run-R eller (R).

Från år 1974 reviderades den ekonomiska kartan och därmed påbörjades även en ominventering av fasta fornlämningar, dvs en revidering av den äldre inventeringen. I takt med den successiva kunskapsuppbyggnad som är ett resultat av den tidigare inventeringen har ambitionen idag också blivit att registrera ett bredare spektrum av kulturlämningar, dvs både fasta fornlämningar och vissa andra kulturminnen.

Vad innebär då projektet Skog&Historia? Det framgår av namnet att det handlar om både skog och historia. Det är ett inventeringsprojekt som innebär att man i fält skall söka reda på och registrera forn- och kulturlämningar i skogsmark. Registreringarna kan fungera som ett komplement till eller integreras med fornminnesregistret som finns hos Riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen och länsmuseum och i förlängningen på Internet samt KOTTEN som finns på Skogsvårdsorganisationen. Huvudsyftet med inventeringen är att få kunskap och kännedom om var lämningar är belägna. Dessa kan då ges ett skydd bl a i samband med framtida skogsbruk

Fornlämningar, oavsett om de är kända eller ej, skyddas av kulturminneslagen i vilken det klart framgår att det är straffbart

att utan tillstånd och föregående arkeologisk undersökning borttaga, förstöra eller förändra en fast fornlämning eller dess närområde. Information om de nypåträffade lämningarna skall liksom information och rådgivning om skötsel utsändas till berörda markägare. För kulturhistoriska lämningar som inte bedömts vara fasta fornlämningar, det är främst yngre lämningar som stenmurar, kolbottnar och torp gäller Skogsvårdslagens 30§ som omtalar att hänsyn skall tagas till lämningen vid skogsbruksåtgärder.

Projektet Skog&Historia påbörjades i Värmlands län och har sedan bedrivits i ett flertal län från Skåne och norrut. Resultaten av dessa projekt har varit överväldigande där ett stort antal forn- och kulturlämningar, som ej varit kända, påträffats och registrerats.

Det är vår förhoppning att Ni som deltagare/inventerare ska få ökade kunskaper om inventeringsarbete och vår historia samt att Ni kommer att trivas hos oss under Er tid i projektet.

Arbetsuppgifterna

Efter en inledande introduktionsutbildning kan arbetsuppgifterna delas upp i följande moment:

- Källforskning
- Intervjuer
- Fältarbete/dokumentation

I korthet innebär källforskningen att vi med hjälp av kartor från olika tidsåldrar, eller med hjälp av annan information från litteratur, hembygdsföreningar eller privatpersoner, får tips om eventuella lämningar. Nästa steg blir att gå ut i skogen och försöka hitta lämningarna och beskriva dem. I vissa fall får en noggrannare fältinventering ske för att undvika "luckor" i inventeringen. Alla lämningar registreras sedan på särskilda blanketter. Under hand sker en kvalitetskontroll av gruppens arbete av en arkeolog. Med jämna mellanrum kommer grupperna samlas för exkursioner, utbildning eller diskussion kring olika typer av lämningar.

Arbetsplanering

Besök lokala bibliotek för att ta del av den hembygds litteratur som finns. Besök hembygdsföreningar för att kontrollera om torpinventeringar eller liknande är gjorda. Här kan man i regel även få tips om vilka ortsbor som har god hembygds-känedom. Kontrollera med orienteringsklubbar om orienteringskartor finns över det område som skall inventeras.

Besök markägare och närboende för att informera om projektet. Fråga då också om lämningar i området t ex torpgrunder, tjärdalar, kolbottnar, väghållningsstenar minnesstenar och dylikt. Fråga dessutom om platser eller naturföremål med namn/tradition. Lösfynd av fornsaker som flintbitar och järnslag är givetvis också av intresse. Anteckna direkt, det är lätt att glömma. Passa på att be om tillstånd att köra på småvägar i området och om möjligheten att få låna nyckel till eventuellt låsta vägbommar. Tänk på att det är **väldigt viktigt att ni presenterar er** för de personer ni stöter på ute på bygden. Om folk inte vet vad det är för ena som rör sig på deras marker blir de ofta lite reserverade. Ett positivt förstahandsintryck av er kan vara avgörande för hur mycket information ni kan få ut av kontakter med folk från trakten.

Dagar med ihållande regn och under älgjaksveckan kan det vara lämpligt att besöka lantmäteriet i Jönköping för att titta på gamla lantmäterikartor.

Kartanalys

Det är alltid viktigt att analysera uppgifterna som finns på äldre kartmaterial. Dessa kan utgöras av äldre ekonomisk karta, geologisk karta, generalstabskarta, lantmäterikartor etc. Även orienteringskartor kan vara viktiga att ta del av.

Nu mera försvunnen bebyggelse finns ofta markerad på de äldre kartorna. Ort-namn och marknamn kan också indikera lämningar av olika slag. Ett namn som Hultet kan t ex indikera ett numera rivet torpställe. Namnet Blästmossen kan peka på järnframställning, Tjäråsen på tjärframställning etc.

Geologiska kartan och generalstabskarta har även tvärstreck över de dåvarande landsvägarna som utvisar platsen för milstolpar. De har även symboler för gruvhål, stenbrott, källor etc. Spåra alltid platserna för dessa symboler.

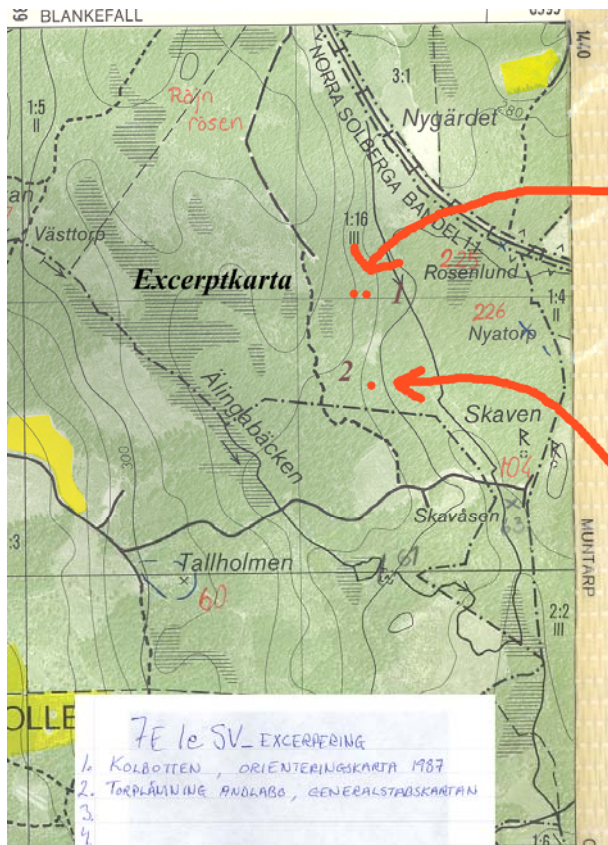
Även på orienteringskartor finns symboler av olika slag som kan vara av intresse vid inventeringen, t ex grävda gropar, ruiner etc.

Samfälligheter, som på ekonomiska kartan markeras med ett (S) kan också indikera lämningar efter kvarnar, linbastur, tjärdalar etc.

På lantmäterikartorna finns ofta gamla gränsmärken med namn liksom en mängd annan information.

De ekonomiska kartbladen omfattar 5x5 km stor yta och dessa delar vi in i ¼ delar, vilka benämns kvartsblad som benämns efter väderstreck. All information från olika kartor, muntliga uppgifter böcker eller andra källor samlas till en karta. Gör därför på följande sätt:

1. Kopiera den ekonomiska kartan (helst 1950-talets ekonomiska karta) över det aktuella kvartsbladet. Denna blir er excerperingskarta.
2. Upprätta en tabell över indikationer (excerptanteckningar) för respektive kvartsblad.
3. Gå igenom respektive karta/källa och för över informationen till excerptkartan. Beskriv kort i excerperingsanteckningarna vad det är för indikation och vilken källa ni hämtat uppgiften från. Gör en löpande numrering för respektive kvartsblad.
4. Kontrollera vilka fornlämningar som finns inom ert kvartsblad. Dessa finns på er ortofotokarta men beskrivningarna får hämtas från pärmar. Vissa av lämningarna i registret saknar beskrivning. Tanken är att vi inom projektet skall göra en beskrivning av dessa. För därför över dessa lämningar till excerptkartan.

Orienteringskarta

Generalstabskarta

7E 1c SV EXCERPTERING
 1. Kolbotten, ORIENTERINGSKARTA 1987
 2. TORPLÄMNING ANDLÖV, GENERALSTABSKARTAN
 3.
 4.
 5.
 6.

Excerptkarta och excerptanteckningar

Om ni finner något som kan vara ett nyfynd

- Kontrollera att det inte finns med i fornlämningsregistret.
- Gå över området ordentligt för att se att ni får med allt och skapa er en bild över lämningen. Ligger lämningen ensam eller är det ett område med flera kulturlämningar? Beskriv lämningarna i fältblanketten.
- Ett bra sätt att hålla reda på vad ni gjort färdigt är att markera området på kartan. Markera på excerpteringskartan vilka områden ni inventerat och är färdiga med.

Grunderna för en beskrivning

Grunden i arbetet är att lära sig att skilja mellan naturfenomen/naturligt uppkomna markskador och lämning av mänsklig verksamhet. Det är alltså i första hand olika slags lämningar som ni letar efter under inventeringen. Men det finns undantag från denna regel. När man pratar om lämningar så innebär det att människan på något sätt har skapat företeelsen ifråga (ett hus, en grävd grop, ett stenbrott). Men även naturliga företeelser kan ha ett kulturhistoriskt värde. Det kan röra sig om platser eller naturfenomen som det finns namn på eller traditioner kring. De kan även ha använts på

något särskilt sätt av människor. Exempel på naturföreteelser som kan ha traditioner kring sig är flyttblock, dödisgropar, märkliga träd eller platser där man förr samlades för att dansa.

Då ni bestämt er för att en företeelse är en kulturlämning skall den beskrivas bara utifrån det ni ser. Även om ni inte vet vilken funktion lämningen haft, är det möjligt att t ex mäta och ange riktning på de synliga delarna av lämningen och beskriva det material den är gjord av. Kan ni inte alls placera lämningen under någon av de typer/sakord som finns upptagna här får ni tills vidare ge den beteckningen "Övrigt" men gå igenom listan noggrant då de flesta sakorden finns. Jämför alltid den lämning ni har påträffat med beskrivningsexemplen! Om lämningen saknas i beskrivningsexemplen jämför med något liknande, t ex om ni har en potatisgrop jämför med hur man beskriver en kolningsgrop. Använd **alltid** fältblanketter för att undvika att man glömmer viktiga uppgifter. Låt någon annan i gruppen läsa igenom den gjorda beskrivningen innan nästa beskrivning påbörjas. Skriv därför tydligt!

Lägesbestämning

För inmätning och lägesbestämning används i regel portabla GPS, men angivelserna från dessa bör alltid kontrolleras i form av en kombinerad terräng- och kartanalys.

- Lokalisera den exakta platsen för lämningen på fotokartan.
- För att kontrollera: se efter om det finns någon punkt i terrängen i närheten, som kan vara synlig på kartan. Det kan vara ett vägkors, en bäckkrök, en myrholme med oregelbunden kontur, ett hus eller ett hörn av en skiftes-/hyggesgräns.
- Gå dit, syfta med kompassens siktskåra mot lämningen, vrid kompasshuset så att dess norr-pil sammanfaller med kompassnålens röda halva. På så sätt får ni riktningen mellan lämningen och det utvalda terrängmärket.
- Mät avståndet i meter mellan terrängmärket och lämningen med hjälp av linjalen på kompassen eller stegning (alternativt mätlina).

- Räkna om avståndet i rätt skala. Vid skalan 1:10 000 motsvarar 1 mm 10 m.

Kartmarkeringar

Inprickningar på kartan utgörs av punkter, linjer eller områden (ytor).

- Punktobjekt:
Objekt mindre än 20 m i diameter inprickas med en röd punkt.

- Linjeobjekt:
Större objekt, exempelvis vägar, järnvägsbankar och stenmurar läggs in på kartan med heldragen **röd** linje. Är lämningen längre än 500 m (5 cm på kartan) skrivs objektsnumret både i början och slutet av lämningen. Om t ex en väg med namn löper över flera kartblad anges även objektnumret där den "lämnar" kartan och där den börjar på nästa karta.

- Ytobjekt:
Områden t ex torp och fossila åkrar, läggs in med heldragen **röd** begränsningslinje. Områden med fornlämningar som *inte* är synliga ovan mark, exempelvis stenåldersboplatser, redovisas med streckad **röd** linje. Begränsningen representeras av den ritade linjens ytterkant. **Röd** kryssmarkering används vid fyndplatser och lösfynd samt ibland för plats med bruk/tradition.

Inprickningen skall vara så exakt som möjligt. Tänk på att ekonomiska kartan/ortofotot är i skala 1:10 000. Det gör att 1 mm på kartan är 10 m i verkligheten. Läger vi in en lämning 1 cm fel har vi hamnat 100 m från det verkliga läget - och har kanske inte ens markerat lämningen på den verkliga markägarens ägor. Varje inmätning måste därför bedömas efter om den gett ett rimligt resultat - hamnar t. ex. markeringen för husgrunden i en myr på fältkartan, när den i verkligheten ligger på ett hygge?

Anvisningar till fältblanketten

Ifylld fältblankett är en originalhandling och skall behandlas därefter. Den färdigställs/fylls i, i fält, enligt nedanstående anvisningar. Den skall vara läslig, texta därför. Använd blyerts så att ändringar kan göras. Ansvarig arkeolog kommer därefter att använda den ifyllda fältblanketten vid

granskning. Här nedan följer en genomgång av de olika fälten och vad som skall fyllas i:

1) Identitet RAÄ

Tillfällig arbetsidentitet ifylls av arkeolog. Om ni gör ett tillägg eller förändring av den beskrivning som finns till en registrerad fornlämning anges fornlämningsnummer (RAÄ-nr). Socken och landskap anges alltid.

2) Kartblad

Under rubriken anges det eller de kartblad av Fastighetskartan/ekonomiska kartan i skala 1:10 000 på vilket lämningen är belägen. Såväl Fastighetskartan/ekonomiska kartan som ortofotokartan har en blad-beteckning som grundar sig på rikets koordinatsystem. Under rubriken anges den namn och kvartsblad, t ex: 4F 8d Lessebo NV eller 9G 7c Beckershov SV.

3) Identitet S&H

I fältet fylls objektsnumret in enligt den löpande numrering som sker i fält. Objektsnumret består av det aktuella kartbladet samt en löpande nummerserie, till exempel: 7E1dSV:25, vilket innebär den 25:e registreringen på det aktuella kartbladet.

4) Inventerare

Här anges namn på den inventerare som gjort beskrivningen samt datum när lämningen beskrevs.

5) Koordinat

Här anges koordinat som tas fram med hjälp av GPS, kom ihåg att kontrollera denna mot kartan. X koordinaten börjar alltid på 6 och Y-koordinaten på 1.

- Punktobjekt:

Vid punktobjekt exempelvis en stensättning tas koordinaten mitt på lämningen.

- Linjeobjekt:

För långsträckta lämningar t ex stenmurar, vägar och järnvägar anges den södra eller den västligaste punkten. Brytpunkter och slutpunkter anges under beskrivningen.

- Ytobjekt:

För torplämningar anges koordinaten för det som bedömts som huvudbyggnaden/bostadshuset. Koordinater för andra läm-

ningar, t ex ytterliggare husgrunder stenmurar, brunnar och fossila åkrar inom torpområdet, anges eventuellt i beskrivningen.

6) Sakord S&H

Vid fornminnesinventeringen och inom projektet fornminnesinformation har man tagit fram en lista över olika lämningstyper. För att kunna jämföra lämningar inom olika delar av landet skall dessa användas. Använd därför inte egna eller dialektala ord.

7) Beskrivning

Innan du påbörjar beskrivningen jämför med beskrivningsexemplen. Det som avses här är en objektiv beskrivning av vad som faktiskt är synligt ovan jord. De olika lämningarna får givetvis olika beskrivningar, men vissa fakta och mått skall vara med, se alltid beskrivningsexemplen! Var noga de första gångerna så att alla uppgifter kommer med. Detta underlättar vid registrering och återbesök på lämningarna undviks. Innehåller en lämning flera olika objekt görs en inledning t ex: *Torplämning (Hökkärr) ca 75x50 m (N-S), bestående av 2 husgrunder, 1 källargrund och 1 brunn.* Därefter beskrivs de enskilda lämningarna i den ordning som de kommer i inledningen, dvs börja med husgrunderna osv. De enskilda lämningarna inom området relateras till varandra med avståndet först och sedan riktningen, exempelvis *20 m N om husgrunden och 10 m V om väg är Källargrund* osv. Se även punkt **15 Orientering**.

De flesta lämningar har en långsida och denna anges först t ex: *Fossil åker 100x20-30 m (N-S)*, eller *husgrund 5x3 m (N-S)*. Längdutsträckningen anges alltid inom parantes med stora bokstäver och ordning klockvis med början i N. Även en väg har en längdutsträckning men beskrivs enligt följande: *100 m l (N-S) och 2-3 m br*, jämför med beskrivningsexemplen.

Exempelvis fossila åkrar, torplämningar eller stora stenbrott kan vara svåra att beskriva då hela området inte kan överblickas. Gör då en avgränsning av hela området på kartan, se Kartmarkeringar! Därefter kan området mätas på kartan och området beskrivas. Finns flera olika objekt av

samma karaktär inom ett område, exempelvis agrara lämningar, görs en inledning där det nämns vad som finns inom området. Finns det lämningar av olika karaktär görs flera beskrivningar, t ex beskrivs en sten-sättning inom ett område med fossil åkermark separat.

Ordet *intill* används om någonting ligger i direkt anslutning till något annat, t ex *Lintorkningsgrop anlagd intill och Ö om ett större stenblock*.

I de flesta fall har lämningen mätbara höjder varav vi anger den största och den minsta t ex *0,1-0,4 m h*. Ibland är den lägsta höjden av en lämning icke mätbar, den är belägen i marknivå, i så fall mäter man endast den högsta höjden och anger att höjden är *intill 0,5 m h*.

Ordet *ställvis* används där företeelser förekommer här och där, t ex kan en kolbotten *ställvis vara omgiven av gropar*, en fossil åker kan *ställvis avgränsas av diken*. I topografiska terränguppgifter kan ställvis förekomma i olika sammanhang t ex i samband med *ställvis berg i dagen*, *ställvis blockig moränmark*, *ställvis stenig moränmark*, etc

I stort sätt överallt där man kan skriva *finns* bör man använda *är*.

Förkortningar får användas för att underlätta vid beskrivning av lämningar men för att alla skall förstå och kunna registrera en fältblankett skall inte egna förkortningar användas.

De förkortningar som ni kan använda då ni anger mått är:

br	bred(a)
cm	centimeter (endast i undantagsfall t ex skålgropars storlek, stenstorlek anges alltid i meter)
diam	diameter
dj	djup(a)
h	hög(a)
l	lång(a)
m	meter
st	stor(a)
tj	tjock(a)

De förkortningar ni kan använda i den beskrivande texten är:

bl a	bland annat (andra)
dvs	det vill säga
etc	et cetera

fr o m	från och med
f d	före detta
hd	härad
kn	kommun
m fl	med flera
mm	med mera
osv	och så vidare
p g a	på grund av
resp	respektive
s k	så kallad (-t, de)
sn	socken
t ex	till exempel
t o m	till och med

De förkortningar ni kan använda intill siffror är :

bil	bilaga
ca	cirka
dnr	diarienummer
e Kr	efter Kristus
f Kr	före Kristus
fig	figur
inv nr	inventarienummer
kap	kapitel
m ö h	meter över havet
nr	nummer
s	sidan, sidor (na)
tab	tabell

Övriga förkortningar är **förbjudna** med undantag för väderstreck som anges med stora bokstäver. Notera att ordet *stycken* inte kan förkortas st, vilket betyder stor(a). Vanligen behövs inte ordet eftersom lämningarna skall beskrivas så noga som möjligt. Är det 3 stenar - så är det. Försök därför i möjligaste mån att undvika detta ord.

Vilken form? Rund, oval, kvadratisk, rektangulär etc. För t ex ovala och rektangulära lämningar och vägsträckningar anger ni längdutsträckning med hjälp av kompassen (N-NNÖ-NÖ-ÖNÖ-Ö osv). Exempelvis *Fångstgrop, oval, 5x2 m (N-S)*

Mått på längd, bredd eller diameter, höjd, djup anges i meter. I enstaka fall anges mått i cm. Detta gäller exempelvis storlek på skålgropar.

Vilket material? Sten (kallmurad, murad, jordblandad), jord, etc. Vid angivandet av stenmaterial i exempelvis röjningsrösen görs en uppskattning av stenstorleken. Exempelvis: *0,2-0,4 m st stenar*. Vid beskrivning av gravar anges att stensätt-

ningen har *en fyllning av 0,2-0,4 m stenar*.

Om utrymmet på sidan 1 inte räcker till finns en fortsättningsruta på sidan 4. Om detta inte räcker skall de förtryckta fortsättningsssidorna användas. Tänk då på att kryssa i rutan *Forts på extrasida* på sidan 4 samt att skriva in objektsnummer (identitet) på fortsättningssidan. Blankett och fortsättningssida måste även följas åt.

8) Skador på lämningen

Här beskrivs skador/åverkan på lämningen. Naturligt förfall beskrivs inte, exempelvis har de flesta spisirösen i kolarkojgrunder rasat ihop men detta räknas inte som en skada. Om man tycker att den är välbevarad anges detta under punkt **19 Inventarens kommentar**. Om lämningen har flera skador beskrivs de i ordning från lämningens mitt ut mot dess kanter.

9) Vegetation på lämningen

Här anges vegetation på lämningen, i första hand träd och buskar. Kulturväxter (trädgårdsväxter, nässlor) bör särskilt omnämnas. Ange alltid (om möjligt) uppskattad ålder på träden.

10) Vegetationsbild

Här avses närområdet till själva lämningen och det lämpligaste alternativet anges. Se även punkt **14 Terräng**.

11) Sentida skador

Här kryssar du i vilken typ av skada som finns. Tänk på att skador på lämningen också skall beskrivas under punkt **8 Skador på lämningen**. Finns grova lövträd i området anges vilken typ av träd. Med grova lövträd menas träd med en diameter på mer än 1 m. Ange koordinat för trädet.

12) Förekomst av kulturpräglad vegetation.

Om kulturpräglad vegetation finns kryssar du i det lämpligaste alternativet.

13) Tradition

Här anges muntlig eller skriftlig tradition om den aktuella lämningen. Källa skall alltid anges. Observera att vid muntlig uppgift kan uppgiftslämnarens namn upp-

ges endast om han eller hon har lämnat sitt medgivande till publicering på Internet, i enlighet med Person- och uppgiftslagen (PUL). Fråga därför alltid om det är OK att ange personen som källa. Skriftliga källor anges under **punkt 34 Referenser** men en hänvisning till författaren görs i texten t ex (*Andersson, O 1977*).

Vid registrering av lämningstypen *Plats med tradition* ges beskrivningen i detta fält men lämningstypen måste anges även under punkt **7 Beskrivning** med hänvisning hit.

14) Terräng

Här beskrivs lämningens topografiska och geologiska belägenhet samt markslag på platsen. Terrängbeskrivningen syftar även till att hjälpa till vid lokalisering av en lämning. Uppgifterna är även viktiga för förståelsen av hur man utnyttjat lämningarna och hur de placerats i terrängen. Den topografiska terränguppgiften beskriver terrängens utseende bortsett från vegetationen. Den anges i två led, här är några exempel på första ledet:

Naturlig terrassbildning i slutning mot N, kuperad grusig moränmark.

Öppen yta i kuperad blockrik sandig moränmark, ställvis berg i dagen.

Bäckravin, lerig moränmark.

Krön av höjdrygg, kuperad grusig moränmark.

Bergknalle, kuperad blockrik moränmark. Ö kanten av sandig rullstensås.

Det andra ledet beskriver markslaget och de marker som kan komma i fråga för oss inom Skog&Historia består av skogsmark, hagmark och åkermark. Här är några exempel:

Skogsmark, äldre barrskog.

Skogsmark, blandskog mestadels barrträd.

Skogsmark, gallrad tallungskog.

Hagmark, glest beväxt med björk.

Hagmark, ställvis beväxt med enbuskar.

Åkermark, lerig moränjord.

15) Orientering

Här anges riktning och avstånd mellan lämningen och fasta eller beständiga, och i terrängen väl synliga, företeelser. Orientering bör alltid anges för lämningar på eller invid vägar gränser etc så att inte tvivel uppstår om på vilken sida om vägen eller

gränsen lämningen är belägen. Riktningss-
angivelser (kompassriktning) anges alltid
med stora bokstäver N, NNÖ, NÖ, ÖNÖ,
Ö, ÖSÖ, osv. Ange alltid flera orienterings-
uppgifter. Avstånd och riktning från en
orienteringspunkt eller från en lämning till
en annan skrivs med avståndet först och
sedan riktningen. Den kortaste orienterings-
punkten anges alltid först. Exempel: *20 m
NNÖ om korsning väg/bäck och 60 m S om
fastighetsgräns samt 70 m V om kärr är
XXXX*. Ordet *från* används inte i detta
sammenhang.

16) Höjd över havet

Här anges lämningens minimumhöjd res-
pektive maximumhöjd över havet med
utgångspunkt från närmast lägre respektive
högre belägna höjdkurva som finns på den
ekonomiska kartan. Om de faktiska siffror-
na är 37-58 m ö h anges värdena 35 respek-
tive 60 m ö h. Höjden över havet skall alltid
hämtas från den ekonomiska eller topogra-
fiska kartans höjdlinjer och aldrig från GPS.

17) Namn

Här anges endast en lämningens namn som
skall aviseras till officiell karta. Detta görs
av ansvarig platsledare/arkeolog. Har ni ett
namn på exempelvis ett torp anges detta
under punkt **7. Beskrivning**, t ex *Torpläm-
ning (Hökkärr) ca 150x50 m (N-S)* osv.

Observera att det endast är namn på
lämningen som skall skrivas in. Det är inte
vanligt att stensättningar heter t ex Bernt
Eriksson. Vid bytomter anges gårdens
namn samt tillägget *gamla tomt*. T ex
Bagartorps gamla tomt.

18) Skyltning av lämning

Ange det alternativ som passar bäst.

19) Inventerarens kommentar

Under den här rubriken ryms era egna
kommentarer kring lämningen. Här kan ni
t ex redogöra för de argument som avgjort
ert val av sakord. Bör lämningen röjas eller
liknande.

20) Skadestatus

Ifylls av arkeolog. Ni beskriver skador på
lämningen under punkt **8 Skador på
lämningen** och punkt **11 Sentida skador**.

21) Undersökningsstatus

Ifylls av arkeolog. Om ni får fram uppgifter
rörande denna punkt skall detta skrivas in i
beskrivningen.

22) Läge

Ifylls av arkeolog. Om ni får fram uppgifter
rörande denna punkt skall detta skrivas in i
beskrivningen.

23) Noggrannhet läge/utbredning

Ifylls av arkeolog. Om GPS-mottagningen
varit dålig vid registrering kan detta anges
under punkt **19 Inventerarens kommentar**

24) Kartunderlag

Ifylls av arkeolog.

25) Mätmetod

Ifylls av arkeolog.

26) Kartavisering

Ifylls av arkeolog.

27) Namnavisering

Ifylls av arkeolog.

28) Upplysningstext

Ifylls av arkeolog.

29) Kommentarer kring inmätning och beskrivning

Ifylls av arkeolog.

30) Lämningstyp och egenskapsvärden

Ifylls av arkeolog.

31) Sammansatt lämningstyp och egen- skapsvärden

Ifylls av arkeolog.

32) Antikvarisk bedömning och antikva- risk kommentar

Ifylls av arkeolog.

33) Kontroll för S&H

Ifylls av arkeolog.

34) Referenser

Här anges litteratur, historiska kartor,
rapporter, handlingar och ärenden som
berör lämningen. För litteratur bör följande
uppgifter alltid finnas med: författare,

redaktör eller utgivare, tryckår, verkets titel och undertitel samt eventuell serie. T ex: Lignell, A; Beskrifning öfver Grefskapet Dal. 1851-52. Nytryck 1917. Eller: Oldeberg, A; Djurasjöfyndet. Fornvännen 1938.

För historiska kartor anges arkiv och aktnummer. T ex LMV-Nyköping, Nikolai sn akt 32, storskifte 1792 eller: Kristineholms gårdsarkiv, lagaskifteskarta 1878, upprättad av Anders Andersson.

För rapporter, handlingar och ärenden anges alltid organisation och diarienummer. För fynd anges organisation och inventarie-nummer. T ex: ATA dnr 937/62, Sörmlands museum arkiv dnr 552/38 eller Jönköpings läns museum rapport 1995:7.

35) Bild

Ifylls av arkeolog. Avritningar av lösfynd, kvartsavslag, yxor etc görs alltid på fortsättningssida.

Skyddsregler i Skog&Historia

- Skyddsrutin i fält skall finnas i bilen.
- Förbandslåda bör finnas i fordonet.
- Fältarbetet i gruppen ska organiseras så att ingen arbetar enskilt mer än nödvändigt.

Skyddsrutin i fält

- Parkera alltid fordonet så att fronten är vänd mot vägen. Vid nödsituation ska ej vändning av fordonet vara det första momentet. Parkera så att andras framkomlighet på vägarna inte hindras. Tänk även på brandrisk då en katalysator är väldigt varm och kan leda till brand vid parkering i exempelvis högt torrt gräs. Körning av fordonet i terräng är förbjudet enligt lag.
- Innan man lämnar fordonet för att gå in i skogen ska alla veta var närmaste hus

finns. Lämna lapp i bilen med fastighets-beteckning, socken, kommun och i vilken ruta på det ekonomiska kartbladet ni befinner er.

- Fordonet ska normalt inte flyttas utan att hela gruppen återsamlats. Om fordonet flyttas i syfte att möta upp längre fram ska detta vara känt av hela gruppen. Tid och plats skall bestämmas.
- Om gruppen delar på sig under fältarbetet ska tid och plats för åter-samling bestämmas.

Om olyckan är framme

- Upptåd lugnt!
- Lämna inte den skadade i skogen om detta är möjligt. Om den skadade måste lämnas så tala om en tid när ni kommer tillbaka. Ta till tid! Det tar ofta längre tid än önskat att larma. Man kanske måste vänta på ambulans vid vägen och hinner inte fram och tillbaka till den skadade däremellan.
- Lagg torra och varma kläder på och helst under den skadade om man ej riskerar att förvärra skadan.
- Om en i gruppen blir huggormsbiten, behåll lugnet och ta er försiktigt till bilen. Försök om möjligt att hålla den skadade kroppsdelens i höjdläge. Åk till närmaste vårdcentral/lasarett och få en stelkrampspruta.

När du ringer till SOS (112):

- Tala om ditt namn och tala om vad som hänt.
- Tala om på vilken fastighet, kommun, socken och ekonomiskt kartblad Ni befinner er på.
- Beräkna tid tills ambulansen kan komma.

Att läsa vidare

Bergström, Hilding, *Handbok för kolare*. Jernkontoret 1947 (Behandlar kolning, intressanta beskrivningar)

Burenhult, Göran. *Arkeologi i Sverige. I-III* (Bra böcker om arkeologi, rikt illustrerad)

I: *Fångstfolk och herdar*

II: *Bönder och bronsjutare*

III: *Samhällsbyggare och bronsjutare*

Cserhalmi, Niklas. 1998. *Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap*. Det svenska jordbrukets historia.

- Del 1. Jordbrukets första femtusen år. Red. Pedersen, Ellen-Anne&Widgren, Mats

- Del 2. Jordbruket under feodalismen. Red. Myrdal, Janke

- Del 3. Den agrara revolutionen. Red. Carl-Johan Gadd

Ytterligare band är planerade att utkomma (Bra samlingsverk om jordbrukets historia)

Eskeröd, Albert. *Jordbruk under femtusen år; Redskapen och maskinerna*. 1977. (behandlar främst redskap i jordbruket under 1700-1900-talet)

Gren, Leif, *Fossil åkermark: Fornlämningar i Sverige*. RAÄ 1991 (Behandlar åkrar och åkerformer – för den vana personen)

Montelius, Oscar, *Minnen från vår forntid*, Faksimiltryck 1994. (Fint bildverk över arkeologiska fynd från sten- och bronsålder)

Pamp, Bengt, *Ortnamnen i Sverige*. Studentlitteratur 1976, 1988 (Bra introduktion till tolkning av ortnamn)

Kulturmiljövård i skogen. Att känna och bevara våra kulturminnen. Skogsstyrelsens förlag. 1992. Jönköping

Sveriges National Atlas (SNA). (Flera band med skilda teman, följande kan vara av intresse)

- Berg och jord

- Kulturlandskapet och bebyggelsen

- Kulturminnen och kulturmiljövård

- Skogen

- Sveriges kartor

- Växter och djur

Småländska kulturbilder 1986-87 och 1997

Tollin, Clas, *Åttebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården*. RAÄ 1991. (Bra introduktion och beskrivning över de äldre kartorna i Sverige)

Ovanstående litteraturlista är på en ganska generell nivå men ger ändå en bra ingång till ett brett spektra av arkeologi, ortnamnsforskning, kulturgeografi, geologi, historia, mm. För områdesspecifik litteratur kan ni botanisera själva under Nac på biblioteket där all topografisk litteratur återfinns, vanligen sorterad kommunvis.

EXEMPELSAMLING

I exempelsamlingen är lämningstyper med exempel på beskrivningar sorterade efter kategori (tema). De olika kategorierna är:

Agrara lämningar
Bebyggelselämningar
Befästningsanläggningar
Boplatser och visten
Gravar
Industriell verksamhet och skogsbruk
Jakt och fångst
Kommunikationslämningar och maritima lämningar
Kult, offer och folketro
Metallframställning och bergsbruk
Ristningar, hållmålningar och minnesmärken
Övriga lämningstyper

Exemplen i denna handbok är i de flesta fall tagna från verkliga beskrivningar, vilka omarbetats för att bli så pedagogiska som möjligt. Vissa exempel är dock rent fiktiva, då inga verkliga beskrivningar förelägs.

AGRARA LÄMNINGAR

Fossil åker

Definition: Varaktigt övergiven åkermark, formad genom äldre tiders brukningsmetoder.

Kommentar: Med "fossil" avses en i terrängen synlig övergiven fas i odlingslandskapets framväxt. Åkermarken kan begränsas av t.ex. hak, terrasskanter eller diken. En svedja är ett specialfall av fossil åker i och med att inga (tydliga) former uppstår. Svedjor är normalt omöjliga att se med blotta ögat. Avgränsningar kan oftast ske endast med hjälp av en äldre lantmäterikarta eller efter en arkeologisk undersökning. Omfattar även åkermark som fortfarande används om spåren efter äldre tiders bruk är mycket tydliga. Enstaka röjningsrösen registreras under lämningstypen Röjningsröse.

Principer för beskrivning: Ange den fossila åkerytans storlek med huvudriktning samt geometrisk form ("uppiifrån sett") och ytmässiga form (profil), och därefter den fossila åkerytans eventuella avgränsningar. För avgränsningar, t.ex. terrasskanter, åkerhak, vallar etc. anges mått för längd om den skiljer sig från åkerytans längd, samt höjd och bredd. För röjningsröseområden och svedjor anges inte form eller profil. Röjningsröseområden beskrivs med områdets storlek och huvudriktning samt antal (ofta uppskattat) röjningsrösen. Beskriv därefter röjningsrösenas form, storlek och stenstorlek. Ange om röjningsrösen är flacka, välvda, kallmurade osv. Beskriv om röjningsrösen ligger tätt eller glest i området. Finns andra spår inom en fossil åker eller ett röjningsröseområde, som terrasskanter, åkerhak etc., skall detta anges. Fossil åkermark som består av fler än en lämningstyp måste registreras som sammansatt lämningstyp, Område med fossil åkermark.

Exempel på beskrivning (se även under Område med fossil åker):

- Fossil åkermark, ca 15–17×10 m (N–S), bestående av 1 svagt skålad, blockformig, åkeryta. Längs kanterna, främst i S och Ö, finns röjningssten. Uppmärksam i samband med en arkeologisk förundersökning och är sannolikt förhistorisk.

- Röjningsröseområde, ca 20–1000×60–1800 m (N–S), bestående av ett 1000-tal röjningsrösen. Dessa är i allmänhet runda, 2–7 m diam och 0,1–0,8 m h, av 0,2–0,6 m st stenar. Ställvis är röjningsrösen lagda invid jordfasta block, 1–3 m st. Inom området finns enstaka röjningsrösen med stensättningsliknande utseende. Ställvis, främst i SV, har röjningsrösen sentida karaktär och området är här sekundärt röjt. På lantmäteriakt 119, år 1855, benämns en stor del av området med följande: "Område med många små rösen på ängsmark, röjningsjord."

Vegetation på lämning: Till större delen beväxt med granskog, med inslag av lövträd.

Referenser: Lantmäteriet, Växjö, akt 119, år 1855

- Fossil åkermark, ca 240×100 m (NNV–SSÖ), som utgörs av en svedjeyta. Avgränsas i N–Ö av grovblockig moränmark, i V av sänka, och i S–SÖ saknas naturlig avgränsning. Vid provstick framkom påtagliga kolhorisonter, framför allt i områdets högre belägna del i ÖNÖ.

Tradition: Området har varit en finnsvedja.

Inventarens kommentar: Namnet Jörkahå anger att platsen har svedjats.

Hägnad

Definition: Anordning för att hägna in och avskilja ett område eller för att binda samman det med andra.

Kommentar: Avser hägnader med praktisk eller symbolisk funktion såväl som en kombination av dessa. Den praktiska funktionen kan avse att stänga inne/ute djur (att hindra eller styra deras tillträde till olika marktyper) medan det symboliska syftet kan ha avsett att separera eller binda samman olika landskapsrum. Omfattar hägnader från förhistorisk och historisk tid. Hägnader förekommer vid t.ex. markslagsgränser och fastighetsgränser, och kan bilda fågator. Stensträngar är utrasade hägnadsmurar och syns som en enkel eller flerradig, ibland flerskiktad, långsmal rad av stenar på marken. Hägnadsvallar har större höjd och bredd och kan vara uppförda i skalmursteknik. De kan även utgöras av annat material som timmer och jord. Stensträngar av mer symbolisk karaktär förekommer ofta i anslutning till bronsålderns gravmiljöer och i traditionella fornborgslägen. Avgränsningar i anslutning till gravar registreras under lämningstypen Gravhägnad. Jfr. Rengärda.

Principer för beskrivning: Ange hägnadens längd med huvudriktning, bredd och höjd samt ingående stenars storlek. För stensträngar och stenmurar skall anges om de är en- eller flerskiktade samt en- eller flerradiga, om de utgörs av enkelmurar eller skalmurar etc. Egenskapsvärdena för typ är flervärda, vilket innebär att för en hägnad som består av t.ex. både stensträng och hägnadsvall kan båda egenskapsvärdena registreras på en och samma lämning. Vid inmätning på karta ritas hägnaden in som en linje i sin fulla utsträckning. I de fall hägnaderna också bildar en fågata ska denna beskrivas med längd och bredd. Observera att fågata även kan registreras under lämningstypen Färdväg. Här bör alltså fågatans karaktär (typ) avgöra under vilken lämningstyp den registreras. Lokal med fler än en hägnad registreras under sammansatt lämningstyp Hägnadssystem.

Exempel på beskrivning:

- Hägnadsvall, totalt ca 300 m l (huvudriktning N-S), 1,5-3 m br och 0,1-0,4 m h, av vanligen 0,2-0,6 m st stenar. Enstaka större stenar ingår. I N och S viker vallen av mot V så att den som helhet bildar en klammer. Armarna är 30 m l i S resp. 45 m l i N. Ytan innanför är plan och stenfri och har sannolikt varit odlad, men är utan synlig parcellindelning.
- Stensträng, 18 m l (Ö-V), enskiktad och enradig, 0,6-0,8 m br och 0,4-0,6 m h, av 0,4-0,8 m st stenar. Stensträngen är något otydlig.
- Stenmur, 250 m l (Ö-V), 0,3-0,4 m br och 0,5-0,6 m h, byggd i tre till fem skikt och två till fyra rader av 0,2-0,6 m st stenar. De sträckor stenmuren är raserad har den blivit förstärkt med taggtråd. Skador på lämning: Bitvis raserad i V delen.
- Fågata, 190 m l (ÖNÖ-VSV) och 12-30 m br, vanligen 12 m br. Fågatan begränsas på båda sidor av stenmurar 0,5-1 m h och 0,5-1,5 m br, bestående av 0,2-0,6 m st stenar. I den VSV delen är fågatan som bredast inom en 50 m l sträcka. Detta beroende på berg i dagen som ingår i fågatan. Fågatan har ursprungligen lett från byn Faritslöv till utmarkerna vid sjön. Skador på lämning: Delvis igenfylld av sten och bräte.

Hägnadssystem

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två hägnader med ett inbördes avstånd av mindre än 20 meter eller en hägnad med minst en förgrening.

Kommentar: Termen används för områden där hägnader är den dominerande lämningstypen men inom dessa system förekommer ibland även t.ex. lämningar efter fossil åker.

Ingående lämningstyper: Hägnad, Fossil åker, Röjningsröse.

Principer för beskrivning: Ange områdets totala storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning. Därefter räknas de ingående lämningarna och deras antal upp. Beskriv sedan varje typ av lämning för sig. I de fall lämningen utgörs av ett stensträngssystem anges stensträngarnas sammanlagda längd.

Exempel på beskrivning:

- Stensträngssystem, inom ett område, ca 1100×600 m (Ö-V), bestående av 22 stensträngar, med en sammanlagd längd av 3500 m. Dessa är vanligen enskiktade och en- till flerradiga, 0,5-2 m br och 0,2-0,8 m h, av 0,4-0,8 m st stenar, med inslag av större block. I V delen är några stensträngar flerskiktade och ställvis murliknande. I Ö delen bildar några stensträngar en fågata, 130 m l (NÖ-SV) och 3 m br.
- Hägnadssystem, inom ett område, ca 550×200 m (N-S), bestående av 6 stensträngar, 1 fågata, 1 hägnadsvall, 2 fossila åkrar och 10 röjningsrösen, med en sammanlagd längd av 1100 m. Stensträngarna är enskiktade och en- till flerradiga, 1,5-2 m br och 0,2-0,5 m h, av 0,4-0,6 m st stenar, övermossade. I NV bildar två stensträngar en fågata, 45 m l (NV-SÖ) och 4,5 m br. Hägnadsvallen är 35 m l (SÖ-NV), 2 m br och 0,3 m h, belägen i områdets S del. Vallen är uppbyggd av jord och sten, ca 0,3-0,5 m st. Hägnadsvallen slutar vid en sankmark i SÖ. De fossila åkrarna, belägna i områdets centrala del, är 15-18 m l och 6-8 m br, oregelbundna och svagt skålade. Inom åkerytorna är ett antal markfasta block och

röjningsrösen. Röjningsrösen är 3–5 m diam och 0,2 m h, bestående av i huvudsak 0,2–0,3 m st stenar. De är belägna inom ovan beskrivna åkerytor. Rösen är kraftigt övermossade.

Område med fossil åkermark

Sammanfattning

Definition: Lokal med olika typer av åkerbrukets lämningar.

Kommentar: Termen används för områden där lämningar av fossil åker är den dominerande lämningstypen men inom dessa områden kan även t.ex. lämningar efter hägnadssystem förekomma. Antalet lämningar måste vara minst två och avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående typer av lämningar: Hägnad, Fossil åker, Röjningsröse.

Principer för beskrivning: Ange åkerområdets totala storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning och räkna upp ingående åkerytor/parceller eller lämningar. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig. Ange geometrisk form ("uppifrån sett"), deras ytmässiga form (profil), och därefter antal andra lämningar, såsom stensträngar, hägnadsvallar, röjningsrösen osv. Beskriv sedan parcellernas storlek och därefter parcellernas avgränsningar. Röjningsrösen beskrivs med form, storlek och höjd samt stenstorlek. Om man vill redovisa läget för enskilda lämningar innanför områdesbegränsningen, t.ex. terrasskanter, vallar och stensträngar, ritas dessa in med gröna linjer. Vid digital registrering används komponentskiktet.

Exempel på beskrivning:

- Område med fossil åkermark, 350×100 m (NV–SÖ), bestående av ca 150 röjningsrösen och 1 hägnadsvall. Röjningsrösen är 3–7 m diam och 0,2–0,4 m h, bestående av 0,1–0,4 m st stenar. Röjningsrösen har flack eller mycket svagt välvd profil. I SÖ delen av området ligger de mycket tätt. Hägnadsvallen, i NV delen av området, är ca 50 m l, 4–5 m br och 0,2–0,3 m h, av 0,1–0,3 m st stenar.
- Område med fossil åker, 160×120 m (Ö–V), bestående av 6 blockformiga åkerytor och ca 30 röjningsrösen. Åkerytorna är 50–100 m l (N–S) och 30–50 m br. Dessa avgränsas av åkerhak, 0,1–0,3 m dj, terrasskanter, 0,5 m h, samt i V av en stensträng, 55 m l (Ö–V), 2–3 m br och 0,1–0,4 m h, av 0,1–0,3 m st stenar. Åkerytorna är plana. Röjningsrösen är 2–4 m diam och 0,2–0,5 m h, av 0,1–0,3 m st stenar. Några är gravliknande.
- Fossil åkermark, 190×50–120 m (N–S), bestående av 7 bandformiga parceller, plana, 10–22×20–60 m (NÖ–SV), avgränsade av 10–60 m l, 3–5 m br och 0,2–0,5 m h, parallella stenvallar, av 0,2–0,7 m st stenar. Stenarna är kraftigt nedsjunkna och övermossade. I området är 2 röjningsrösen, runda, 3 m diam och 0,2 resp. 0,3 m h, av 0,1–0,3 m st stenar. Området begränsas i V av bäck.
- Område med fossil åkermark, ca 25×25 m (NV–SÖ), bestående av 7 parallella, bandformiga ryggade åkrar, 20–25 m l (NV–SÖ), 3–4 m br och intill 1 m h. Åkermarken har sannolikt fortsatt mot NV, men är där vidtar sentida terrasserings och odlingar.
- Fossil åkermark, ca 200×120 m (Ö–V), bestående av ca 10 oregelbundna parceller, avgränsade av terrasskanter, och ca 50 röjningsrösen. Parcellerna, som är plana, är 8×6–18×15 m och avgränsas av terrasskanter, intill 0,8 m h. Röjningsrösen, på och utanför odlingsytorna, är 2–9 m diam och 0,2–0,6 m h, av 0,2–0,5 m st stenar, varav flertalet är kraftigt nedsjunkna och övermossade. Inom området finns grunden efter en lada, se RAÄ-nr 220. Lämningar efter ödesbölet Högbölet under Smedsåsen, omnämnt i jordeboken från 1568. Referenser: Jämtländska räkenskaper 1564–71. Del II. Skrifter utg. av Jämtlands läns fornskriftsällskap IX.
- Område med fossil åkermark, ca 500×330 m (NNÖ–SSV), bestående av ca 200 röjningsrösen och 6 oregelbundna åkerytor, avgränsade av terrasskanter. Röjningsrösen är mestadels runda, enstaka är ovala och oregelbundna. De runda är ca 3–7 m diam och 0,3–0,9 m h, av 0,1–0,6 m st stenar. Övriga är 3–9×4–7 m st och intill 0,7 m h, av 0,1–0,7 m st stenar. De oregelbundna åkerytorna, belägna i områdets mellersta Ö del, är plana, ca 14–18 m l och 6–10 m br. Avgränsade av terrasskanter intill 1,5 m h, ibland med röjningssten utmed terrasskanten. I mitten av området är ett sankt parti som saknar röjningsrösen. I områdets SÖ del är anlagda stigar med informationsskyltar.
Antikvarisk kommentar: Bitvis svåravgränsat p.g.a. den täta granskogen.
Skador på lämning: Genom området löper flera skogsbilvägar samt en tämligen nyanlagd landsväg.
Vegetation på lämning: Beväxt med planterad gran, samt i Ö delen, lövskog.

Röjningsröse

Definition: Stensamling som uppkommit genom röjning, i regel för odling men ibland även för annan verksamhet.

Kommentar: Röjningsröseområden (på vissa håll kallade hackerörsområden) registreras under lämningstypen Fossil åker (Röjningsröseområde).

Principer för beskrivning: Enstaka röjningsrösen beskrivs med form, diameter eller längd×bredd med längdriktning, höjd och stenstorlek. Områden med röjningsrösen beskrivs först med områdets storlek, därefter anges antal röjningsrösen, deras form och storlek. Ange inbördes avstånd mellan röjningsrösen. Beskriv eventuella konstruktioner som kallmurning, jordfasta block osv. Ange gärna om omkringliggande område är väl stenröjt eller om stenar ligger kvar i markytan. Sist beskrivs skador och växtlighet.

Exempel på beskrivning:

- Odlingsröse, oregelbundet, ca 7 m diam och 0,5 m h, av 0,1–0,5 m st stenar. I Ö kanten är fem större stenar, ca 0,7–1 m st.
- Område med röjningsrösen, ca 45×14 m (NV–SÖ), bestående av 6 röjningsrösen, oregelbundna, ca 3–7 m diam och 0,2–0,5 m h, av 0,1–0,5 m st stenar. Det största röjningsröset är röseliknande och har ett flertal intill 1 m st stenar i kanten. Röjningsrösen är glest belägna inom en otydlig odlingsyta. Området är redovisat som gravfält på 1979 års ekonomiska karta, men utgörs sannolikt inte av gravar. Bör dock kontrolleras före eventuell exploatering.

BEBYGGELSELÄMNINGAR

Brunn/kalkkälla

Definition: Grävt hål i marken för åtkomst till färskvatten eller ställe där grundvatten naturligt tränger fram ur jorden.

Kommentar: Brunnar har vanligen väggkonstruktioner av sten eller flätverk av trädgrenar för att förhindra att brunnen slammar igen eller rasar samman. Brunnar påträffas bl.a. vid markarbeten, t.ex. arkeologiska undersökningar. Naturliga kalkkällor har ibland fördjupats, rensats eller förstärkts vid kanten. Kalkkälla avser främst sådana som nyttjats vid viste, boplatser eller bebyggelse. Avser inte kalkkällor med tradition om källkult (jfr. Källa med tradition).

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering samt eventuellt djup och beskriv förekommande väggkonstruktioner och kantskoningar. Ange om brunnen/kalkkällan är torrlagd. Observera att brunnar och kalkkällor belägna på by-/gårdstomter, torp, fäbodlar etc. inte skall registreras separat.

Exempel på beskrivning:

- Kalkkälla, oregelbunden, ca 0,8×0,6 m st (N–S) och ca 0,7 m dj. I V kanten antydande till stenskoning av 0,1–0,25 m st stenar. Utlopp mot Ö.
- Brunn, kvadratisk, 1,1×1,1 m st (NNÖ–SSV). Brunnen är uppförd i skiftesverk med 4 kvadratiske hörnstolpar av ek, 0,15×0,15 m, med urtagna skåror för plankor. Två skift med plankor synliga. Brunnen belägen i markplan, övertäckt med en järnplåt. Till synes torrlagd. Skador på lämning: Fylld med tegelskrot och kalkbruk.

Bytomt/gårdstomt

Definition: Lämnings efter skattlagd eller mantalssatt bebyggelseenhet.

Kommentar: Indikeras av kulturlager, husgrunder eller andra lämningar. Avser även lämningar efter nybyggen, kolonat och kronolägenheter som skattlagts. Jfr. Fäbod, Husgrund, historisk tid, Lägenhetsbebyggelse.

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning, och räkna upp ingående lämningar. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig med angivande av form, storlek, material och konstruktionsdetaljer. Eventuella anslutande områden med fossil åkermark registreras som egna FMI-enheter. Ett sammanhängande kulturlager räknas som antal 1 oavsett antalet tomter eller antalet lämningar.

Exempel på beskrivning:

- Bytomt, ca 140×60 m (NNÖ–SSV), utsträckning enligt lantmäterikarta. Inom området är 4 husgrunder, 2 källargropar, 1 terrasserad yta och 1 vattenhål. Husgrunderna är 10–11×6–7 m (NV–SÖ) och 0,2–0,3 m h. Övertorvade med i ytan enstaka stenar, 0,2–0,3 m st. Källargroparna är 3–4×1,5–2 m st. Den terrasserade ytan är 6×5 m (Ö–V) och 0,3 m h. Vattenhålet är 3 m diam och 0,5 m dj. Äldsta belägg är från 1388 (Røde bog). På lantmäteriakter redovisas området V om ägo gränsen som ”gamla tomterna”. Referenser: Lantmäterienheten på länsstyrelsen. i O län, Rödeby son, akt 11 (1782) och 155 (1809). Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län V, s 23.
- Gårdstomt, 100×70 m (NNÖ–SSV), bestående av 2 grunder efter boningshus, 1 uthusgrund och 1 brunn. Den ena boningshusgrunden, belägen i NNÖ delen, är 22×9 m (Ö–V) och intill 0,2 m h. Spisröse i mitten av grunden. I V delen finns en kallmurad källare, 7×5 m (N–S) och 0,8 m dj. Den andra

boningshusgrunden är 14×11 m (Ö-V) och 0,5 m h och utgörs av en cementplatta med rester av en skorstensstock. I grundens S del är en källare, 0,8 m dj. Från SSÖ leder en gammal väg fram till grunden. Vägen kantas av stenmurar, 1,5 m br och 1 m h. Uthusgrunden är 11×6 m (N-S) och 0,4 m h och består av 0,3–0,8 m st stenar. Brunnen är 2 m diam och igenfylld. Tomten är inlagd efter karta från år 1810. Tomten är övergiven. Äldsta skriftliga belägg är 1569.

Referenser: Lantmäteriet, Kristianstad: akt Osby 51, år 1810.

- Bytomt, ca 550×150–550 m (N-S), utsträckning enligt storskifteskartan. Tomten är bebyggd. Tomten är delundersökt år 1974 av UV-Syd. Äldsta belägg är från 1370 (DD).

Referenser – Kartor: Lantmäterienheten på länsstyrelsen i M län, Maglarps sn, akt 3 (storskifteskarta 1770). Referenser: Skansjö, S i: Ale 1977:4. Skansjö, S: Skånsk senmedeltid..., 1984. UV Rapport 1979:1500.

Förvaringsanläggning

Definition: Anordning från främst historisk tid med förvaringsfunktion.

Kommentar: Förekommer företrädesvis i det samiska området. Avser förvaring av livsmedel, redskap m. m. och innefattar källargropar i anslutning till visten, utrymmen mellan stenar och under block, upphängningsanordningar, njallar (stolphål för), stensatta gropar, gropar med täckhällar eller kantställda hällar i väggarna. Används även för potatis-/rotfruktsgropar, jordkällare registreras dock som Husgrund historisk tid.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, och höjd/djup. Beskriv eventuella stenskoningar, täckhällar, vallar och andra konstruktioner.

Observera att ensamliggande jordkällare skall registreras som Husgrund, historisk tid.

Exempel på beskrivning:

- Förvaringsgrop (mjölkällare), 1,2×0,7 m (NÖ-SV) och 0,5 m dj. Botten och sidor är skodda med 0,3–0,7 m st flata hällar. Gropen har täckts av 3 flata hällar, 0,5–0,8 m st. Dessa ligger nu intill och NÖ om gropen.

Husgrund, förhistorisk/medeltida

Definition: Lämning efter förhistoriskt eller medeltida hus.

Kommentar: Avser främst husgrunder i agrara miljöer. En husgrundsterrass består av en terrassanläggning i sluttning begränsad av minst en terrasskant, ofta stensatt, och ibland en ränna i övre kanten. Husgrund med vallformig begränsning omfattar förhistoriska husgrunder vars yttre begränsning utgörs av en stenvall eller en sten- och jordblandad vall. Kämpgrav är en specialterm för denna typ av husgrunder. Egenskapsvärdet Husplatå används för uppbyggda husgrundsplatåer vilka ofta begränsas av stenpackningar. Ibland har en naturlig höjd använts som grund för platån. Syllstenshus används för huslämningar där de synliga resterna efter husets bärande konstruktion utgörs av syllsten. Stolphus används för olika typer av långhus eller mindre bodar där stolphål utgör de synliga resterna efter den bärande konstruktionen. Grophus används för huskonstruktioner med nedgrävt golvplan. Stolphål ingår ofta i de synliga resterna efter den bärande konstruktionen men det kan också finnas syllsten. Lämningar efter stolphus och grophus påträffas vanligen vid markarbeten, t.ex. arkeologiska undersökningar. Stenhus används för grunder eller ruiner efter medeltida boningshus och ekonomibyggnader av sten. Jfr. Bytomt/gårdstomt, Fäbod, Husgrund, historisk tid, Lägenhetsbebyggelse, Tomtning, Terrassering.

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, och, i förekommande fall, höjd alternativt djup. Sedan beskrivs avgränsande vallar, murar etc. med bredd respektive höjd. Därefter beskrivs konstruktionsdetaljer med början från anläggningens mitt och ut mot kanterna. Husgrund som tolkas som förhistorisk eller medeltida (jord)källare registreras som Husgrund, förhistorisk/medeltida, med egenskapsvärdet Övrig.

Exempel på beskrivning:

- Husgrund med vallformig begränsning, rektangulär, 22,5×9 m (NV-SÖ). Vallarna är ca 2 m br och 0,4–0,6 m h, av 0,4–0,6 m st stenar, småsten och jord. Husgrunden är avdelad av en vall 9 m från SÖ kanten. I SÖ är en ingång, 1,5 m br. Utefter SV långsidan, utgående jämsn med NV gaveln, är en utbyggnad, 10×6,5 m (NV-SÖ). Vallarna är ca 1,5 m br och 0,5 m h, av 0,5–0,6 m st stenar. Kommentar: Vid provstick framkom inget boplatmaterial utanför husgrunden.

- Husgrund, rektangulär, 25×10 m (Ö-V) och inre bredd 7–8 m. Murarna, starkt raserade och övertorvade, är 1–1,5 m br och 0,1–0,3 m h, av vanligen 0,2–0,6 m st stenar, några jordfasta stenar ingår också.

- Husgrundsterrass, 15×8 m (VNV–ÖSÖ) och 0,2–0,5 m h. S långsidan och båda gavlarna har stenskoning av 0,3–0,8 m st stenar, delvis i dubbla rader och delvis utrasad. N långsidan avgränsas från högre liggande sluttning av en ränna, 1 m br och 0,2 m dj. Ytan helt plan med enstaka stenar. Nyligen röjd. En rishög på SV delen. Vegetation på lämning: Ett 15-tal yngre tallar och granar.
- Stenhusgrund, rektangulär, 15×8 m (NV–SÖ), bestående av delvis raserade väggar till 2 rum. Det i Ö belägna rummet är 7×5,5 m (Ö–V) och det i V belägna rummet är 5,5×4 m (N–S). Murarna är uppförda av kalksten, ca 1 m br och 0,3–1,8 m h. 8 m N om ruinen är en grop, 8×4 m och intill 1 m dj, vilken kan utgöra ytterligare en grund.
- Stenhusruin, 15,5×14 m (ÖNÖ–VSV). De framgrävda, yttre murresterna är 0,45–0,85 m h och 0,8–0,95 m br. De inre murresterna är 0,7–1,65 m h och 0,6–1,2 m br. Innanför den yttre NNV muren och ungefär mitt på densamma är resterna av en trappa. I SSÖ delen är rester av en spismur med brända stenar och tegel. I muren mot ÖNÖ är en inlagd sten, 1,3×0,65 m st och 0,25 m tj, med i översidan en rännliknande fördjupning, 0,5 m br vid murens insida och 0,12 m br vid murens utsida samt 0,06 m dj, sannolikt avrinningsanordning. I V hörnet och på insidan är en rund sten, 0,6 m diam och 0,3 m tj, med ett ursvarvat koniskt hål, 0,36 m diam upptill och 0,17 m diam nertill, sannolikt stödsten till tröskvandring. Ruinen är restaurerad.

Husgrund, historisk tid

Definition: Lämning eller ruin efter enstaka byggnad från historisk tid.

Kommentar: Används för bebyggelselämningar som inte kan föras till andra lämningstyper (jfr. t.ex. Lägenhetsbebyggelse, Kåta, Industri övrig, Textilindustri, Tomtning). Avser t.ex. ängslador, uthus, sommarladugårdar, rester efter byggnader på fiskelägen och stugor på övergivna visten. Jfr. även Bytomt/gårdstomt, Husgrund, förhistorisk/medeltida.

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, och höjd. Beskriv därefter eventuella syllstenar, vallar, murrester eller dylikt. Om lämningen har kvarstående väggkonstruktioner beskrivs dessa. Ange sedan konstruktionsdetaljer som t.ex. spisrösen och rumsindelningar och beskriv dessa. Om möjligt anges funktion. Ensamliggande jordkällare, dvs. jordkällare som inte är belägna på en tomt, registreras som lämningstyp Husgrund, historisk tid. Jfr. dock Förvaringsanläggning.

Exempel på beskrivning:

- Kolarkojuin, rektangulär, 5×3,5 m (N–S), delvis ingrävd i S-sluttning. Väggarna är intill 1,1 m h, högst i N, och 0,5–1 m tj, av sten och jord. Öppning i S. I N och anslutande till väggen är ett spisröse, 1,5×1,5 m (N–S), av 0,2–0,5 m st tuktade stenar. Skadad av skogsplöjning i SV hörnet.
- Husgrund, rektangulär, ca 11×5 m (NNV–SSÖ), bestående av en övertorvad syllstensrad i SV långsidan, ca 0,4–0,5 m h och 0,4–0,6 m br, av 0,2–0,6 m st stenar. I övrigt glest liggande syllstenar och i NÖ hörnet stockrester. Enligt uppgift av markägaren rester av sommarladugård.
- Husgrund, rektangulär, 4×2,5 m (NV–SÖ) och 0,4 m h. Husgrunden har enkel syllstensrad av 0,4–0,6 m st stenar. I husgrunden finns spismursröse och även taktegel. Vegetation på lämning: En stor tall växer i grunden.
- Bodgrund, 5×4 m (N–S), bestående av ett bottenvarv stockar. Dessa är förmultnade och kraftigt överväxta.
- Jordkällare, 5×4 m (NV–SÖ), ingrävd i moränbacke, med kallmurade väggar, intill 1,2 m h, av 0,2–0,5 m st stenar. Ingång från SÖ.

Lägenhetsbebyggelse (torp, backstugor)

Definition: Lämningar efter mindre bebyggelseenhet (jordbruksenhet), som inte skattlagts.

Kommentar: Lämningarna kan bestå av husgrunder, kulturlager eller andra anläggningar. Egenskapsvärdet torp används för bebyggelseenhet på enskilt ägd mark där nyttjanderätten upplåtits till torparen som avlöning mot fullgörande av vissa arbetsuppgifter. Många enheter som ursprungligen anlades som torp utvecklades och skattades senare som självständiga fastigheter. Lämningar efter sådana bebyggelseenheter registreras inte under lämningstypen Lägenhetsbebyggelse utan skall föras till Bytomt/gårdstomt. Egenskapsvärdet Backstuga används för lämningar efter enkel bebyggelse på allmän mark. Egenskapsvärdet Övrigt används bl.a. för malm- och tåbebyggelse.

Principer för beskrivning: Ange först typ av lägenhetsbebyggelse (torplämning, backstugulämning etc.), områdets storlek med längdoriering och räkna upp förekommande lämningar, som husgrunder, källargrunder, brunn etc. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig med storlek, dvs. längd, bredd och höjd/djup. Eventuell fossil åkermark registreras separat på egen identitet under lämningstypen Fossil åker. Åkrar som övergivits i sen tid och inte kan betecknas som ”fossila” brukar dock inte registreras i

Fornminnesregistret. Ange eventuella källor och skriftliga belägg under Referenser. Här ska också anges källa/belägg för namnet om sådant är känt. På kartan markeras grunden efter boningshuset med ett rött kryss. Detta gäller dock inte för sådan lägenhetsbebyggelse som registreras som fast fornlämning.

Exempel på beskrivning:

- Grund efter backstuga, ca 7×5 m (NV-SÖ), bestående av en gles syllstensrad av 0,2–0,5 m st stenar, delvis övertorvade. I NV delen är ett spisröse. Enligt uppgift av markägaren är detta grunden efter en backstuga som var bebodd åtminstone fram till 1880-talet.
- Torplämning, ca 150×80 m (Ö-V), bestående av 4 husgrunder, 1 källarruin och 1 brunn. Husgrunderna, varav 1 med spismursrest, är 4–9×2–6 m och består av en stensyllar av huggna stenar, 0,4–0,8 m st och 0,2 m h. Spismursresten är 1×1 m och 0,5 m h. Källarruinen är 4×2 m (Ö-V) och 1,2 m h, med invändiga väggar av 0,2–0,5 m st stenar. Ingång från Ö. Källaren är ingrävd i en sluttning. Brunnen är 1,5 m diam och 1 m dj (till vattenytan), stensatt av 0,2–0,5 m st stenar.
- Torplämning, ca 20×20 m (N-S), bestående av 1 husgrund och 1 källargrund. Husgrunden är 6×6 m (N-S), med delvis synlig stensyll. Spismursrest i NV hörnet. Källargrunden, omedelbart N om husgrunden, är 6×5 m (Ö-V) med ingång i V.

Referenser: Ekonomisk karta 1965:

- Torplämning, bestående av 1 husgrund, 10×10 m (NNV-SSÖ). På grunden har placerats en gammal eka och ett järnankare. Invid tröskelstenen på Ö sidan av grunden är en rund metallskylt med texten: FISKARESTUGAN TJÄNSTEBOSTAD OBY 1949. Stugan hade lågt sadeltak och revs ca år 1991.
- Torplämning, 90×50 m (NV-SÖ), bestående av 1 husgrund med spisröse och en ladugårdsruin. Husgrunden är 7×5 m (Ö-V), kallmurad av 0,2–0,6 m st stenar. Sannolikt grund efter boningshuset. Ladugårdsgrunden är gjuten, 8×5 m (NV-SÖ). Området är kraftigt övervuxet med sly och ung granskog. Läget för torpet Kopparhult 1714. Referenser: Lantmäteriet, akt 23, 1714.
- Torplämning, 70×40 m (N-S), enligt 1725 års geometriska avmätning. I områdets N del finns en källargrund, 7×5 m (Ö-V) och 0,6 m h. Tomten är till största delen belägen i åkermark och saknar tydlig begränsning.

BEFÄSTNINGSANLÄGGNINGAR

Borg

Definition: Område avgränsat av olika kombinationer av murar, jordvallar, vallgravar, och/eller palissader samt innanför eller i anslutning till avgränsningarna, torn- och/eller husgrunder m.m.

Kommentar: Avser lämningar som dateras till medeltid och 1500-tal (jfr. Fästning/skans). Finns vanligen på näs, uddar, halvöar eller öar och omges på någon sida av vatten. Används även för kastaler samt lämningar efter befästa gårdar, där försvarselementen sannolikt har utgjorts av murar/vallar och/eller vallgrav och eventuellt ett torn.

Principer för beskrivning: Först anges hela borganläggningens omfattning, längd×bredd och huvudriktning. Därefter anges hur området avgränsas. Om anläggningen består av huvudborg och förborg anges detta, och deras respektive storlek redovisas. Beskriv längd, bredd och höjd/djup på murar, vallgravar etc. Beskriv lämningar inom området, t.ex. terrasserings, husgrunder etc. Börja alltid i mitten och gå utåt mot kanterna. Observera att en kastal är en tornbyggnad som skall uppfattas som ett byggnads-element i en borganläggning och därför registreras som lämningstypen Borg.

Exempel på beskrivning:

- Borgområde, 160×140 m (ÖNÖ-VSV), beläget på en brant åsudd, och bestående av 3 plåtåer med husgrunder och vallar. Plåtåerna är åtskilda genom vallgravar. Den NV plåtån är ca 35×30 m (ÖNÖ-VSV). Den NÖ plåtån är ca 23×23 m (NNV-SSÖ) och 3 m lägre än de övriga. Den S plåtån är ca 70×25 m (ÖNÖ-VSV) och oklart begränsad i Ö. Husgrunderna är 6–8×4–5 m och begränsas av övertorvade stensyllar, 0,2 m h och intill 1 m br. Vallgraven, mellan den NÖ och NV plåtån, är ca 35 m l (NNV-SSÖ), 10–15 m br och 5–8 m dj. Vallgraven, mellan den S plåtån och rullstensåsen, är ca 70 m l (ÖNÖ-VSV), 20–30 m br och 3–8 m dj (delvis naturlig åsgrop?). Åsen är här ej genomgrävd, utan två sten- och jordvallar, 2 m br, av vilka åtminstone den V har utgjort en bro över till borgen, förenar den S plåtån med den övriga åsen. I N delen pågår erosion, då älvens strömfåra ligger rakt mot borgudden. Tegelbitar, skörbrända stenar, bränd och delvis sammansintrad sand syns i hela N rasbranten. I N kanten av NV plåtån är nyligen några gropar upptagna. I dessa syns ett intill 1 m tj lager av kol, bränd sand, tegelskärv m.m.
- Borgområde, 210×110 m (NÖ-SV), bestående av huvudborg och förborg. Begränsas mot SV av 2 parallella vallgravar, i NÖ av 1 vallgrav, och på övriga sidor av vallar och sjö, med rester av pålspärrar. Huvudborgen är närmast rektangulär, ca 60×50 m (NÖ-SV) och 5 m h, och begränsas av vallar med en

sammanlagd längd av 220 m, 10–20 m br, 5–8,5 m h (yttre höjd) och 0,5–3,5 m h (inre höjd). På vallarnas krön är en delvis runt om synlig skalmur av kalksten, vanligen 1 m br. I borgplatåns SÖ del ansluter en husgrund, 22×11 m (NÖ–SV), till muren. Grunden utgörs av delvis jordtäckt skalmur, 0,5–1 m br och 0,2–0,5 m h. Från grundens SV kortsida utgår en skalmur 8 m l, 1 m br och 0,5 m h mot borgplatåns höga SV-vall. Förborgen, nedanför och SV om huvudborgen, är 50×10 m (NV–SÖ) och 1–5 m h, sluttande mot NV, omgiven av en vall med en sammanlagd längd av 120 m, 10 m br och 0,5 m h. I SV är två parallella vallgravar, 50 m l (NV–SÖ), 10 m br och 3 m dj. I NÖ finns en vallgrav, 40 m l (NÖ–SV), 5 m br och 0,5 m dj. I vattnet är rester av en pålspärr som helt omgivit borgområdet. Borgområdet har utsatts för kraftig stentäkt.

Fornborg

Definition: Befäst anläggning från förhistorisk tid och tidig medeltid.

Kommentar: Avser dels en terranganpassad sten- eller jordvall jämte naturliga avspärningar i krönläge vilka helt avgränsar ett område, dels en vanligen rundad eller oval sten- och/eller jordvall (ringvall), ibland kombinerad med vallgrav, anlagd på plan eller flack mark, vilken helt avgränsar ett område. Jfr. Vallanläggning.

Principer för beskrivning: Beskriv fornborgens utbredning, dvs. diameter eller längd×bredd och längdriktning. I de fall fornborgen är belägen på ett berg ska måtten avse hela borgberget. Begränsningslinjen ritas då vid bergets fot. Fornborgsvallarna ritas med grönt eller, vid digital registrering, så används komponentskiktet. Är borgen av ringvallstyp är dock vallens yttre begränsning även fornlämningens begränsning. Därefter beskrivs borgens strategiska system, dvs. vallars, ev. vallgravars och stupets belägenhet. Vallarnas/vallgravarnas längd, höjd/djup och bredd anges samt material och eventuell stenstorlek. Om skalmurar, kallmurar eller andra konstruktioner finns bevarade skall dessa beskrivas. Beskriv eventuella ingångar. Gravar, boplatslämningar och andra separata lämningstyper innanför fornborgsvallarna ges egna identiteter, se exemplet nedan.

Exempel på beskrivning:

- Fornborg, 125×110 m (Ö–V), begränsad av stup i V och S samt delvis branta sluttningar i N och Ö, de senare försedda med en stenvall. I NV är även en lång, yttre vall och i Ö delvis dubbel vall. Den inre vällen är 115 m l, 1–7 m br (vanligen 3–4 m) och 0,5–2,5 m h. Stenarna är vanligen 0,2–0,8 m st, men några större block ingår. Vallen är lägst och smalast mot bergkanten i V, men består där av de största stenarna. På flera ställen är vällen kallmurad. I N är en otydlig ingång och i Ö är en ingång, 3 m br. Från den Ö ingången löper mot Ö två parallella vallar, 8 m l och från deras ytterpunkter löper mot N resp S två vallar, 12–15 m l, parallella med huvudvallen. Dessa vallar är 1–2 m br och 0,3–0,6 m h, av 0,3–0,7 m st stenar. En stig från S leder här in i borgen. I NV sluttningen är en otydlig vall, 25 m l, 1–3 m br och 0,5–1 m h, som utgörs av en naturlig blocksträng, påbättrad med mindre sten. En otydlig stig leder upp från NV. Inuti borgen är ett luftbevakningstorn och andra sentida anläggningar.

Fästning/skans

Definition: System av bastioner, murar, jordvallar, vallgravar, byggnader etc., både permanent och tillfälligt besatta.

Kommentar: Avser lämningar som huvudsakligen dateras till 1600–1900-tal (jfr. Borg). Innefattar förutom fästningar och skansar, även fältläger och härläger. Fältläger används för en enkel vall som lagts upp av trupp, som slagit läger i krigs- eller fredstid. Även mer omfattande härläger som upprättats i krigstid återfinns i denna lämningstyp, även om de inte förefaller ha varit befästa.

Principer för beskrivning: Termen fästning används för permanent besatta anläggningar och termen skans för anläggningar som inte varit permanent besatta under fredstid. Ange total storlek, orientering och form. Om anläggningen är bastionerad anges antalet bastioner. Om utanverk finns ges en sammanfattande beskrivning av vad detta utgörs av, t.ex. raveliner, vallgrav etc. Ange åt vilket håll fronterna är om de inte går runt om, dvs. från vilket håll man tagit emot eller väntat fienden. Därefter beskrivs huvudvallens sammanlagda längd, bredd och höjd samt byggnadsmaterial, sedan bastionernas form, antal sidor och storlek. Vidare beskrivs utanverket, ingående delar och belägenhet i förhållande till huvudvallen. Lämningar av t.ex. husgrunder och brunnar innanför huvudvallen beskrivs, och eventuella byggnader kommenteras.

Exempel på beskrivning:

- Skanslämning, närmast fyrkantig stjärnform, ca 130×140 m (N–S), bestående av 1 huvudvall med 4 bastioner. Utanverket består av 1 vallgrav, 1 vall och 1 ravelin. Huvudvallen är 5–9 m br och 2–3 m h, bestående av jord och grus. Bastionerna, i anläggningens hörn, är 15–20 m l, ca 10 m br och 2–3 m h, av jord och grus. Utanverket består närmast huvudvallen av en vallgrav, 5–10 m br och 1–2 m dj. Vallen,

belägen utanför vallgraven, är 3–4 m br och 0,4–0,8 m h. Ravelinen, i vallens Ö del och omsluten av denna, är ca 20 m br vid basen och 1 m h. I anläggningen är 3 gropar (källargropar?), 3–4 m diam och 1–1,5 m dj. Skansen är skadad i S av grustäkt och delar av huvudvallen och utanverket är förstörda.

Militär anläggning övrig

Definition: Sentida militär anläggning som inte kan föras till andra lämningstyper.

Kommentar: Avser t.ex. stridsvagnshinder, lämning efter luftvärnstorn o. dyl. Jfr. Stridsvärn.

Principer för beskrivning: Anläggningar som registreras som Militär anläggning övrig är mycket varierande till utseende och innehåll, och principerna för beskrivning kan därför skilja. Beskriv dock alltid anläggningens storlek och dess orientering på sedvanligt sätt.

Exempel på beskrivning:

- Stridsvagnshinder, bestående av 1 betongblock, 3×1,5 m (Ö–V) och 0,7 m h.

Område med militära anläggningar

Sammansatt lämningstyp

Definition: Område med minst två lämningar efter militär verksamhet.

Kommentar: Avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Militär anläggning övrig, Militär mötesplats, Husgrund, historisk tid, Stridsvärn.

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning och räkna upp ingående lämningar. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig med form, storlek och material.

Exempel på beskrivning:

- Område med stridsvagnshinder, 50×10 m (N–S), bestående av 10 betongblock, 2,5×1 st och 0,7 m h. Området är kringgårdat av diken, 2 m br och 0,5 m djupa.
- Område med militära anläggningar, inom ett 130×20 m st (N–S) område, bestående av 8 friluftsmatsalar. Dessa är samtliga 17×13 m (Ö–V), bestående av en öppen yta omsluten av en stenmur, 0,8–1 m br och intill 0,5 m h, bestående av 0,2–0,5 m st stenar, på ovensidan klädd med torv. Mitt på V kortsidan är ingång, 1,5–2 m br. I varje hörn inne i anläggningarna är kokgropar, 0,8–1 m diam och idag 0,2–0,3 m dj, där soldaterna lagade till sin mat. Dessa friluftsmatsalar användes under ca 100 år fram till år 1885, då den första matsalen byggdes. Den S lämningen har frilagts och skyltats.

Stridsvärn

Definition: En mindre befästning som skall skydda soldaten vid eldgivning.

Kommentar: Avser t.ex. pjäsvärn, skyttevärn, skyttegrav och bunker. Jfr. Skåre/jaktvärn.

Principer för beskrivning: Beskriv värnet med längd, bredd och höjd eller djup, samt riktning och byggnadsmaterial. Ange belägenhet eller anpassning till terrängen. Om anläggningen ligger i ett system måste varje separat del registreras som egen FMI-enhet.

Exempel på beskrivning:

- Skyttevärn, bestående av en bågformad vall, 35 m l (NNÖ–SSV), intill 4,5 m br och 0,7 m h, av jord med i ytan ett flertal granit- och kalkstenar, 0,3–0,7 m st. I den N delen övertväras vällen av en stenhägnad (VNV–ÖSÖ). Skyttevärnet lär vara uppfört 1677 i syfte att hindra danskarna att landstiga i den intilliggande hamnen.
- Skyttegrav, ca 350 m l (huvudriktning NNÖ–SSV). Skyttegraven utgörs av en vall, 2–3 m br och intill 1 m h. Omedelbart ÖSÖ om och parallellt med vällen är ett dike, 1–3 m br och intill 1 m dj. Vällen är ställvis genombruten av mindre öppningar. På ett par avsnitt av sträckningen förekommer dubbla skyttegravar. Området var Västmanlands Regementes övningsfält. Kommentar: Utsträckningen på kartan från 1778 är något mindre, omfattande områdets centrala del. Tidigare anteckning: Lantmäterienheten på länsstyrelsen i U län, Västerfärnebo sn, akt 110 (1778), 181 (1818), 249 (1854) och 279 (1853–1860).

BOPLATSER

Boplats

Definition: Plats där man under förhistorisk tid vistats och där föremål, råämnen för bearbetning, byggmaterial och/eller avfall lämnats kvar på marken.

Kommentar: Ibland bildas tjocka lager, med inblandning av sot och kol. För dessa lämningar används även egenskapsvärdet kulturlager. Jfr. Fyndplats.

Principer för beskrivning: Ange områdets utsträckning och huvudriktning. Ange därefter vilka fynd som påträffats, skärvstensförekomst (sparsamt, måttligt eller rikligt), sotfläckar osv. Av beskrivningen skall framgå om fynden gjorts i markskador, strandplan, öppen åker eller liknande. Flertalet boplatser har svårbestämbar utsträckning. Under kvalitetsmärkning anges Osäker utbredning. Vid manuell registrering

ritas den förmodade begränsningen med streckad linje på kartan. För boplatser med lämningar efter flera lämningstyper, se sammansatt lämningstyp Boplatsoområde.

Exempel på beskrivning:

- Boplats, ca 100×60 m (NV-SÖ) påträffades talrika kvartsavslag, 1 konisk kärna av kvarts, 1 kvartsskrapa, 1 kvartsitavslag, enstaka brända ben samt enstaka skärvstenar spridda inom området. I V delen iaktogs en smärre koncentration av skärvstenar, eventuellt rest av härd. Föremålen påträffades i sandiga blottor orsakade av markberedning.
- Boplats, ca 70×30 m (N-S). I den öppna åkern iaktogs 5 diffusa mörkfärgningar, 0,3–0,8 m diam, med sotig jord och enstaka skörbrända stenar. Dessutom påträffades 3 bitar finmagrad keramik. *Kommentar:* Keramikbitarna tillvaratogs.

• Boplats, ca 150×75 m (NV-SÖ). I området har markägaren, Nils Jönsson, iakttagit mörkfärgningar med sot och skörbrända stenar. Dessutom har han hittat 3 fragment av slipade flintyxor, varav ett eggparti till en tunnackig sådan (ingår i fyndsamling RAÄ nr 103).

Kommentar: Området var ej besiktningsbart vid inventeringstillfället, men bedöms som fast fornlämning utifrån de trovärdiga uppgifterna samt av vad som bedöms vara ett ypperligt boplatssläge.

Boplatsoområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med förhistoriska fynd och/eller lämningar av boplatsskarakter.

Kommentar: Används när de ingående lämningarna har bedömts höra samman kronologiskt och funktionellt. Antalet lämningar måste vara minst två och avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Boplats, Boplatsgrop, Boplatsslämning övrig, Boplatsvall, Husgrund förhistorisk/medeltida, Hägnad, Härd, Kokgrop, Stenröjd yta, Skärvstenshö, Terrassering,

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek och längdorientering och räkna upp förekommande lämningar och eventuella fynd. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig. Observera att alla registrerade lämningar i boplatsoområdet måste ha samma antikvariska bedömning, t.ex. fast fornlämning, det är alltså inte möjligt att ingående lämningar utgörs av exempelvis två fasta fornlämningar och en övrig kulturhistorisk lämning. Däremot går bra att registrera osäker utbredning för t.ex. en i boplatsoområdet ingående boplats medan en ingående boplatsvall inte registreras med osäker utbredning.

Exempel på beskrivning:

• Boplatsoområde, ca 30 m diam. I området är 1 närmast rund boplatsvall och fyndmaterial. Boplatsvallen, i områdets V del, är 10 m diam, och består av en ställvis otydlig vall, 3–3,5 m br och 0,1–0,2 m h. Innanför vallen är en rund försänkning, 3 m diam och 0,3 m dj. Vid provstick konstaterades ett väl utvecklat blekjordsskikt i försänkningen och under vallen. Fyndmaterialet utgörs av enstaka skärvstenar, påträffade utanför boplatsvallen. Vegetation på lämning: Björk och tall. Antikvarisk kommentar: Utsträckningen av fornlämningen bedömd utifrån skärvstensfynden och områdets topografi.

• Boplatsoområde, ca 85×50 m (N-S), bestående av 7 fornlämningar. Dessa utgörs av 4 husgrunder med vallformig begränsning, 2 skärvstenshögar och 1 stensträng. Husgrunderna är 13×10 – 23×12 m (huvudsakligen N-S). Tre av grunderna har bottenplan i jämnhöjd med omgivande markyta, en, längst i V, har bottenplan beläget 0,1 m högre än omgivande markyta. Samtliga har svagt konvexa långsidor. Vallarna är 2–4 m br och 0,3–0,7 m h. Den största husgrunden har ställvis synlig skalmur av 0,2–0,4 m st stenar. Två av grunderna har öppna gavlar, de övriga har ingång, 2–3 m br, i S gavlarna. Av skärvstenshögar är en oval, 10×5 m st (N-S) och 0,7 m h. En är rund, 7 m diam och 0,3 m h. Båda är kraftigt övertorvade. Vid provstick under torven framkommer talrika 0,05–0,2 m st skörbrända stenar. Stensträngen, belägen invid och S om den största husgrunden, är sammanlagt 80 m l (huvudriktning NV-SÖ), 0,5–1 m br och 0,1–0,25 m h, bestående av en enkel rad enskiktade stenar, 0,2–0,6 m st. Skadebeskrivning: Området övertvåras av en gångstig (Ö-V). Växtlighet på lämning: Lövträd och -buskar, såsom björk, hassel, ek och asp samt enbuskar.

• Boplatsoområde, 75×45 m (NÖ-SV), bestående av 3 skärvstenshögar. Dessa är 6–12 m diam och 0,8–1,2 m h. Övertorvade, en har talrika skörbrända stenar i ytan 0,05–0,2 m st. Av den största skärvstenshögen, belägen i områdets NÖ del, återstår endast rester. De V-VNV delarna är bäst bevarade, i övrigt mest som en vall, ca 2 m br och 0,1–0,25 m h. En skärvstenshö är skadad av markberedning, i markberedningsfårorna framkommer talrika skörbrända stenar. Den tredje skärvstenshögen, belägen i SV delen av området, har i mitten en täktgrop, 4×3 m st (NNÖ-SSV) och 0,6 m dj, med kraftigt kolbemannat bottenkikt samt skörbränd sten. I gropen även en del recent material. Skador på lämning: En skärvstenshö är skadad av markberedning, en annan har en tämligen färsk täktgrop i mitten med en del nedslängt skräp.

Boplatsvall

Definition: Vall som helt eller delvis omger eller avgränsar en oftast försänkt yta.

Kommentar: Används för olika vallformiga anläggningar. De kan ha varit bostadshus, förvaringsanläggningar m.m. Skärvsten och annat boplatsmaterial kan förekomma främst i vallen men även i bottenplanet. I arkeologisk litteratur förekommer olika beteckningar, t.ex. skärvstensvallar, hyddbottnar och hyddgrunder. Jfr. Boplatsgrop, Kokgrop.

Principer för beskrivning: Ange form och yttermått (inklusive vallen), dvs. diameter eller längd×bredd med längdorientering. Därefter anges vallens bredd och höjd, följt av den inre ytans storlek och eventuella djup.

Exempel på beskrivning:

- Boplatsvall, närmast rektangulär, 22×11–12 m (NV–SÖ). Vallen är 3–4,5 m br och 0,2–0,3 m h. Innanför vallen är en närmast rektangulär försänkt yta, 14×3 m (NV–SÖ) och 0,3 m dj. Vid provstick under torven i olika delar av boplatsvallen konstaterades skärvsten, brända ben och kvartsavfall.

Fyndplats

Definition: Fyndplats för enstaka eller fåtal föremål/artefakter från förhistorisk tid, medeltid eller äldre historisk tid.

Kommentar: Avser plats för fynd som man kan anta inte medvetet deponerats på platsen och/eller där det påträffats för få fynd för att området ska kunna bedömas som boplats. Avser inte sentida fynd. Platsen bör kunna bestämmas till gård eller by. Jfr. Boplats, Depåfynd, Fyndsamling.

Principer för beskrivning: Beskriv fyndet kortfattat och ange, om möjligt, fyndomständigheter och nuvarande förvaringsplats. Vid manuell registrering ritas fyndplatsen in med ett kryss på kartan. *Osäker position* anges om osäkerheten är större än 10 meter åt något håll. Antalet blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Fyndplats för 1 holkyxa av brons. Yxan påträffades vid jordbruksarbete 1974 av markägaren. Ingår i fyndsamlingen RAÄ nr 96.
- Fyndplats, ungefärlig, för 1 svärd från vikingatiden. Påträffades 1872 vid utdikningen av Lillsjön, av drängen Karlsson. Den ungefärliga fyndplatsen har visats av sonsonen. Svärdet förvaras i SHM.
- Fyndplats för 1 flintdolk och 1 skafthålsyx. Flintdolken är fragmentarisk, lancettformad, 16,5 cm l (topp och bas avslagna), 5 cm br och 1 cm tj, den återstående delen är sönderslagen i fem delar, som är hopsatta. Dolken är funnen för ca 20 år sedan vid trädgårdsarbete i V-slutningen av tomten. Skafthålsyxan är 13,5 cm l, 6,3 cm br och 4 cm tj. Båda förvaras på gården.
- Fyndplats. På angiven plats iaktogs i den för väg avbanade åkerytan och ställvis utmed dess kanter enstaka slaggbitar. Slaggen är svart, glasartad och relativt lätt. Sannolikt sentida slag.

Skärvstenshög

Definition: Anhopning av skärvig och skörbränd sten, sotig jord och avfall av olika slag, så som keramikfragment, ben, kol etc.

Kommentar: Förekommer framförallt i bronsåldersmiljöer. Då skärvstenen förekommer som flacka anläggningar på marken (som ”mattor”) eller utspridda förekomster registreras dessa som Boplats (Skärvsten). Kokstenshög är en äldre term för skärvstenshög.

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med huvudriktning, och höjd. Ange om skärvstenshögen är övertorvad. Därefter beskrivs ”konstruktionsdetaljer” såsom block i mitten etc., med utgångspunkt från anläggningens mitt till dess periferi. Områden med flera skärvstenshögar registreras som sammansatt lämningstyp Boplatsområde.

Exempel på beskrivning:

- Skärvstenshög, oval, 6×4 m st (NV–SÖ) och 0,5 m h. Övertorvad med i ytan enstaka synliga 0,1–0,2 m st skörbrända stenar. Nära mitten är ett 1×0,8 m st och 0,4 m h block. Skador på lämning: I NV kanten är en nyligen gjord grävskada, ca 1,2×0,7 m och intill 0,4 m dj. I skadan syns skörbränd sten och sotig jord.
- Boplatsområde, ca 150×50 m (N–S). I området är 3 skärvstenshögar och fyndmaterial. Skärvstenshögar, belägna i områdets S och mellersta del, är 6–7 m diam och 0,4–0,7 m h. Övertorvade med i ytan talrika skörbrända stenar, intill 0,1 m st. Fyndmaterialet utgörs av 1 keramikbit från områdets N del och skörbrända stenar från en rotvälta. Kommentar: Keramikbiten tillvaratogs. I området är dessutom en älvkvarnsförekomst, RAÄ nr 30.

Stenröjd yta

Definition: Markyta som omformats genom att stenar avlägsnats och ytan tilljämns.

Kommentar: Avser ytor som i första hand stenröjts för andra ändamål än åker. Förekommer särskilt i anslutning till stensträngsområden och förhistoriska boplatser med skärvstenshögar. Avser inte röjda ytor som går att avgränsa till en åkerparcell eller som ingår i ett röjningsröseområde (Fossil åker).

Principer för beskrivning: Ange ytans storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering. Därefter beskrivs graden av stenröjning med angivande av eventuella kvarvarande block och stenars storlek samt förekomst av och läget för röjningsrösen, deras form, storlek, höjd och stenarnas storlek.

Exempel på beskrivning:

- Boplats, ca 90×30 m (Ö–V), bestående av 7 skärvstenshögar och minst 3 stenröjda ytor. Skärvstenshögarna är oregelbundet rundade, ca 5–7 m diam och 0,2–0,6 m h. Sex har, oftast i kanterna, ett eller flera block, 0,75–2 m st. I ytan och vid provstick framkommer rikligt med skärvsten uppblandad med vanliga stenar. De stenröjda ytorna, belägna i anslutning till skärvstenshögarna, är 6×5–20×12 m (huvudsakligen i riktning Ö–V), med enstaka kvarliggande större block, 0,7–1,1 m st. Den största är möjligen utvidgad av sentida odling.

Terrassering

Definition: Anlagd avsats i sluttande eller ojämn terräng.

Kommentar: Avser anläggning med, i jämförelse med husgrundsterrass, mindre distinkt form och sannolikt varierande funktion, ofta i anslutning till skärvstenshögar, men kan även ansluta till stenröjda ytor. Jfr. Husgrund, förhistorisk/medeltid och Fossil åker.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, och höjd. Därefter beskrivs eventuella konstruktionsdetaljer såsom t.ex. stenskoning.

Exempel på beskrivning:

- Terrassering, ca 18×6 m st (Ö–V) och i S kanten 0,1–0,3 m h. Övertorvad. I S ställvis stenskoning av 0,4–0,8 m st block. Övriga kanter diffusa och terrasseringen är något svåravgränsad. Plockstenshögt på V delen.

GRAVAR

Avsnittet behandlar registrering av gravar, både förhistoriska gravar och gravar från historisk tid. Vid registrering av förhistoriska gravar skall följande konstruktionsdetaljer särskilt uppmärksammas och beskrivas:

Brätte Plan eller närmast plan yttre del av hög, röse eller stensättning, vars centrala del har en markerad välvning. Den välvda delens diameter är minst dubbelt så stor som brättets bredd (jfr. mitthög och mittröse nedan).

Gavelhål Rundad öppning i en eller två tvärställda hällar i gaveln på en hällkista.

Gravklot Formad sten eller utvald naturformad sten med runt eller ovalt tvärsnitt som är placerad på en förhistorisk gravanläggning. (Jfr. lämningstypen Gravklot.)

Hörnsten En i ett hörn av en tre- eller fyrsidig gravanläggning placerad sten, som avviker från övriga stenar i anläggningen eller i anläggningens kantkedja.

Kallmurad kant Lodrät eller närmast lodrät kant på gravanläggning, lagd av stenar i minst två skift.

Kantkedja Stenrad av i ett skift lagda eller kantställda stenar i kanten på gravanläggning. Ibland kan en inre kantkedja, stenedja (Fig. xx), vara synlig.

Kanträmma Anlagd rännformig fördjupning kring kanten av gravanläggning. Kan vara avbruten av en utspärad brygga.

Kantvall Vall upplagd i kanten av gravanläggning, vanligen av samma material som gravanläggningen i övrigt. (Avser ej kvarliggande kantpartier efter stentäkt av rösen.)

Kista En av kantställda, lagda eller kallmurade stenar byggd gravgömma i det inre av hög, röse eller stensättning. Kan vara försedd med pålagda hällar, som benämns täckhällar.

Kärnröse Flerskiktad stenpackning inuti hög. (Endast synlig i skadade högar.)

Mittblock Block, kring vilket en anläggning är lagd, så att blocket ligger i eller närmast i anläggningens centrum.

Mitthög Förhöjning i mitten av stensättning. Förhöjningen har markerat välvd profil och är till större delen uppbyggd av jord och sand med övertorvad yta. Förhöjningens diameter är mindre än hälften av hela anläggningens diameter.

Mittröse Förhöjning i mitten av stensättning. Förhöjningen har markerat välvd profil och är uppbyggd av stenar utan synlig inblandning av jord eller sand. Förhöjningens diameter är mindre än hälften av hela anläggningens diameter.

Mittsten I gravanläggnings mitt placerad sten, som avviker från anläggningens övriga stenmaterial.

Mittstensättning Förhöjning med flack eller svagt välvd profil, övertorvad eller med stenfyllning, i mitten av stensättning.

Stävsten Sten placerad i stäven, dvs. i avslutningen i för och/eller akter, av skeppsättning.

Sydsten Sten eller stenkonstruktion utanför SV–S–SÖ kanten av gravanläggning.

Utbyggnad Mindre tillbyggnad i eller vid kanten av större gravanläggning.

Begravningsplats

Definition: Begravningsplats från historisk tid.

Kommentar: Omfattar även kyrkogård som är öde och inte vårdas för sitt ändamål, även om det på kyrkogården finns en kyrka som är i bruk. Avser även enstaka pest-/koleragravar. Avser inte sommargravar från historisk tid. Dessa förs till lämningstypen Begravningsplats enstaka. Jfr. Grav övrig.

Principer för beskrivning: Ange form och storlek, dvs. längd×bredd med längdriktning. Därefter beskrivs eventuella bogårdsmurar och andra konstruktioner. Observera att grund eller ruin efter kyrka, minnessten o. dyl. inom begravningsplatsen ges egen identitet.

Exempel på beskrivning:

- Pestkyrkogård, närmast kvadratisk, ca 40×40 m (N–S), omgiven av en stenmur, 0,5–0,8 m h och 1 m br, av 0,3–0,6 m st stenar. I SV är en ingång, 2 m br. Referenser: Lantmäterienheten på länsstyrelsen i X län, Ringabo sn, akt 24 (1769).
- Ödekyrkogård, oregelbundet rektangulär, 20×10 m (NNÖ–SSV). Omgärdad av en stenmur, intill 0,3 m h och 0,5–1 m br, av 0,1–0,4 m st stenar. Ingång i NNÖ. På kyrkogården är ett 10-tal gravstenar. I S är några sänkor, 1–1,5 m st och 0,2 m dj.

Begravningsplats enstaka

Definition: Begravningsplats från historisk tid avsedd för en eller ett fåtal begravning/-ar.

Kommentar: Hällgrav/stengrav består vanligen av ett rektangulärt utrymme omgivet av kantställda hällar och/eller naturliga block, som kan vara övertäckt med en eller flera flata hällar. Hällgrav/stengrav särskiljs från lämningstyperna Stenkistgrav och Stenkammargrav (hällkista) bl.a. genom den geografiska utbredningen. Jordgravar syns vanligen som en rektangulär nedgrävning i marken. Klippgravar/grottgravar är belägna i håligheter i klippor, mellan större block eller under utskjutande klippkanter och överhäng. Själva gravläggningen utgörs ofta av en träkista, ackja eller urgröpt stock, i vissa fall i kombination med upplagda stenar. Dessa gravtyper förekommer i fjällmiljöer, jordgravar förekommer dessutom även i Norrlands inland. Egenskapsvärdet Övrig används t.ex. för plats där avrättad person begravts, sjömansgravar samt andra platser där en eller ett fåtal personer begravts utanför kyrkogårdar och större begravningsplatser. Avser även de s k döingerösen på västkusten (gravrösen över ilandflutna drunknade) som ibland byggts på när förbipasserande slängt dit stenar. Jfr. Runristning (i gravkontext) samt Grav övrig.

Principer för beskrivning: Ange anläggningens form, storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, samt höjd/djup. Därefter anges eventuella sidostenars antal och deras mått för höjd, bredd och tjocklek, och eventuella takhällars antal och mått. I de fall det inte kan avgöras om graven är en sommargrav eller en permanent grav anges inget värde för egenskapstypen Användning.

Exempel på beskrivning:

- Hällgrav, rektangulär, 2×1 m (Ö–V). I N och S långsidorna är 3 hällar, 0,4–0,6 m h, 0,4–0,7 m br och 0,15–0,3 m tj. I V kortsidan är 1 häll, 0,5 m h, 0,4 m br och 0,2 m tj. Ö kortsidan ansluter till ett 3 m st block.
- Jordgrav, rektangulär, 2,1×0,4–0,6 m (N–S) och 0,25 m dj. Ö långsidan är rak, jämn och väl avgränsad medan den V är något inrasad och ojämn. Beväxt med en videbuske på V sidan. Av boende i området känd sommargrav.

Grav markerad av sten/block

Definition: Förhistorisk gravanläggning markerad av en sten eller ett block.

Kommentar: Avser inte konstruktionsdetalj på grav (mittblock). Egenskapsvärdet blockgrav används för gravanläggning i anslutning till större stenblock, oftast markfast. En stenpackning eller enstaka mindre stenar förekommer ibland intill blocket. Blocken är vanligen 1,5 m stora eller större. Blockgravar förekommer ibland i grupp men mer sällan tillsammans med andra gravtyper. Klumpsten används för

gravanläggning markerad av en rundad sten, vanligen 0,5–1,5 m stor. Rest sten används för gravanläggning markerad av en avlång, vertikalt ställd eller kantställd sten. Uppallad sten används för sten eller block, avsiktligt uppallad på mindre stenar. Uppallade stenar kallas ofta ”offersten” eller ”liggande höna”. Klumpstenar, resta stenar och uppallade stenar förekommer vanligen tillsammans med andra gravtyper, ofta på gravfält, och kan utgöra rester efter stenkretsar. Om detta är säkerställt, t.ex. via skriftliga källor, skall lämningen registreras som Stenkrets. Jfr. Stenkrets, Stensättning.

Principer för beskrivning: Ange om möjligt bergart, därefter storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning, samt höjd. För resta stenar anges först stenens höjd, därefter bredd och riktning och sist tjocklek. Beskriv därefter eventuell stenpacknings storlek och stenmaterial. Finns underliggare beskrivs dessa med antal och storlek. För resta stenar anges om stenen lutar och i så fall åt vilket håll eller om den är omkullfallen.

Exempel på beskrivning:

- Blockgrav, närmast oval, 5×4 m (N–S), bestående av ett jordfast block, 4×3 m st och 1,8 m h, och omedelbart N–NÖ–Ö om blocket, en stenpackning, ca 0,6–1 m br, av 0,3–0,7 m st stenar.
- Klumpsten, granit, 1 m h, 1 m br (VNV–ÖSÖ) och 0,8 m tj.
- Rest sten, granit, 2,2 m h, 0,6 m br (NV–SÖ) och 0,2–0,4 m tj. Oregelbundet rektangulärt tvärsnitt. Lutar ca 10° åt Ö. Markytan kring den resta stenen är belamrad med odlingssten, varav flertalet uppkastade under de senaste åren.
- Uppallad sten, 1,8×1,4 m (NÖ–SV) och 1,1 m tj. Den vilar på tre stenar, 0,4–0,5 m st.

Grav övrig

Definition: Gravanläggning eller gravplats från förhistorisk tid eller medeltid som inte kan registreras under andra gravtyper.

Kommentar: Jfr. Flatmarksgrav, Grav markerad av sten/block, Grav – uppgift om typ saknas, Hög, Järnåldersdös, Röse, Stenkammargrav, Stenkistgrav, Stenkrets, Stensättning. Jfr. även Begravningsplats, Begravningsplats enstaka.

Principer för beskrivning: Beskrivs så långt möjligt på sedvanligt sätt med form, storlek och konstruktionsdetaljer.

Gravfält

Sammanfattningstyp

Definition: Lokal med minst fem förhistoriska gravanläggningar med ett inbördes avstånd av högst 20 meter.

Ingående lämningstyper: Flatmarksgrav, Grav markerad av sten/block, Grav – uppgift om typ saknas, Grav övrig, Gravhägнад, Gravklot, Hög, Järnåldersdös, Röse, Stenkistgrav, Stenkammargrav, Stenkrets, Stensättning.

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek och längdoriering och räkna upp förekommande lämningar. Därefter beskrivs varje typ och varje form av grav för sig. Börja alltid uppräknings- och beskrivningarna med megalitgravar om sådana finns, sedan högar och/eller rösen. Därefter kommer runda stensättningar och stensättningar av andra former, sedan stenkretsar och sist gravar markerade av stenar eller block. Finns andra lämningar än gravar inom gravfältet beskrivs dessa på egna FMI-enheter. Vid registrering av gravfält som delats i två eller flera delar av exempelvis en större väg, delas lämpligen beskrivningen upp på två eller flera delar som registreras som egna FMI-enheter. Att gravfälten egentligen hör samman i ett stort gravfält får anges i kommentaren. Gravfält med gravar synliga ovan jord ritas/mäts in på kartan som en yta (område) med en heldragen röd begränsningslinje utan att de enskilda gravarna markeras särskilt. Flatmarksgravfält ritas in med streckad begränsningslinje och *Okänd utbredning* anges under kvalitetsmärknings.

Exempel på beskrivning:

- Gravfält, 90×50 m (NÖ–SV), bestående av ca 11 fornlämningar. Dessa utgörs av 4 högar, 5 runda stensättningar, 1 rektangulär stensättning och 1 gravhägнад. Högarna är 5–6 m diam och 0,3–0,4 m h. De runda stensättningarna är 4–10 m diam och 0,1–0,2 m h. Fyllning av 0,1–0,2 m st stenar. Den rektangulära stensättningen är 10×7 m (NÖ–SV) och 0,2 m h. Fyllning av 0,1–0,3 m st stenar. Gravhägнадen, som delvis omgärdar gravfältet, är närmast kvadratisk, 50×50 m (N–S), bestående av ca 100 stenar. Av dessa är 23 resta, 0,3–2,45 m h, 0,4–1 m br och 0,2–0,4 m tj. De övriga stenarna är kullfallna, 0,8–3,45 m l, 0,4–0,9 m br och 0,3–0,6 m tj. Skador på lämning: I stenhägнадens Ö sida saknas en mängd stenar.
- Gravfält, 60×30 m (NNÖ–SSV), bestående av 33 fornlämningar. Dessa utgörs av 5 högar, 20 runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning, 4 triangulära stensättningar och 3 kvadratiske stenkretsar.

Högarna är 7–10 m diam och ca 1 m h. I ytan enstaka stenar, 0,4–0,8 m st. Kantkedjor, delvis synliga, 0,3 m h, av 0,7–1 m l stenar. De runda stensättningarna, varav flera är höglignande, är 3–8 m diam och 0,2–0,5 m h. Övertorvade med i ytan vanligen talrika stenar, 0,3–0,6 m st. En har kantkedja, 0,2–0,3 m h, av 0,4–0,6 m l stenar. Den kvadratiske stensättningen är 4×4 m (N–S) och 0,3 m h. Övertorvad med i ytan enstaka stenar, 0,2–0,3 m st. Ställvis kantkedja, 0,2–0,3 m h, av 0,4–0,6 m l stenar. De triangulära stensättningarna är 6 m i sida (N, S och VNV) och 0,3–0,4 m h. Övertorvade med i ytan talrika stenar, 0,3–0,5 m st. Kantkedja, 0,2–0,4 m h, av 0,4–0,6 m l stenar. De kvadratiske stenkretsarna är 7–9 m i sida (N/NNV–S/SSÖ) och består i två fall av klumpformiga hörnstenar, 0,2–0,6 m h, 0,6–0,8 m br och 0,4–0,6 m tj, jämte mittsten, 0,6–0,8 m h, 0,5–0,6 m br och 0,4–0,5 m tj. Den tredje stenkretsen består av resta hörnstenar, 0,2–0,5 m h, 0,4–0,6 m br och 0,3–0,4 m tj. Två har i ytan flera gropar, 0,5–1 m diam och 0,1–0,2 m dj.

- Gravfält, 90×70 m (NNV–SSÖ) bestående av ca 30 fornlämningar. Dessa utgörs av 4 högar och ca 25 runda stensättningar. Högarna är 8–10 m diam och 0,9–1,2 m h. Två har ställvis synlig kantkedja, 0,2–0,4 m h, av 0,3–1,1 m l stenar. Stensättningarna är 3–9 m diam och 0,2–0,7 m h. Alla är övertorvade. Fem har kantkedja, 0,2 m h, av 0,3–0,7 m l stenar. Några har påförts röjningssten och en är helt täckt av röjningssten. Samtliga högar och några av stensättningarna har en grop i mitten, 1–4 m diam och intill 1,5 m dj. I gravfältets SÖ del är en älvkvämsförekomst, se RAÄ-nr 106. Skador på lämning: Sju av stensättningarna har påförts odlingssten, en av dessa i gravfältets SV del, är helt täckt av röjningssten från åkern.

- Gravfält, 45×35 m (NÖ–SV), bestående av 11 gravar. Dessa utgörs av 3 högar, 2 runda stensättningar och 4 blockgravar. Högarna är 7–11 m diam och 0,6–1,2 m h. Någon har i ytan enstaka 0,2–0,3 m st stenar. Två har en grop i mitten, 2 m diam och 0,4 resp 0,5 m dj. De runda stensättningarna är ca 5 m diam och 0,1–0,3 m h. Övertorvade. En har i SSÖ delen ett 1,5 m st block. Blockgravarna, belägna i N delen av gravfältet, utgörs av 1,2–1,5×1,9–2,2 m stora granitblock med en höjd av 1,2–1,4 m. Intill tre av blocken syns stenpackningar av osäker storlek, möjligen ca 0,3×0,8 m st och 0,1–0,2 m h, av 0,1–0,25 m st stenar. Invid den fjärde blockgraven syns enstaka spridda stenar, 0,1–0,3 m st. Något osäker grav.

Gravhägnad

Definition: Avgränsande konstruktion av jord eller sten kring förhistoriska gravar.

Kommentar: Gravhägnader kan utgöras av sten- och/eller jordvallar eller av resta eller lagda stenar.

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning, och material. Därefter anges eventuella stenars storlek och slutligen skador och växtlighet.

Exempel på beskrivning:

- Gravhägnad, bestående av en närmast cirkelformad stenvall, 60 m l, 1–2 m br och intill 1 m h, flerradig och flerskiktad, av 0,3–1 m st stenar och enstaka block.

- Gravfält, 90×50 m (NÖ–SV), bestående av ca 11 fornlämningar. Dessa utgörs av 4 högar, 5 runda stensättningar, 1 rektangulär stensättning och 1 gravhägnad. Högarna är 5–6 m diam och 0,3–0,4 m h. De runda stensättningar är 4–10 m diam och 0,1–0,2 m h. Fyllning av 0,1–0,2 m st stenar. Den rektangulära stensättningen är 10×7 m (NÖ–SV) och 0,2 m h. Fyllning av 0,1–0,3 m st stenar. Gravhägnaden, som delvis omgärdar gravfältet, är närmast kvadratisk, 50×50 m (N–S), bestående av ca 100 stenar. Av dessa är 23 resta, 0,3–2,45 m h, 0,4–1 m br och 0,2–0,4 m tj. De övriga stenarna är kullfallna, 0,8–3,45 m l, 0,4–0,9 m br och 0,3–0,6 m tj. I stenhägnadens Ö sida saknas en mängd stenar.

Gravklot

Definition: Avsiktligt formad eller utvald naturformad sten som varit centralt placerad på förhistorisk grav.

Kommentar: Avser endast ensamt liggande klot, dvs. flyttat, och inte ett gravklot som utgör konstruktionsdetalj i en grav. Gravklot har runt eller ovalt tvärsnitt. Det förekommer att gravklot har ornamentik och skålgropar.

Principer för beskrivning: Ange stenmaterial samt form och storlek. Därefter beskrivs eventuella ornamentik samt anges, om möjligt, varifrån gravklotet ursprungligen kommer.

Exempel på beskrivning:

- Gravklot, bestående av ett prickhugget gråstensklot, 0,6 m diam. Enligt markägaren har klotet tidigare varit placerat på krönet av en gravhög (RAÄ 60), belägen ca 150 m NÖ om gården. Klotet flyttades till trädgården då markägarens farfar anlade ett trädgårdsarrangemang i form av en stengrotta.

Grav- och boplatsområde

Sammanfattad lämningstyp

Definition: Lokal med minst fem fornlämningar med ett inbördes avstånd av högst 20 meter (i undantagsfall mera) som utgörs av förhistoriska gravar och lämningar av boplatsskäraktar.

Kommentar: Boplatslämningarna ska utgöra ett markant inslag för att termen Grav- och boplatsområde ska användas. Boplatslämningarna och gravarna ska också ha ett kronologiskt samband.

Ingående lämningstyper: Boplat, Boplatsgrop, Boplatslämning övrig, Boplatsvall, Flatmarksgrav, Grav markerad av sten/block, Grav – uppgift om typ saknas, Grav övrig, Gravhög, Gravklot, Husgrund, förhistorisk/medeltid, Hög, Hård, Hög, Järnåldersdös, Kokgrop, Röse, Skärvtenshög, Stalotomt, Stenkammargrav, Stenkistgrav, Stenkrets, Stenröjd yta, Stensättning, Terrassering.

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek och längdoriering och räkna upp förekommande lämningar. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig. Vid fall av enstaka boplatslämningar på gravfält, t. ex. en skärvtenshög på ett gravfält med 20 gravar, blir lämningstypen ”Gravfält” och skärvtenshögen registreras som egen FMI-enhet med lämningstypen ”Skärvtenshög”. Detsamma gäller för gravfält med boplatslämningar av diffusare slag, t.ex. röjda ytor utan fler boplatsskärindikationer. Området får lämningstypen ”Gravfält” och de röjda ytorna registreras som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Grav- och boplatsområde, 75×45 m (NÖ–SV), bestående av 9 fornlämningar. Dessa utgörs av 2 runda stensättningar, 2 närmast runda skärvtenshögar, 3 stenröjda ytor och 2 terrasseringar. Stensättningarna är 11 resp. 14 m diam och 0,3 resp. 0,5 m h. Båda har fyllning av 0,4–0,8 m st, delvis lätt övertorvade stenar, några är 0,9–1,2 m st. Den ena stensättningen har mittblock, 4×3,2 m st (NV–SÖ) och 2 m h. Skärvtenshögar är 9 resp. 10 m diam och 1,2 m h. En har i ytan talrika stenar, 0,4–1 m st, och under ytan mörkare jord samt skärvtensstenar. Båda har grop i mitten, 2 m diam och 0,6 resp. 0,5 m dj. En har i N en utbyggnad, 4×2 m (Ö–V) och 0,2 m h. De stenröjda ytorna, belägna i områdets V och SÖ–S del, är 10–18×10–15 m (Ö–V), ställvis begränsade av otydliga terrasskanter, 0,1–0,2 m h. Terrasseringarna, belägna i NÖ delen, är 18×7 (ÖNÖ–VSV) resp. 20×12 m (ÖNÖ–VSV), och begränsas av terrasskanter, 0,5–0,8 m h, och hak, 0,2–0,4 m dj. Skador på lämning: Den minsta stensättningen har en täktgrop i Ö kanten, 5×4 m och 0,5 m dj, nygjord. Båda skärvtenshögar har gropar i mitten. En av skärvtenshögar är skadad i N kanten av grävning, 3×2 m (Ö–V), ned till bottenplanet.

Gravvård

Definition: Gravmarkering från historisk tid som flyttats från ursprunglig plats och därmed förlorat sin funktion.

Kommentar: Jfr. Runristning (I gravkontext).

Principer för beskrivning: Ange storlek, vanligen höjd, bredd med riktning och tjocklek. Därefter beskrivs eventuella inskriptioner. Ange om möjligt ursprunglig lokal. Observera att gravvårdar belägna på kyrkogårdar och begravningsplatser vanligen inte registreras under egen identitet. Även liljestenar registreras som lämningstyp Gravvård.

Exempel på beskrivning:

- Gravsten, 1,05 m h, 0,6 m br (Ö–V) och 0,1 m tj. I S sidans överdel är inhugget: T H S. På baksidan är inhugget ett ”solhjul”, 0,5 m diam (se skisser). Referenser: Sjöborg, N H: Svenska fornlämningar..., 1832. ATA: Mandelgren, N.M. skiss 3/9 1864.
- Liljesten, kalksten, 1,36 m h (avslagen upptill), 0,4–0,5 m br (avsmalnande nedåt) och 0,15 m tj, starkt vittrad, endast stjälk synlig.
- Fem fragment av liljestenar, placerade under och invid predikstolen i kyrkan. Fragmenten är 0,3×0,3 till 0,8×0,45–0,55 m, och försedda med reliefer. Dessa 5 fragment lades i koret vid restaurering av kyrkan 1959. Förutvarande plats okänd. Liljestenarna är från 1200-talet, i koret finns dessutom tre gravstenar från 1600-talet

Hög

Definition: Förhistorisk gravanläggning med markerat välvd profil och övertorvad yta som till större delen är uppbyggd av sand eller jord.

Kommentar: Enstaka till talrika stenar kan synas i ytan. Formen är oftast rund. När anläggningens längd utgör minst dubbla bredden och dess långsidor är parallella, eller närmast parallella, används egenskapsvärdet långhög. Jfr. Röse.

Principer för beskrivning: Ange form om denna inte är rund, därefter storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, samt höjd. Ange därefter konstruktionsdetaljer i ordning från

anläggningens centrum (t.ex. mittsten, mittblock, mittstensättning) till dess periferi (t.ex. kantvall, kantkedja).

Exempel på beskrivning:

- Hög med kanträna, 13 m diam och 1 m h. I ytan enstaka stenar, 0,2–0,4 m st. Kantränan är 0,5 m br och 0,2 m dj, avbruten i SSV av brygga, 0,4 m br. Grop i mitten, 4 m diam och 0,5 m dj.
- Långhög, 25×10 m (Ö–V) och intill 2 m h. Kantkedja runt om, 0,5 m h, av 0,4–0,9 m l stenar. Skador på lämning: Krönet av anläggningens Ö del är utplanat, 8 m diam och 0,5 m dj, i samband med anläggandet av en dansbana på 1920-talet. I V kanten är ett rävgryt med flera gångar.
- Hög, kvadratisk, 13×13 m (NNÖ–SSV) och 1,5 m h. I ytan enstaka stenar, 0,2–0,4 m st. I mitten grop, 3 m diam och 1 m dj. Kantkedja i VNV, NNÖ och ÖSÖ, 0,2–0,3 m h, av 0,3–0,5 m l stenar. I VNV kanten är ett par 0,3–0,7 m l stenar utfallna. I ÖNÖ en hörnsten, 0,6×0,5 m st och 0,3 m h, i NNV en lika stor, i VSV hörnet en 0,7×0,6 m st och 0,2 m h sten. På mitten av NNÖ kanten en samling 0,1–0,4 m st stenar.

Järnåldersdös

Definition: Förhistorisk gravanläggning av mindre storlek (jfr. Stenkammargrav), bestående av resta hällar eller block som bildar ett rum.

Kommentar: Vanligen bestående av tre hällar med en sida öppen. Takhäll kan förekomma. Förekommer huvudsakligen i Sydsverige (Götaland). Jfr. Stenkammargrav.

Principer för beskrivning: Ange kammarens form och storlek med längdoriering samt höjd. Därefter beskrivs antal sidohällar, stenmaterial, deras höjd, bredd och tjocklek, följt av mått för takhällen med längd, bredd och tjocklek. Ange därefter i vilket väderstreck öppningen är belägen samt dess bredd. Sist beskrivs skador och växtlighet.

Exempel på beskrivning:

- Järnåldersdös, rektangulär, 1,5×0,8 m (N–S) och 1,2 m h, bestående av tre sidohällar och en takhäll. Sidohällarna är 0,4–0,7 m h, 0,5–1,2 m br och 0,2–0,5 m tj. Takhällen är 1,5 m l, 0,8 m br och 0,3 m tj. Öppning i S–SSÖ, 0,5 m br.

Röse

Definition: Förhistorisk gravanläggning med markerat välvd profil, helt uppbyggd av stenar utan synlig inblandning av sand eller jord.

Kommentar: Ytan är inte övertorvad men kan ha en naturlig moss-, ris- eller örtvegetation. När anläggningens längd utgör minst dubbla bredden och långsidorna är parallella eller närmast parallella används egenskapsvärdet långröse. Jfr. Hög.

Principer för beskrivning: Ange form om denna inte är rund, därefter storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering samt höjd, följt av storleken på det ingående stenmaterialet. Ange därefter konstruktionsdetaljer i ordning från anläggningens centrum, t.ex. mittsten, till dess periferi, t.ex. brätte eller kantkedja.

Exempel på beskrivning:

- Röse, 13 m diam och 0,8 m h. Stenarna är 0,4–0,7 m st. Rest mittsten, 0,8 m h, 0,4 m br (N–S) och 0,3 m tj. Kantkedja, 0,4 m h, av 0,5–0,8 m l stenar.
- Långröse, 28×5 m (NV–SÖ) och intill 1,5 m h. Stenarna är i regel 0,1–0,4 m st. De mindre stenarna utgör ställvis yttäckning. Två långsgående gropar i mitten, 2×2 m resp. 4×2 m, samt 1 m dj. I den N gropen är en kista, 1,2×1,2 m (NV–SÖ), av hällar, 0,3–0,5 m h, 0,5–0,7 m l och 0,1 m tj. I den SÖ gropen är två hällar, 0,7 m h, 0,9–1,3 m l och 0,1–0,25 m tj. Kallmurad kant, intill 0,9 m h, av 0,3–0,4 m st stenar, i sju skift. Skador på lämning: I NV delen två gropar, 2 m diam och 0,5–1 m dj. Ett flertal stenar utkastade på NÖ sidan och åt V i NV delen.
- Röse, rektangulärt, 18×8 m (NV–SÖ) och 1,5 m h. Stenarna är 0,2–0,5 m st. I mitten är en grop, 3×2 m (NV–SÖ) och 0,7 m dj. I gropens NV del är en häll, 1×1 m st och 0,1 m tj, och i dess SÖ del är ett block, 0,9×0,7 m st och 0,3 m tj. I rösets N del är ytterligare en grop, 2,5×1 m (Ö–V) samt 0,4 m dj, och i rösets S del är flera mindre gropar, 1–2 m diam och 0,2–0,4 m dj. På röset är flera 0,8–1,2 m st och 0,1 m tj hällar. Bevuxen med en tall i NÖ hörnet.

Stenkammargrav

Definition: Förhistorisk gravanläggning (megalitgrav) bestående av en gravkammare med väggar och tak av hällar eller block.

Kommentar: Dösens öppning flankeras ibland av två ingångsstenar som bildar en kort, ej övertäckt, gång. Gånggriftens kammare är avlång och en täckt gång ansluter till kammaren. Med hällkista avses en större, rektangulär gravkammare av senneolitisk typ avsedd som kollektivgrav, inte mindre kistor i rösen eller stensättningar. Ibland förekommer indelning i två eller tre rum. Hällkistan särskiljs från lämningstypen Begravning enstaka (Hällgrav/stengrav) bl.a. genom sin storlek och genom den geografiska utbredningen. Gravarna kan omges eller täckas av en överbyggnad bestående av en hög, ett röse eller en stensättning. Jfr. Järnåldersdös, Stenkistgrav.

Principer för beskrivning: Ange först den omgivande anläggningens form, storlek och höjd enligt principerna för hur en hög eller stensättning beskrivs. Därefter beskrivs kammarens mått med längdoriering samt sido-, gavel- och takblockens storlek. På gånggrifter anges sedan gångens längd och bredd med orientering samt ingående stenar enligt principerna för kammaren följt av eventuell flerskiktade väggar eller kallmurade partier. För dösar anges i vilket väderstreck ingångsöppningen är belägen samt eventuell förekomst av portstenar. Därefter anges eventuella konstruktionsdetaljer som gavelhål, nischer och fasadhällar. Slutligen beskrivs skador och växtlighet.

Exempel på beskrivning:

- Hällkista i röse. Röset är närmast ovalt, 15×12 m (N-S) och 0,5 m h. Stenarna är 0,2–0,4 m st, delvis övermossade. Kantkedja, 0,2–0,4 m h, av 0,6–0,9 m l stenar. Hällkistan, belägen i rösets mitt, är rektangulär, 2,5×1,2 m (N-S). I Ö långsidan är en häll, 0,8 m h, 2 m br och 0,1–0,2 m tj. I V långsidan är två hällar, 0,7–0,8 m h, 1,2–2,3 m br och 0,1–0,2 m tj. I N är en gavelhäll, 0,8 m h, 1,4 m br och 0,1 m tj. I kistan är fem sönderslagna takhällar.

Stenkistgrav

Definition: Förhistorisk gravanläggning av oftast kantställda stenar/hällar som bildar ett rektangulärt rum av mansstorlek eller mindre.

Kommentar: Täckhällar kan förekomma. Gravtypen saknar omgivande anläggning och är helt eller delvis nedgrävd i marken. Avser inte hällkistor, kistor i rösen eller hällgravar/stengravar. Jfr. Begravningsplats enstaka, Runristning (i gravkontext), Stenkammargrav.

Principer för beskrivning: Ange kistans mått och längdoriering. Därefter anges antal synliga hällar i varje sida med minsta till största mått för höjd, bredd och tjocklek i ordningen: sidor, gavlar och tak.

Exempel på beskrivning:

- Stenkistgrav, rest av. I V långsidan är tre kantställda hällar, 0,3–0,4 m h, 0,2–0,5 m br och 0,1 m tj, och i S en kantställd häll, 0,3 m h, 0,4 m br och 0,1 m tj. I N delen av V långsidan framkom, i lösa jordmassor, fem obrända benbitar.

Stenkrets

Definition: Förhistorisk gravanläggning som utgörs av en krets av med jämna mellanrum resta/lagda häll- eller klumpformade stenar.

Kommentar: Egenskapsvärdet skeppssättning används för stenkretsar med likformigt svängda sidor som möts i markerat spetsiga vinklar. Domarring används för en del runda och ovala stenkretsar. De resta/lagda stenarna är alltid dominerande men en låg stensättningsliknande fyllning kan finnas inom kretsen och ibland kan de sammanbindande rad med mindre stenar vara synlig mellan de större stenarna. I undantagsfall kan de större stenarna vara lagda på tre underliggande mindre stenar. Ibland finns även en centralt placerad sten.

Principer för beskrivning: Ange form om inte anläggningen utgörs av en domarring eller skeppssättning, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, följt av antalet ingående stenar. Ange om stenar kan antas vara försvunna. Därefter anges stenarnas höjd, bredd och tjocklek samt inbördes avstånd.

Exempel på beskrivning:

- Domarring, 6 m diam, ursprungligen bestående av 7 klumpstenar, varav 5 är kvar. Stenarna är 0,6–0,8 m h, 0,7–0,9 m br och 0,6–0,9 m tj, med ett inbördes avstånd av 1–1,3 m. På de saknade stenarnas plats är vardera en grop, 1 m diam och 0,2 m dj.

Skador på lämning: Två stenar saknas. De togs bort kring sekelskiftet vid anläggandet av en ladugård, enligt nuvarande brukaren.

- Stenkrets, rektangulär, 12×8 m (Ö-V) bestående av 12 resta stenar, varav 5 är omkullfallna. Stenarna är 1,1–1,7 m h, 0,5–0,9 m br (Ö-V) och 0,3–0,5 m tj, med ett inbördes avstånd på 1,2–1,3 m. Flera stenar lutar. Vegetation på lämning: Beväxt med ett tiotal enbuskar.

- Skeppsättning, 45×7 m (N–S), ursprungligen bestående av ca 100 resta stenar, i regel tätt ställda. Stävstenarna är 1,1–1,3 m h och övriga 0,3–1,15 m h, 0,3–1,2 m br och 0,2–0,8 m tj. Stenarna är ordnade så att höjden avtar mot mitten och med längdriktningen utefter skeppsättningens sidor. Flera stenar är borttagna i V delen. Ca 50 stenar är uppresta efter restaurering.

Stensättning

Definition: Förhistorisk gravanläggning med flack eller svagt välvd profil.

Kommentar: En stensättning är antingen uppbyggd av stenar utan större inblandning av jord och sand (stenfylld), till större delen uppbyggd av jord och sand (övertorvad) eller består den synliga delen endast av en kantkedja eller dylikt (ofylld). På övertorvade stensättningar kan enstaka till talrika stenar synas i ytan. Skillnaden mellan en triangulär stensättning och en treudd är att treuddens sidor är konkava eller vinklade medan den triangulära stensättningen har raka sidor.

Principer för beskrivning: Ange form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, samt höjd. För treuddar och triangulära stensättningar anges sidornas längd och uddarnas riktning. Därefter anges typen av konstruktion (ofylld, fyllning av..., övertorvad eller övertorvad med i ytan enstaka, måttligt eller rikligt med stenar) och eventuella stenars storlek. Ange därefter konstruktionsdetaljer i ordning från anläggningens centrum, t.ex. mittsten eller mittröse, till dess periferi, t.ex. kantkedja.

Exempel på beskrivning:

- Stensättning, rektangulär, 5×4 m (NNÖ–SSV) och 0,5 m h. Fyllning av 0,3–0,7 m st, delvis övermossade, stenar. I NNÖ, VNV och ÖSÖ är hörnstenar, 0,3–0,6 m h, 0,3–0,4 m br och 0,3 m tj. Vegetation på lämning: Lövsly.
- Stensättning, ca 7 m diam. Undersökt och borttagen. Undersöktes 1968 i samband med vägbygge. Av grävningssrapporten framgår inte mer än att stensättningen var ca 7 m diam. Fynd av ett likarmat spänne daterar graven till folkvandringstid.
- Stensättning, skeppsformig, 18×5 m (Ö–V) och 0,2–0,3 m h. Fyllning av 0,2–0,3 m st stenar. Kantkedja, 0,35–0,75 m h, av 54 tätt ställda stenar, 0,3–0,6 m br och 0,2–0,4 m tj. Stävstenarna är 1–1,2 m h. Stenarna är ordnade så att höjden avtar mot mitten och de är i regel ställda med långsidan utefter långsidan. Kantkedjan är på utsidan förstärkt av 0,2–0,3 m st stenar. Restaurerad 1938. Referenser: Gotlands Fornsal, dnr 290/38, Carlsson, T., inventering 1927, nr 54.
- Stensättning, rund, 20 m diam och 0,5 m h. Övertorvad. 1 m NÖ om mitten är en mittsten, 0,6 m h, 0,4 m br (Ö–V) och 0,4 m tj. Stensättningen har delvis synlig kantkedja, 0,1–0,4 m h, av 0,3–0,6 m l stenar. Belamrad med äldre jordbruksredskap. Skador på lämning: I anläggningen är ett tiotal kaninhål. Vegetation på lämning: Kraftigt beväxt med björnbärssnår
- Treudd, 11 m sida (N, SÖ och V) och 0,6 m h. Fyllning av 0,1–0,5 m st stenar. Klumpformiga uddstenar, 0,4–0,6 m h, 0,8–1 m br och 0,5–0,9 m tj. Skador på lämning: Grop i mitten, 2–3 m diam och intill 0,3 m tj. Utriven i kanterna. Vegetation på lämning: Två tallar.

INDUSTRIELL VERKSAMHET OCH SKOGSBRUK

Brott/täkt

Definition: Fyndighet av råvara som utnyttjats för utvinning eller insamling.

Kommentar: Avser såväl förhistoriska täkter och stenbrott som historiska. Eventuella anläggningar och konstruktioner, t.ex. torkställningar för torv, beskrivs under denna lämningstyp men registreras inte separat. Jfr. Brytningsyta, Flintgruva, Gruvhål.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. diameter eller längd × bredd med längdoriering, samt djup. Därefter beskrivs eventuella konstruktioner. Ett område med flera brott eller täkter registreras som sammansatt lämningstyp Småindustriområde.

Exempel på beskrivning:

- Kalkbrott, ca 110×7–20 m (Ö–V) och 5–8 m dj till vattenytan. Ö om mitten är en utfartsväg, 40 m l (N–S), 3–8 m br och 0,5–4 m dj. Spridd skrotsten finns bitvis kring kanten samt i ett utplanat varp 40 m S härom.
- Dagbrott, ca 130×70 m st och 2–5 m h i sluttande berg. Under perioden 1926–1938 har i det stora dagbrottet mineralet granat brutits. Granat ingick i olika slipmedel. Exporten av granat avbröts p.g.a. krigsutbrottet 1939. Granat är sällsynt förekommande och Sjönevadsbrottet nämns i alla nationella mineralhandböcker.

Dammvall

Definition: Vall uppförd i avsikt att kunna ansamla eller magasinera vatten i en grävd damm eller naturlig sänka.

Kommentar: Avser vallar uppförda i samband med t.ex. metallframställningsplatser, kvarnlämningar eller annan industriell verksamhet men även för flottning och till översilningsmarker.

Principer för beskrivning: Ange längd med längdriktning, bredd, höjd och material. Eventuella synliga dammluckskonstruktioner anges. De dammvallar som ingår som konstruktion i ett kvarnställe eller en såg, brukar vanligen inte registreras separat, se exempel under Kvarn.

Exempel på beskrivning:

- Fördämningvall, 40 m l (NV-SÖ), 4–5 m br och intill 2 m h, av jord och sten. I mitten är en fördjupning, där dammluckan varit belägen.

Skador på lämning: Vid vallens båda yttre begränsningar är täktgropar, varifrån fyllnadsmassor tagits.

Dike/ränna

Definition: Grävd ränna eller dike.

Kommentar: Omfattar t.ex. grävda rännor för vatten till eller ifrån en kraftstation, samt diken för torrläggning eller bevattning. Avser även mer omfattande bevattningskanaler. Vissa diken/rännor ingår som konstruktioner i andra lämningstyper, t.ex. vattenrännor i anslutning till hyttlämningar och kvarnar, och skall då inte registreras separat.

Principer för beskrivning: Ange längd med orientering, bredd och, om möjligt, djup. Därefter beskrivs väggkonstruktioner och dylikt. Ange om möjligt rännans funktion (typ) och om rännan är torrlagd.

Exempel på beskrivning:

- Vattenränna, 55 m l (N-S) och 1–2 m br, kallmurade kanter av huggna gråstenar, 0,4–0,7 m st.

Skador på lämning: På en sträcka av 12 m i N delen har gråstenarna plockats bort och kanterna har delvis fallit in i rännan.

Flottningsanläggning

Definition: Lämningar och spår efter timmerflottning i vattendrag och på land.

Kommentar: En stor mängd olika lämningar hör samman med flottningen, t.ex. dykdalber (förankringsanordning med hjälp av vilken timmersläp spelades hem över öppet vatten), flottningsrännor, vattenledare (också kallade ledarmar och ledare), stenkistor, styrkistor, buntverk, strandskoningar, dammar och kanaler, sorteringsverk/skiljen, rensningar, länsar/timmerbommar, timmeravlägg, spel, sjunktimmer, båthus och kojor m.m. Sådana typer av lämningar som även förekommer i andra sammanhang än flottning och som har egen lämningstyp registreras alltid under denna. Jfr. Husgrund, historisk tid (flottning), Dammvall, Förtöjningsanordning (varpring/moring) samt Område med flottningsanläggningar.

Principer för beskrivning: Lämningar efter flottning kan variera i utseende men ange alltid storlek, dvs. längd×bredd och längdriktning, samt höjd/djup. Därefter anges material och storlek på konstruktionsdetaljer.

Exempel på beskrivning:

- Stenarm, 50 m l (NV-SÖ), 3 m br och 0,5 m h, av 0,3–1,3 m st stenar.

- Dykdalb, ca 3 m h över vattenytan och ca 1 m diam, bestående av 4 stockar neddrivna i botten av sjön, enligt uppgift ca 7–8 m dj. Stockarna hålls samman med kraftiga järnstag. Skador på lämning: Dykdalben är starkt vittrad ovanför vattnet och hotar att helt rasa samman. Kommenter: Detta är den enda kvarvarande flottningslämningen i denna del av Dalälven.

Industri övrig

Definition: Lämning efter mindre tillverknings- och produktionsanläggning.

Kommentar: Omfattar olika husgrunder, avfallshögar, gropar, bryggor, ugnsröster m.m. Avser lämningar som inte omfattas av andra lämningstyper, t.ex. Kemisk industri, Livsmedelsindustri, Stenindustri, Textilindustri. Jfr. även Dammvall, Dike/ränna, Glasindustri, Kalkugn, Kolningsanläggning, Kraftindustri, Pappersindustri, Tegelindustri, Träindustri.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdorientering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som en yta (område) på kartan anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknig av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig. Antal lämningstyper blir alltid 1.

Exempel på beskrivning

- Industrielämning, ca 70×50 m (Ö-V), bestående av 4 provsprängningsplatser. Dessa är 10–27×5–15 m (NNV-ÖNÖ/SSÖ-VSV), avgränsade av lodrät, sprängd bergvägg och jordvallar. Bergväggen, huvudsakligen mot S, är 2–10 m h. Jordvallarna, huvudsakligen i N, är 1,5–8 m h och 6–10 m br. Genom vallarna är 3 ingångskulvertar, 2 m h och 1,5–2 m br. En vall är på insidan förstärkt med liggande plank och plankstöttor, en annan med betong. Längst i N är ett skyddsplank 6×1 m (NNV-SSÖ) och 3 m h och en träsyllgrund 4×1,5 (ÖNÖ-VSV). Intill är en betongbunker 5×3 m (NNÖ-SSV). Lämningarna ingår i ett större industrikomplex med bevarade byggnader. På platsen har man till verkat sprängmedel.
- Lämningar efter porslinsfabrik, bestående av 1 husgrund, 1 stensamling och 1 förhöjning. Husgrunden är 23×6,5 m (NV-SÖ) med stenfoot av mestadels huggna stenar. Grunden markeras av mindre rännor, 0,2 m br och 0,1 m dj (vilka bitvis blivit tydligare när studiecirkeldeltagare letat grunden). I SÖ delen är en fördjupning (källargrop), 6,5×4 m och 1,5 m dj, med vissa spår av kallmurning samt enstaka tegelstenar. Stensamlingen, belägen 5 m NNÖ om husgrunden, är 2 m diam och 0,2 m h. Delvis övermossad. Förhöjning, 10 m ÖSÖ om husgrunden, är 10×6 m och 1,3 m h, av mo, sand och grus. Enligt tidigare anteckningar skall major Palmstrück kring 1750 börjat anlägga en porslinsfabrik på "Killingholmen i Svensbyfjärden". Verksamheten tycks ha avbrutits ganska snart, om den ens hann börja

Kalkugn

Definition: Ugnslämning efter kalkbränning.

Kommentar: Vanligen rest efter t.ex. uppmurad ugnspipa eller fältugn. Ibland förekommer slagghögar intill ugnresterna. Kalkbrott registreras under Brott/täkt.

Principer för beskrivning: Ange lämningens storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med huvudriktning, och höjd. Ange eventuella vallars och öppningars storlek och belägenhet. En lokal som utgörs av en kalkugn och avfallshögar registreras som enkel lämningstyp Kalkugn och avfallshögarna ges då ingen lämningstyp. Lokal med flera kalkugnar registreras som sammansatt lämningstyp Småindustriområde.

Exempel på beskrivning:

- Kalkugnslämning, närmast rektangulär, 8×6 m (ÖNÖ-VSV), bestående av en rektangulär grop, 6×4 m (ÖNÖ-VSV) och 0,4 m dj. Omges av en vall, 1–1,5 m br och 0,2–0,3 m h. I ÖNÖ är en öppning, 3 m br. I gropen är inrasade stenblock och kalksten. Ovanpå vallen i S och V är kalkstenshögar. Skador på lämning: Skadad i N kanten av skogsplöjning. Vegetation på lämning: Fyra granar, en tall och björkbuskar.
- Kalkugnsruin, rund, 4 m diam och 6 m h. Kallmurad vägg, 0,7 m tj, av grovhuggna stenar och kalkstenshällar, 0,3–0,6 m st. Inre diam är 2,5 m. I V en öppning, 2 m h och 1 m br. 2–3 m ovan markytan är tre inspektionsgluggar. I N har ugnsväggen rasat ca 2 m. N-Ö därom är oregelbundna flacka högar av kalkstensavfall (mordhögar).

Kemisk industri

Definition: Lämning efter anläggning som använts för framställning av kemiska produkter.

Kommentar: Trankokerilämningar registreras under Livsmedelsindustri eftersom sillsalterier och trankokerier ofta varit samlade på en plats och det kan vara svårt att särskilja spåren efter de olika momenten i hanteringen av sillen. Beckgrytor består av en kallmurad stenkonstruktion att ställa en järngryta i. Tjära kokades upp i järngrytan och därigenom fick man ner vattenhalten. Lämningar efter alunbruk, benstammar, krutstammar, pottasketillverkning och salpetersjuderier kan bl.a. bestå av husgrunder, ugnar/eldstäder, avfallshögar, hjulgravar. Tjárdalen och tjärgropen är i princip uppbyggda på samma sätt och består av en konisk tratt uppbyggd av timmer, stenblock och i sen tid av plåt. Skillnaden är att tjärgropen är nedgrävd i marken och tjárdalen är anlagd ovan mark. Tjårhällen består av en berghäll med ristade rännor för tjärens transport till ett uppsamlingskar. Tjårstenen är en flat sten med ristade rännor och centralt på stenen finns ett hål genom vilket tjäran rinner till uppsamlingskaret. Tjårbränningen gjordes i en uppochnervänd gjutjärnsgröta. Tjårmilan är en stenkonstruktion med underliggande håla för uppsamlingskar. På stenkonstruktionen restes tjårmilan. Tjårmyrmilan anlades på en botten av plankor ute i en myr. Under plankorna fanns en näverklädd grop för uppsamling av tjäran. Tjårännan är anlagd i en sluttning och består av en ränna med omgivande vallar samt en grop för uppsamling av tjära. Tjårugnen består av ett inre stensatt rum i vilket törveden staplas, omgivet av ett stensatt yttre rum där eldningen sker. Från senare delen av 1800-talet och första delen av 1900-talet finns exempel på omfattande tjårframställning i s.k. tjårfabriker. Lämningarna kan t.ex. bestå av husgrunder, ugnrestes, stubbupplag och järnvägsräls.

Principer för beskrivning: Komplexa anläggningar som alunbruk, krutstammar, tjårfabriker etc. beskrivs med områdets storlek, dvs. längd×bredd med längdriktning, och därefter räknas de i området

förekommande lämningarna upp. Sedan beskrivs varje typ av lämning för sig. Antalet blir alltid 1. För enstaka lämningar anges form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, samt höjd/djup. Därefter beskrivs eventuella konstruktionsdetaljer, såsom avtappningsrännor etc. Tjärdalar beskrivs med form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, och höjd. Därefter anges storleken för den invändiga gropen, följt av den omgivande vallens storlek. Notera åt vilket håll avtappning har skett och ange storlek på avtappningsrännan samt gropen för uppsamlingskärlet.

Exempel på beskrivning:

- Tjärdal, rund, 10 m diam, bestående av en invändig grop, 5×3 m st (NÖ–SV) och 1 m dj, omgiven av en vall, 2–3 m br och 0,2–0,5 m h. Öppning mot NÖ. Utanför denna är en ränna, 5 m l, 1,5 m br och 0,6 m dj, som slutar i en grop för uppsamlingskärlet, 1 m diam och 0,4 m dj. Under ytan på vallen är sparsamt med kolstybb, i övrigt sotig jord.
- Tjärgrop, rund, totalt 7,5 m diam. Gropen är 2,5 m diam och 0,6 m dj. Närmast runt bottenplan, 0,7 m diam. Vid provstick gick sonden ned 0,4 m i kanterna av gropen och 0,2 m i mitten, där ett fast föremål är kännbart. Sotlager återfanns i botten vid provsticket. Tjärgropen begränsas av en vall, 2,5 m br och 0,3 m h. Vegetation på lämning: Beväxt med 1 tall, 1 liten gran och med en grov stubbe.
- Tjärhäll, 3 m diam och 0,3 m h, i en grovt huggen häll, 1,5 m diam och 0,15 m tj. På ovasidan är inhugget en huvudränna och två sidorännor, vilka utmynnar i ett avtappningshål, 5 cm diam. Hällen är upplagd på ett par 0,6–1 m l block och omges av otydlig vall efter ingrävning i slänt. I S är en öppning (för insättning av burk eller annat mindre förvaringskärl). I avtappningsutrymmet är en fragmentarisk järngryta. Påförd odlingssten.
- Tjärbränna, uppgift om. Enligt 1966 årsinventering: "Tjärbränna, bestående av en flat häll, 1,1×0,7 m och 0,01 m tj. I mitten ett hål genom stenen, 0,02 cm diam. Hällen ligger på några stenar, 0,3–0,4 m st, så att ett rum bildas under hällen, som i SSÖ är ansluten till en stenmur. På hällen ligger en trebent malmgryta, som användes vid de senaste bränningarna under sista världskriget". Vid besiktning på platsen kunde lämningen ej återfinnas.
- Tjärränna, 15 m l (N–S), 2,5–3 m br och 0,2–0,5 m dj, flankerad av jordvallar, 2–3 m br och 0,2–0,4 m h. Rännan avgränsas i S av tvärgående stenmur, 1,2 m l, 0,3 m br och intill 0,4 m h, bestående av övermossade 0,25–0,4 m st stenar. Utanför muren är uppsamlingsgropen, 2–2,5 m diam och intill 0,5 m dj. Gropen omges av en jordvall, 0,5–1 m br och intill 0,25 m h.
- Beckgryta, rund, 2,5 m diam och intill 0,4 m h. Grytöppningen är 1,3 m diam och 0,4 m dj, med kallmurade väggar av 0,15–0,3 m l stenar. Eldningsöppning i S.

Kolningsanläggning

Definition: Lämning efter framställning av träkol.

Kommentar: Avser lämning efter framställning av träkol i grävd grop (kolningsgrop), i kolmilor (resmila och liggmila) och i ugnar för industriell kolning av trä. Kolningsgropar kan vara fångstgropsliknade, vid provstick påträffas dock kol- eller sotlager. Kolbottens form är rund om den utgör en lämning efter resmila och rektangulär eller kvadratisk om den utgör lämning efter liggmila. Lämning efter kolarkoja registreras under Husgrund, historisk tid (kolning).

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd × bredd och längdoriering, samt höjd. Därefter beskrivs konstruktionsdetaljer, såsom vallar och rännor kring kanten eller stybbgropar. Lokaler med flera kolningsanläggningar registreras som sammansatt lämningstyp, jfr. Område med skogsbrukslämningar och Småindustriområde.

Exempel på beskrivning:

- Kolbotten, rund, 13 m diam och 0,4 m h. Utanför kanten är fem stybbgropar, 2–5×1,5–3 m och 0,3–0,9 m dj. Vid provstick framkom rikligt med kol.
- Kolbotten efter liggmila, rektangulär, 7,5×6 m (N–S). Omgivande vall är intill 0,35 m h och 1–2,5 m br. Vallen består till största delen av ett 0,1–0,3 m tj lager av sot-/kolblandat grus ovan blekjorden, vilket framkom vid provstick med jordsond. Inre delen av liggmilen är 4×2 m st. Ett ca 2–3 cm tj lager framkom vid provstick.
- Kolningsgrop, rund, 3 m diam och 0,5 m dj. Vall kring kanten, 1–1,5 m br och 0,1–0,2 m h. Provstick visar sparsamt med kol och sot under humus och sand.

Kraftindustri

Definition: Lämning efter anläggning för omvandling av primärenergi till elektricitet.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd. För kraftverk som redovisas som områden på kartan anges först områdets

storlek med längdoriering, därefter görs en sammanfattande beskrivning av vad som finns i området och sedan beskrivs de olika anläggningstyperna för sig.

Exempel på beskrivning:

- Elverk, ca 65×35 m (N–S), bestående av 1 damm, 1 vallanläggning och 1 ränna. Dammen, som numera är torrlagd, är ca 50×35 m (Ö–V). Vallanläggningen är 25 m l (Ö–V), 1–2 m br och 1,5 m h. Rännan är 65 m l (N–S), 2 m br och 2 m dj, med postament till rörledning från vallen till turbinen.

Kvarn

Definition: Lämning efter anläggning för malning av (främst) säd.

Kommentar: Avser lämningar efter vattendrivna kvarnar och väderkvarnar, och innefattar grunder, vattenrännor, kvarnstenar m.m.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, och höjd. För kvarnar som redovisas som områden på kartan anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en sammanfattande beskrivning av vad som finns i området och sedan beskrivs de olika anläggningarna för sig. Antal lämningar blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Kvarnlämning, hjulkvarn, inom ett område av ca 60×50 m (Ö–V), bestående av 1 kvarngrund och 1 kvarnsten, belägna nedanför ett ca 10 m h fall, fördämningsmurar ovanför fallet, och murade rännor i den mellanliggande falldelen. Kvarngrunden är 6×4 m (N–S) och består av en enkel rad huggna stenar, 0,4–0,6 m st. Kvarnstenen är 2 m diam och 0,3 m tj, med räfflad överyta. Fördämningsmurarna är ca 18 m l, intill 1 m br och 1,75 m h, belägna i områdets övre och N del. De murade rännorna är 1 m br och 0,5 m dj, av 0,2–0,4 m st stenar.
- Kvarnlämning, inom ett område av ca 30×15 m (NV–SÖ), bestående av 1 dammvall och 1 kvarngrund. Dammvallen är 30×3–5 m (NV–SÖ) och intill 2 m h, av natursten. Övertorvad. Kvarngrunden är 4×4 m (N–S) och intill 0,5 m h, uppbyggd av natursten på båda sidor om bäcken. Skvaltkvarn.
- Kvarnlämning, bestående av rund kvarngrund, 15 m diam och 2 m h, av 0,4–1 m st stenar. Påförd skräp och röjningssten. Grund till väderkvarn.

Livsmedelsindustri

Definition: Lämning efter anläggning för livsmedelsförädling.

Kommentar: Avser även trankokerilämningar eftersom sillsalterier och trankokerier ofta varit samlade på en plats och det kan vara svårt att särskilja spåren efter de olika momenten i hanteringen av sillen. Exempel på lämningar är olika husgrunder, grumsdammar, avfallshögar, gropar och bryggor.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som ett område på kartan, t.ex. ett trankokeri, anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknig av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig. Antal lämningar blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Trankokeri, 100×50 m st (NÖ–SV), bestående av 5 husgrunder samt rest av grumsdammvall. Husgrunderna är kvadratiske eller närmast kvadratiske, 4×4–8×8 m st. Tre utgörs av relativt glest liggande syllstensrader, 0,3–0,9 m br och 0,2–0,5 m h, av 0,3–1 m st stenar, delvis belägna på berg i dagen. Två är övertorvade med i kanten enstaka synliga stenar, 0,3–0,6 m st. En av dessa har ett kvadratisk spirsöse, 3×3 m st. Detta är övertorvat med i ytan talrika synliga, flata, stenar, 0,5–0,8 m st. Grumsdammvallen är 15 m l (Ö–V), 3–5 m br och 0,2–0,5 m h, av 0,3–0,6 m st stenar. Belägen längst i NÖ.
- Ruin efter sockerbruk ca 100 m l (NV–SÖ) och 14–30 m h. Tre våningar. Byggt av röd kalksten och tegel. På SV sidan högar med tegel och kalksten. Ljungs sockerbruk anlades 1873–74 av ett tyskt bolag, men nedlades redan ett par år senare då driften inte lönade sig. Omkring år 1910 togs bl.a. tak och fönster bort. Beväxt med lövträd.
- Brännvinsbränneri, enligt uppgift på länskartan 1875. Enligt ägarna till St. Farsbo skulle ett bränneri ha varit inrymt i N flygeln, en timrad byggnad, 10×8 m, i ett plan. Till bränneriet har förmodligen hört jordkällaren, 8×6 m med 1–1,5 m tj väggar, valvslagen, belägen vid infartsvägen. Referenser: Häradskartan 1875.

Område med skogsbrukslämningar

Sammanfattad lämningstyp

Definition: Område med olika lämningar efter skogsbruk.

Kommentar: Antalet lämningar måste vara minst två och avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Husgrund, historisk tid, Kemisk industri, Kolningsanläggning, Naturföremål/-bildning med tradition.

Principer för beskrivning: För att registreras som Område med skogsbrukslämningar bör antalet lämningar vara minst 5 och ha ett inbördes avstånd på högst 20 meter. Börja beskrivningen med områdets utsträckning, dvs. längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

* Område med husgrunder, ca 75×25 m (Ö-V). Inom området finns 6 husgrunder, rektangulära, 4–7×2,5–4 m. Husgrunderna har enkla syllstensrader av 0,4–0,6 m st stenar. Två av husgrunderna har spismursröse. Vid dessa finns även taktegel. Husgrunderna hör sannolikt samman med det stora antal kolbottnar som finns i området.

- Område med kolbottnar och kolarkojgrunder, ca 120×20–95 m (N-S), bestående av 8 kolbottnar och 2 kojgrunder. Kolbottnarna är runda, 9–14 m diam och 0,2–0,4 m h. I ytorna mellan kolbottnarna är ett 50-tal stybbgropar, 2–5×1,5–4 m och 0,3–0,8 m dj. Vid provstick framkom rikligt med kol i samtliga kolbottnar. Kojgrunderna är rektangulära, 5–6×3–3,5 m st (N-S), av 0,2–0,5 m st stenar. I NÖ resp. NV hörnet av resp. kojgrund är rester av spisiröse, ca 1 m diam.

- Område med kolningsgropar, 160×10–125 m st (NNÖ-SSV), bestående av ca 15 kolningsgropar, runda, 1,5–2,5 m diam (vanligen 1,5 m) och 0,2–1 m dj (vanligen 0,4 m). Vallarna är obetydliga. Vid provstick framkommer sparsamt med kol och sot. Belägna i anslutning till järnframställningsplatsen RAÄ 256.

Område med flottningsanläggningar

Sammanfattad lämningstyp

Definition: Område med lämningar och spår efter timmerflottning.

Kommentar: För att termen Område med flottningsanläggningar ska få användas måste Flottningsanläggning ingå i området. Antalet lämningar måste vara minst två och avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Dammvall, Flottningsanläggning, Hamnanläggning, Husgrund, historisk tid.

Principer för beskrivning: Börja beskrivningen med områdets utsträckning, dvs. längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Område med flottningsanläggningar, ca 70×50 m (NV-SÖ), bestående av 4 stenistor, 2 dykdalber och 2 husgrunder. Stenistorerna är ca 3×2 m st (NV-SÖ) och ca 1 m h över vattenytan, timrade. Av dykdalberna återstår endast 2 stående pålar, ca 2,5 m h. En av husgrunderna, belägen på en flack kulle, är sannolikt rest av en flottningskoja, 4×3 m (N-S), bestående av fyra syllstenar med rostig järnspis i mitten. Den andra husgrunden, invid strandkanten, är troligen rest av ett båthus, är delvis ingrävt i backen, 5×3 m st (Ö-V), med plankrester i väggarna.

Pappersindustri

Definition: Lämning efter anläggning som använts vid pappersframställning.

Kommentar: Kan utgöras av husgrunder, vattenrännor m m.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som ett område på kartan, t.ex. ett pappersbruk, anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknings av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig.

Exempel på beskrivning:

- Brukslämning, ca 120×40 m (Ö-V) efter handpappersbruk, bestående av 2 husgrunder, 2 fördämningsvallar och en stensatt ränna. Husgrunderna är 8–9 m l (NV-SÖ), 5,5–7 m br och intill 2 m h. Fördämningsvallarna är på S sidan av bäcken 30 m l (NNÖ-SSV), 5–6 m br och 2–3 m h. På den N sidan 20 m l (ÖNÖ-VSV), 5–6 m br och 1,5–3 m h. Den stensatta rännan är 10 m l (N-S) och ca 1–1,5 m h, av 0,6–2 m st stenar. Fler lämningar inom området avtecknar sig som oregelbundna fördjupningar i marken. Tradition: Bruket anlades år 1740 av Carl Gustav Hammarheim. Tidigare har troligen en kvarn legat på

platsen för pappersbruket. Referenser: Lindskog, P E: Kort beskrivning om Skara stift. Billingsbygden 1981. Ericson, H & Witting, E: Gustavs Bruk. Ett handpappersbruk invid Skövde.

Småindustriområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Område med olika lämningar efter småskalig industriell verksamhet.

Kommentar: Avser lämningar efter verksamheter av lågteknologisk karaktär. Lokaliseringen har ofta styrts av tillgång till vattenkraft. Ett exempel är ett område med lämningar efter kvarn, såg och vadmalsstamp samt dammvallar och husgrunder. Ett annat exempel är ett område med kalkugnsrester, husgrunder och avfallshögar samt kalkbrott. Antalet lämningar måste vara minst två och avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Brott/täkt, Dike/ränna, Kalkugn, Kolningsanläggning, Kraftindustri, Kvarn, Träindustri, Dammvall, Industri övrig, Textilindustri, Husgrund, historisk tid.

Principer för beskrivning: Börja med områdets utsträckning, dvs. längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp ingående lämningar och deras antal. Beskriv sedan varje typ av lämning för sig.

Exempel på beskrivning:

- Marmorbrott, 100×90 m (Ö-V), bestående av 1 stenbrott, 4 husgrunder, 1 brunn och diverse anläggningsrester. Stenbrottet är 100×90 m (Ö-V) och intill 9 m dj. Husgrunderna, belägna i stenbrottet, är båda gjutna i cement och har stenfot, ett par med järnkrampor och eldstäder. Brunnen i NV är 1,4 m diam och 2 m dj. Norr om brottet är en hög bank på vilken tidigare skrotstensblock körts ut på industrispår.
- Område med torvtäkt, ca 500×300 m (N-S), bestående av 15 täktgropar. Dessa är 10–30 m l, 5–7 m br och intill 1 m dj. Kommentar: Inom området är 2 husgrunder, se RAÄ-nummer 125 och 126.
- Kalkbruk, ca 350×200 m (Ö-V), bestående av 23 kalkugnsruiner, 1 kalkbrott, 1 rödfyrsområde och 2 husgrunder. Kalkugnsruinerna är ovala, 7–12×5–7 m st (NÖ-SV) och intill 10 m h, av 0,4–1,5 m st stenar. Två är kraftigt raserade och utgörs idag av oregelbundna stenhögar. Kalkbrottet, i områdets V del, är 200×120 m st och intill 10 m dj. En anlagd väg löper in i brottet från N. Delar av brottet är vattenfylld. Rödfyrsområdet, i områdets Ö del, är 240×95 m st (Ö-V). Rödfyren är spridd över områdets yta men även upplagd i 4 större högar, intill 3 m h. De två husgrunderna, i områdets centrala del är grunder efter kalkkvarn resp. maskinhus. Dessa är 9×5 resp. 7×6 m st, uppbyggda av 0,3–0,7 m st stenar. Järnvägsspår har funnits i området men är borttagna. Kalkbruket anlades 1920 och upphörde 1952.
- Kolugnslämning, bestående av 1 kolugn, 1 kolbotten, 1 kanal, 2 vattenrännor, 1 turbinhus? och 1 fördämningsvall. Kolugnen är 12 m diam och 2,5-3 m h. Pipan är 7 m diam och med 5 kilformade öppningar in mot mitten. Ugnen är byggd av natursten och enstaka tuktade gråstenar. Utanför öppningarna till ugnen är en stor mängd slaggstenar, som sannolikt utgjort en del av konstruktionen. I ugnens VSV del finns resterna efter en bottenstock för tjärtappning. Stocken sticker ut 0,6 m från stenkonstruktionen och under stocken finns en sönderfallen laggtunna. Från öppningen i ÖNÖ löper en vattenränna, 16 m l, 1,0 m br och 0,5 m dj. Intill och SÖ om kolugnen är en kolbotten, rund 11 m diam och 0,4 m h. I kanten är en vall, 1,0 m br och 0,5 m h. I NV delen är en ansamling med tegel. Möjligen resterna efter en skorsten till milan. Ö om kolugnen är en fördämningsvall, 180 m l (NNÖ-SSV), 2,5-4,5 m br och 1,5-3,5 m h. Till dammvallen leder en kanal, 580 m l, 3,0-4,5 m br och 0,5 m dj, med en vall på v sidan intill 1,5 m h. Från dammvallen löper en vattenränna, 160 m l (VNV-ÖSÖ). Rännan slutar i V vid ett turbinhus?, i form av en vällagd stenbrunn, 2,0 m diam och 3,5 m dj. Kommentar: Enligt ortsbefolkningen ska kolugnen ha anlagts i slutet av 1800-talet. Referenser: Filipstads kommun, Byggnadsnämnden 266/92.

Stenindustri

Definition: Lämning efter industriell framställning av stenprodukter.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som ett område på kartan, t.ex. ett stenhuggeri, anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknings av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig. Antal lämningstyper blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Makadamslagningssten, 1,2×1 m (NV-SÖ) och 0,2 m h. På den flata ovansidan är tre gropar, 10–20 cm diam och intill 7 cm dj.
- Kvarnstensindustri, 700×50 m (N-S), bestående av sandstensbrott och kvarnstensindustri. Inom området och utmed stranden finns ett 40-tal kvarnstenar och kvarnstensämnen, 0,5–2 m l och 0,3–0,5 m tj.

Tegelindustri

Definition: Lämning efter anläggning som har använts för eller i samband med tegelbränning.

Kommentar: Avser t.ex. ruinkullar och avfallslager efter fältugnar eller grunder efter ugnshus, tegelagerier, torklador, linbanor m.m.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som ett område på kartan, t.ex. ett tegelbruk, anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknig av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig.

Exempel på beskrivning:

- Tegelbrukslämning, 75×20 m (Ö-V), bestående av 1 tegelugnsruin och 4 lertäkter. Tegelugnsruinen är närmast kvadratisk, är 10×10 m (NNV-SSÖ) och 1–2 m h. I ytan 0,4–0,7 m st stenar och tegelflisblandad jord. Ställvis kring kanten framträder bevarade väggar i kallmur av delvis tuktade block. I mitten en grop, 4 m diam och 0,6 m dj. Avbrott i S, 2 m br, sannolikt raserad öppning. Lertäkterna är ca 5–10 m diam och ca 1–2 m dj, vattenfyllda. På marken syns rikligt med tegelfragment.
- Tegelugnsruin, 11×7 m (N-S) och ca 4 m h. Uppförd i natursten och tegel. 4 ugnar på Ö resp. V sidan. Ugnen har varit kringbyggd av en stor träbyggnad. Ca 25 m åt NÖ resp. 20 m åt NNV har funnits två nu bortodlade lämningar efter tegel- och lerslageri

Textilindustri

Definition: Lämning efter anläggning för textilframställning eller -bearbetning.

Kommentar: Avser lämningar efter verksamhet av såväl större omfattning som för husbehov. Avser bl.a. olika husgrunder och gropar.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup.

Exempel på beskrivning:

- Linbastu, 8×6 m (NV-SÖ), bestående av 2–2,5 m h och 0,8 m br gråstensmur. I SV är en ingång, 1 m br. I NV hörnet är en kallmurad sockel, 2×1,5 m och 0,9 m h. Bastun saknar tak.
- Linbastu (källare), 5×3,5 m (NNÖ-SSV) och 2,5 m h. Valvet, som är 1,1 m h, är slaget av tegelstenar. Långsidorna, 1,4 m h och gavarna är uppmurade av gråsten, 0,2–0,5 m st. NNÖ gaveln är till hälften raserad. I ÖNÖ hörnet är en ugn, 1,7×1,3 m (VNV-ÖSÖ) och 1 m h av 0,2–0,4 m st stenar. Större delen av taket utgörs av häll, 1 m st och 0,25 m tj. Över valvet ligger jord, 0,4 m tj. Beväxt med gräs och hagtorn.
- Lintorkningsgrop, rektangulär, 1,7×1 m (VNV-ÖSÖ) och 1,3 m dj. Kallmurade väggar av 0,1–0,5 m st stenar. Träställning med stänger ovanför gropen att lägga linet på. Skyltad av hembygdsföreningen.

Träindustri

Definition: Lämning efter anläggning för förädling av trävaror.

Kommentar: Avser rester efter både mindre sågar och större sågverk med lämningar efter byggnader, vattenrännor, stenkistor, hjulgravar m m. Avser även spånhyvlar.

Principer för beskrivning: En enstaka lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdoriering, samt höjd/djup. För lämningar som redovisas som ett område på kartan, t.ex. ett sågverk, anges först områdets storlek med längdoriering, därefter görs en uppräknig av ingående anläggningar och deras antal. Därefter beskrivs de olika anläggningstyperna för sig.

Exempel på beskrivning:

- Såglämning, ca 150×75 m (NV-SÖ), bestående av 1 husgrund, 1 dammvall och spridda grundstenar. Husgrunden är 25×15 m (N-S), med i mitten ett stensatt fundament, 2×2 m och 0,5 m h, av 0,2–0,4 m st stenar. Dammvallen, på ömse sidor av ån, är 25 m l (NNÖ-SSV), 2 m br och 1,7 m h. De spridda grundstenarna är 0,5–1 m st.

METALLFRAMSTÄLLNING OCH BERGSBRUK

Bergshistorisk lämning övrig

Definition: Lämningar knutna till bergshantering som inte kan inlemmas under andra lämningstyper, t.ex. försvar, gråbergsvarp/skrotstenshöj, handskrädningshögar, platser för vaskning, bogningsverk (krossning av malmen till lämplig storlek), skrädhus och anrikningsverk. Avser även vissa lämningar (hjulgravar, kolupplag, malmupplag) i de fall dessa inte kan knytas till specifik verksamhet (t.ex. blästplats, gruvdrift, hammare, hytta, kvarn, träindustri).

Kommentar: Jfr. Blästbrukslämning, Damnvall, Dike/ränna, Gruvhål, Hammare/smedja, Hyttlämning, Kolningslämning, Smideslämning, Träindustri, Uppföringsanläggning samt Blästplats, Gruvområde, Hammarområde, Hytt- och Hammarområde, Hyttområde, Metallindustri/järnbruk.

Principer för beskrivning: Anläggningar som registreras under Bergshistorisk lämning övrig kan variera till utseende och innehåll, och principerna för beskrivning kan därför skilja. Beskriv dock alltid anläggningens storlek, vanligen längdxbredd, och dess orientering samt eventuella konstruktionsdetaljer. Egenskapsvärdena Kolupplag och Malmupplag avser, förutom lämningar efter upplag direkt på marken, även grunder efter kolhus respektive järnbodar.

Exempel på beskrivning:

- Hjulgrav, 9×2,5–3,5 m st, inre mått (NV–SÖ) och 4–5 m dj. Kallmurade innerväggar av 0,3–0,8 m st block. Den NÖ väggen lutar utåt upptill, i övrigt tämligen intakt. Ställvis övermossad. Bottnen täcks av ormbunkar. Inhägnad med metallstängsel.
- Malmupplag, 3×2 m (N–S) och 0,7 m h, av 0,1–0,3 m st, tunga malmstycken av bergmalm.
- Handskrädningshög, ca 4 m diam och 0,3 m h, av i regel kraftigt magnetisk, handskrädd sten, i allmänhet 0,1–0,2 m st.

Blästbrukslämning

Definition: Lämning efter blästbruk (lågteknisk järnframställning).

Kommentar: Avser lämningar efter olika moment i järnframställningen. Egenskapsvärdet Blästerugn används för lämning efter ugn för framställning av järn främst ur sjö- och myrmalm men även ur rödjord. Fällsten används för sten använd som städ för primärsmide (avlägsnande av slag) av järnlupp. Fällstenen har oftast en flat ovansida och bär spår av bearbetning och slag. Malmupplag används för upplagsplats för malm eller rödjord. Rostningsplats används för yta för rostning av malm (upphettning för avlägsnande av föroreningar, framförallt svavel). Rostningsplatsen på en blästplats är oftast iakttagbar genom kraftigt rödfärgad jord. Den rostade malmen är magnetisk, till skillnad från den orostade. Blästslag har ofta kallats primitiv slag i äldre beskrivningar och senare i regel betecknats som lågteknisk slag. Jfr. Bergshistorisk lämning övrig samt Smideslämning.

Principer för beskrivning: Ange typ av lämning, form, storlek, dvs. diameter eller längdxbredd med längdriktning, samt höjd/djup. För blästerugnar beskrivs konstruktioner och material såsom kallmurning, lerfodring, stenstorlek etc. Ange om möjligt åt vilket håll öppningen är belägen och dess bredd och beskriv den eventuella blästergropen. Vid beskrivning av fällstenar redovisas spår efter bearbetning och förekomst av slagstycken. Rostningsplatser och även malmupplag kan behöva sondas fram. Om sondning har skett skall detta framgå av beskrivningen. Vid beskrivning av slagvarp noteras särskilt om gropar finns invid varpet. Observera att blästplatser (järnframställningsplatser) vanligen innehåller fler än en lämning och därmed måste registreras som sammansatt lämningstyp Blästplats, se nedan. Påträffade slaggförekomster i sekundärt läge, t.ex. slag som använts som vägfyllning, registreras som lämningstyp Fyndplats med egenskapsvärdet Slagg.

Exempel på beskrivning:

- Blästerugn, närmast rund, 1 m diam och 0,8 m dj. Kallmurad av 0,2–0,4 m st stenar, delvis skörbrända. Mot Ö är en fördjupning, 1×0,5 m (Ö–V) och 0,3 m dj, troligen efter blästeröppningen. Väl bevarad och uppressad i sen tid.
- Blästerugn, oval, 0,8×0,6 m st (VNV–ÖSÖ) och 0,35 m dj. Kallmurad av 0,1–0,3 m st stenar. Öppning mot V, 0,4 m br. Intill och NV därom är blästergropen, svåravgränsad, oregelbunden, ca 1,5 m diam och intill 0,1 m dj.
- Fällsten, ca 1 m diam och 0,5 m h. SSÖ delen av fällstenen och området runt stenen är täckt av slaggstycken.
- Malmupplag, (malmrede), ca 8 m diam, med ett sondat djup av 0,05–0,2 m. I centrala delen är en svag försänkning, 3×3 m st (N–S) och 0,05 m dj.
- Rostningsplats, okänd utsträckning, dock genom provstick avgränsad till 7×4 m (Ö–V). Det rostade rödjordslagret, intill 0,15 m tj, är rödbrunt och magnetiskt.
- Slaggförekomst, ca 10×8 m (N–S). Slaggen, som är rikligast i N, utgörs av blästslag, varav några stycken uppvisar påbrända ugnfragment av lera.
- Slagvarp, ca 10×3 m (NNV–SSÖ) och 0,1–0,3 m h, närmast valliknande. Slaggen, som ställvis syns i dagen, är rödbrun blästslag i 0,01–0,15 m st stycken. Även ugnsväggsfragment och skörbränd sten finns i varpet.

Blästplats

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar efter järnframställning.

Kommentar: För att termen blästplats ska få användas måste blästbrukslämning ingå i området. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter (i undantagsfall mera om ett funktionellt och kronologiskt samband finns mellan lämningarna).

Ingående lämningstyper: Bergshistorisk lämning övrig, Blästbrukslämning, Husgrund, förhistorisk/medeltida, Kolningsanläggning, Smideslämning, Övrig.

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning, och räkna upp ingående lämningar och deras antal. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig med angivande av form, storlek, material och konstruktionsdetaljer. Börja alltid beskrivningen med blästerugnen eller, om sådan inte finns, med slaggvarpet/en.

Exempel på beskrivning:

- Blästplats, ca 50×15 m (NÖ–SV), bestående av 1 slaggvarp och 1 kolningsgrop. Slaggvarpet är bågformigt, 6 m l (Ö–V), 2–3 m br och intill 0,3 m h. Övermossat med i ytan måttligt med stenar, 0,1–0,3 m st. I ytskador iaktogs enstaka slaggstycken och röd, magnetisk jord. Slaggen utgörs av blästerugnesslagg, varav enstaka stycken uppvisar påbrända ugnfragment av lera. Kolningsgropen, belägen i SV delen, är oregelbundet avlång, 1–1,5 m l (NV–SÖ) och 0,3 m dj. Igenrasad. Vid provstick framkom kol. Kommentar: Mellan kolningsgropen och slaggvarpet framkom vid provstick enstaka slaggstycken, varför slaggvarpet och kolningsgropen sammanförts till ett område.

- Blästplats, 40×15 m (N–S), bestående av 3 slaggvarp, 3 kolningsgropar, 1 malmupplag och 1 fällsten. Slaggvarpen är vallformiga, 10–15 m l, 2–3 m br och 0,3–0,6 m h. Kraftigt övertorvade. Vid provstick i varpen framkom lågteknisk slagg samt ugnfragment bestående av slagg och bränd sintrad lera. Kolningsgroparna är runda, 2–3 m diam och 0,3–0,5 m dj. Omgivna av vall, ca 0,5 m br och intill 0,1 m h. Vid provstick i groparnas botten framkom, under ett ca 0,1 m tj sandlager, ett kol- och sotlager, ca 0,5 cm tj. Malmupplaget är närmast runt, ca 2 m diam och ca 5 cm tj. Det består av rostad rödjord, magnetisk och kraftigt tegelfärgad. Avgränsningen av malmupplaget har gjorts med sond och är därför något osäker. Fällstenen är 0,7×0,5 m st (Ö–V) och 0,3 m h. Ovansidan är flat och har bearbetningsspår. Kring fällstenen är magnetisk, droppformig fällslag.

Brott/täkt

Definition: Fyndighet av råvara som utnyttjats för utvinning eller insamling.

Kommentar: Avser såväl förhistoriska täkter och stenbrott som historiska. Eventuella anläggningar och konstruktioner, t.ex. torkställningar för torv, beskrivs under denna lämningstyp men registreras inte separat. Jfr. Brytningsyta, Gruvhål.

Principer för beskrivning: Ange typ av täkt och därefter storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering samt djup. Därefter beskrivs eventuella konstruktioner.

Exempel på beskrivning:

- Fältspatsbrott, ca 30×7 m st (SÖ–NV) och ca 8 m dj, djupast i NV delen. Vattenfylld i botten. Utanför den SÖ delen är 3–4 skrotstenshögar, delvis bestående av kvarts.

- Täljstensbrott, 50×25 m (NV–SÖ) och intill 4 m dj. Större delen av området är övertorvat och igenväxt. Block av täljsten finns i och runt området. Avvattningsränna åt Ö.

- Granatbrott, dagbrott, ca 130×70 m st och 2–5 m h i sluttande berg. Under perioden 1926–1938 har i det stora dagbrottet mineralet granat brutits. Granat ingick i olika slipmedel. Exporten av granat avbröts p.g.a. krigsutbrottet 1939. Granat är sällsyntförekommande och Sjönevadsbrottet nämns i alla nationella mineralhandböcker.

Brytningsyta

Definition: Spår efter ytlig brytning av bergart eller mineral för tillverkning av redskap m.m. under förhistorisk tid.

Kommentar: Avser inte mer omfattande brytning av flinta. Sådana lämningar förs till lämningstypen Flintgruva. Jfr. även Brott/täkt.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, samt djup. Notera om det finns avfall eller avslag på platsen.

Exempel på beskrivning:

- Kvartsbrott, 4×3 m (NV–SÖ) och intill 0,5 m dj. Brottytan tyder på att kvartsen slagits loss med enkla redskap. Vid kanten är enstaka kvartssplitter och skrotsten.

Gjuteri

Definition: Plats där gjutning av metall förekommit.

Kommentar: Avser gjuteriplatser av husbehovs- eller hantverkskaraktär. Spår efter gjutning kan bestå av hårdrester, ugnslämningar samt degelfragment och slagg. Gjuterier i städer ingår i lämningstypen Stadslager och

Principer för beskrivning: Ange områdets storlek, dvs. längd×bredd med huvudriktning, och räkna upp ingående lämningar och deras antal. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig med angivande av form, storlek, material och konstruktionsdetaljer. Antalet blir 1.

Exempel på beskrivning:

- Klockgjutningsplats, undersökt och borttagen, osäker utbredning, ca 8×4 m (N–S). Vid undersökningen påträffades 1 klockgjutningsgrop och rester efter smältugnen. Klockgjutningsgropen var rektangulär, 5,5×3,5 m (N–S) och 1,7 m dj. I gropen fanns stora, flata stenar, sintrad lera och små bronsbitar. Längst ned och i centrum av den norra delen fanns en rund ring av bränd lera, 1,5 meter diam. Smältugnen, belägen omedelbart N om gjutgropen, utgjordes av en rund nedgrävning, 1,2 m diam och 0,3 m dj. I smältugnen gjordes fynd av små fragment av bränd lera, sintrad lera och en mindre mängd bronsslag. Sannolik datering till 1300-talet.

Gruvhål

Definition: Öppning i markytan, vilken är ett resultat av malmbrytning.

Kommentar: Brytningsriktningen kan vara både horisontell och vertikal. Brytningen följer huvudsakligen malmkroppen varför öppningens form kan vara mycket oregelbunden. Skärpningar (mindre provbrytningar) och jordrymningar (ställe där jordmassor tagits bort) hör till denna lämningstyp. Dessa kan vara svåra att på morfologiska grunder skilja från ett litet gruvhål. Omfattar även gruvöppning/gång som anlagts mellan jordyta och gruva för uppföring (transport) av malm, gråberg, vatten eller personal. Facktermerna för dessa är schakt (lodrätt eller brant lutande) och stoll (vågrätt eller svagt lutande). Avser även upplagsplats för malm invid gruvan. Jfr. Brott/täkt.

Principer för beskrivning: Gruvhål beskrivs med form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, samt djup till botten eller vattenyta. Rester av trä- eller stenskoningar och andra konstruktioner beskrivs. Brytningsteknik anges om möjligt samt vilket material som brutits. Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring gruva registreras som sammansatt lämningstyp Gruvområde.

Exempel på beskrivning:

- Skärpning, oval, 4×3 m st (NV–SÖ) och 2 m dj. I NV kanten syns borrhål.
- Stollgång, 4×2 m (Ö–V), går att följa 5 m in i berget där den blockerats av instörtat virke. Stollgången har tydliga spår av tillmakning.
- Gruvhål, 5 m diam och 0,5–1 m dj ner till vattenytan. Det egentliga djupet går ej att fastställa. Brytningstekniken är sannolikt sprängning. Flera borrhål syns i kanterna. I gruvhålet finns mycket jämmalm

Gruvområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring gruva.

Kommentar: Gruvhål måste ingå bland lämningarna för att termen Gruvområde ska få användas. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Bergshistorisk lämning övrig, Dammvall, Dike/ränna, Gruvhål, Husgrund, förhistorisk/medeltida, Husgrund, historisk, Uppföringsanläggning.

Principer för beskrivning: Ange först områdets storlek, dvs. längd×bredd med längdriktning. Därefter anges de ingående lämningarna och deras antal. De olika lämningarna beskrivs sedan var för sig. Börja beskrivningarna med gruvhålen. På kartan måste, förutom områdets begränsningslinje, också varje enskilt gruvhål ritas in.

Exempel på beskrivning:

- Gruvområde, ca 100×50 m (N–S) bestående av 10 gruvhål, 1 vandring, 1 skärpning och 12 gråbergsvarp. Gruvhålen är vanligen 5–8 m diam och 0,5–1 m dj ner till vattenytan. Det egentliga djupet går ej att fastställa. Ett gruvhål, i områdets N del, är 20×5 m (Ö–V) och 3 m dj ner till vattenytan. Brytningstekniken i de mindre hålen går ej att fastställa då mycket lite av de brutna väggarna är synliga. Det stora gruvhålet är sannolikt sprängt, då väggarna är mycket ojämna och söndertrasade. Borrhål syns i flera kanter. Vandringen, belägen i Ö kanten av det stora gruvhålet, är 9 m diam och 0,3–0,6 m h (i S kanten). I mitten är en lagersten, 0,3 m diam och 0,1 m h över markytan. I mitten av stenen är en

lagergröp, 8 cm diam och 5 cm dj. Vandringens S kant är uppbyggd som en terrass och är i kanten kallmurad av 0,2–0,4 m st stenar. Skärpningen, i V delen, är 6 m diam och 1,2 m dj. Gråbergsvarp, belägna längs gruvhålens kanter, är 10–15 m diam och 2–3 m h. Däremellan spritt gråberg. Kommentar: Huvudsakligen för brytning av järnmalm.

- Gruvområde, 40×25 m (NV–SÖ), bestående av 1 gruvhåll, 1 gråbergsvarp och 1 husgrund. Gruvhålet är 20×8 m st och intill 1,5 m dj ned till vattenytan. Stängslat. Järnmalmgruva. Gråbergsvarpet är 10×6 m st och 1,8 m h. Husgrunden är 8×5 m st och 1,2 m h, av gråberg. Öppning åt Ö.
- Gruvområde, 100×85 m (N–S), bestående av 8 gruvhåll, 4 skärpningar, 1 skrädningshög och 4 gråbergsvarp. Gruvhållen är 5×2–40×4–10 m st och 0,4–10 m dj. De största är vattenfyllda och stängslade. I bergets överhäng syns tydliga spår av tillmakning i form av musselformade ingröpningar i berget och rikligt med sot på väggarna. Tre av de större gruvhållen bär också spår av tillmakning i de övre delarna. Skärpningarna är 2–4 m diam och 0,4–1,8 m dj. Skrädningshögen är 4×3 m st och 0,4 m h. Gråbergsvarpen är 10×8–40×20 m st och 0,5–5 m h. Gruvorna upptogs omkring år 1707, men kan möjligen ha blivit bearbetade redan under 1500-talet. Både silver och järnmalm har brutits.

Hammare/smedja

Definition: Lämning efter vattendriven anläggning (hammare) för bearbetning och utsmidning av metall (till t.ex. stångjärn) samt lämning efter storskalig smidesverksamhet.

Kommentar: Jfr. även Hammarområde och Smideslämning.

Principer för beskrivning: Ange typ av lämning och därefter dess form och storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, och höjd. För hammare och smedjor anges material och därefter beskrivs eventuella konstruktionsdetaljer. Lämning efter hammarsmedja registreras med egenskapsvärdet Hammare. Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring hammare registreras som sammansatt lämningstyp Hammarområde.

Exempel på beskrivning:

- Hammarsmedjegrund, rektangulär, ca 20×11 m (NV–SÖ). NV gaveln är delvis bevarad, 7,5 m l (NÖ–SV), 1,25 m tj och intill 4 m h, av 0,2–0,3 m st slaggstenar, delvis översintrade. I gavelns mitt är en öppning, ca 2,3 m br och 1,8 m h. SÖ om gaveln är rikligt med sten, slagg och tegelrester form av vallar, intill 1 m h. Sannolikt nedrasat väggmaterial.
- Slaggförekomst, hammarslagg, med svårbestämd avgränsning, men ca 50×30 m (N–S). Huvudsakligen endast ställvis synlig slagg i ytan, i N och S dock varp intill 1,5 m h.

Hammarområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring hammare.

Kommentar: För att termen Hammarområde ska få användas måste lämningar efter en hammare ingå i området. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Bergshistorisk lämning övrig, Dammvall, Dike/Ränna, Hammare/smedja, Husgrund, förhistorisk/medeltid, Husgrund, historisk.

Principer för beskrivning: Börja med hammarområdets utsträckning, dvs. längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Börja beskrivningen med hammaren om sådan finns. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området, t.ex. kvarn eller såg, registreras dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Hammarområde, ca 50×50 m (Ö–V), bestående av 1 hammarruin, 1 kolhusgrund och 2 slaggsvarp. Hammarruinen är 20×10 m (N–S). Väggarna kvarstår intill 1,5 m h och är murade av slaggsflis (masugns-slagg). I mellersta östra delen av grunden är ett hammarfäste av smidesjärn. I SV delen är ett spismursröse till hård, ca 2,5 m diam, av tegel. I grundens SÖ kant, parallellt med bäcken, är en hjulgrav, 5×0,7 m (N–S) och 0,5 m dj. Uppbyggd av tuktad natursten i kallmur. Kolhusgrunden, V om hammarruinen, är 25×10 m (Ö–V). Femton pelare som burit upp väggarna står kvar. Dessa är 0,6×0,6 m st och intill 3 m h, murade av slaggtegel (masugns-slagg). Vid sondning i grunden framkommer ett intill 0,5 m tj kol- och sotlager. Slaggsvarpen, belägna S om hammarruinen, är oregelbundna, ca 20 resp. 14 m l och 5–10 m br. Slaggen utgörs av hammarslagg och är i varpet uppblandat med kol och sot.

Hyttlämning

Definition: Lämning efter framställning av metaller.

Kommentar: Avser lämningar efter olika moment av metallframställningen. Färskningsplats/-hård används för plats för färsknig av järn (sänkning av kolhalten i tackjärn). Hytta/ugn används för ruin eller

lämning efter ugn för framställning av metall. Ugnen har haft vattendriven bläster. Malmupplag används för upplagsplats för malm eller rödjord. Rostningsplats används för ugn eller grop för rostning av malm (upphettning för avlägsnande av föroreningar, framförallt svavel). Den rostade malmen är magnetisk, till skillnad från den orostade. Platser där efterföljande utsmidning med hammare har skett registreras under lämningstypen Hammare/smedja (Hammare). Jfr. Hyttområde.

Principer för beskrivning: Hytta/ugn beskrivs med storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, samt höjd. Beskriv eventuell rest efter pipan eller andra konstruktionsdetaljer. Ange om lämningen är övertorvad och om material finns i ytan, såsom kol, sot, slagg, malm etc. Slaggvarp beskrivs med form, diameter eller längd×bredd med längdriktning, samt höjd. Ange om varpet är övertorvat. För slaggförekomster anges utbredningen med längd×bredd och längdriktning. Notera även om förekomsten är riklig, måttlig eller sparsam. Färskningshårdar, färskningsplatser, kolupplag och malmupplag beskrivs med storlek och eventuell höjd. Rostningsplatser vid hyttor utgörs oftast av gropar, bås eller ugnar, vilka ska beskrivas på sedvanligt sätt med angivande av storlek och konstruktion. Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring ugn för framställning av metall ur berg-, sjö- eller myrmalm registreras som sammansatt lämningstyp Hyttområde. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området, t.ex. kvarn eller såg, beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning (se även under Hyttområde):

- Rostgrop, 4×2 m (Ö-V) och intill 0,5 m dj, ingrävd i backslutningen och öppen mot Ö. I gropens kanter finns ställvis rester efter kallmurning, intill 0,4 m h, av 0,2–0,4 m st, delvis skörbrända, stenar. Vid provstick i gropens botten framkom kol, sot och rostad malm.
- Rostugn, rest av, 5×3 m st (NV-SÖ) och 2 m h. Själva ugnen är 3×3 m st, av 0,4–0,5 m st, delvis övertorvade, slaggstenar och gråstensblock. Överdelen är helt raserad.

Hyttområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring ugn för framställning av metall ur bergmalm.

Kommentar: För att termen Hyttområde ska få användas måste lämningar efter en hytta ingå i området. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Bergshistorisk lämning övrig, Dammvall, Dike/Ränna, Husgrund, förhistorisk/medeltida, Husgrund, historisk, Hyttlämning.

Principer för beskrivning: Börja med hyttområdets utsträckning, längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal, börja sedan beskrivningen med hyttan om sådan finns. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området, t.ex. kvarn eller såg, beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Hyttområde, för framställning av järn, 75×75 m (NNV-SSÖ) bestående av 1 hyttruin, 1 rostgrop, 3 slaggvarp, 1 färskningshård och rest av hyttbacke. Hyttruinen, synlig som en övertorvad kulle, är ca 8 m diam och 1,8 m h. I mitten av kullen och öppen mot Ö är en försänkning, ca 3×1,5 m (Ö-V) och 0,4 m dj, i vars V kant 0,2 m av den förslagade hyttpipen kan ses. I Ö kanten är en försänkning, ca 2 m br och 0,5 m dj. Denna indikerar sannolikt läget för utslagsbröstet. Rostgropen är 4×2 m (Ö-V) och intill 0,5 m dj. Den är ingrävd i backslutningen och öppen mot Ö. I gropens kanter finns ställvis rester efter kallmurning, intill 0,4 m h av 0,2–0,4 m st, delvis skörbrända stenar. Vid provstick i gropens botten framkom kol, sot och rostad malm. Slaggvarpen är oregelbundna, närmast runda, 5–10 m diam och 0,5–2 m h. Det minsta, beläget i S delen av hyttområdet intill färskningshården, är kraftigt sot- och kolbemängt och består av färskningsslagg. De övriga två slaggvarpen består av masugnsslagg. De sistnämnda är delvis urschaktade. Färskningshården, i områdets S del, är ca 2 m diam och 0,4 m h. Den utgörs av en stenram av 0,3–0,6 m st, delvis skörbrända stenar. I anläggningens mitt framkom vid provstick kol, sot och färskningsslagg.
- Hyttområde, 90×50 m (NNÖ-SSV), bestående av 1 slaggvarp, 2 grunder och 1 källargrund. Slaggvarpet är 30×30 m st (NÖ-SV) och intill 1 m h. Hyttslag. Av grunderna är den ena 3,5×3 m st (N-S), bestående av 4 upprättstående stenpelare av 0,6–1,2 m st stenar, lagda på varandra intill en höjd av 1 m. Den andra grunden är möjligen en uppfartsramp, 11×5 m st (NNV-SSÖ) och 1 m h, av 0,5 m st stenar. Utvidgar sig något i SSÖ, där den ansluter till sluttningen. Källargrunden är 3×3 m st (NNV-SSÖ), kraftigt övermossad. Masugnen revs på 1950-talet.

Hytt- och hammarområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar med anknytning till verksamhet kring hammare och ugn för framställning av metall ur bergmalm.

Kommentar: För att termen Hytt- och hammarområde ska få användas måste lämningar efter en hytta och en hammare ingå. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Bergshistorisk lämning övrig, Dammvall, Dike/Ränna, Hammare/smedja, Husgrund, förhistorisk/medeltid, Husgrund, historisk, Hyttlämning.

Principer för beskrivning: Börja med hytt- och hammarområdets utsträckning, längd×bredd med längdriktning. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal. Börja beskrivningen med hyttan och därefter hammaren. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Ange om hammaren använts för färskning eller smide. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området, t.ex. kvarn eller såg, beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Hytt- och hammarområde, 90×50 m (NNÖ–SSV), bestående av 1 hyttruin, 2 husgrunder, 1 hammarruin, 1 kolhusgrund och 3 slagvarpar. Hyttruinen, synlig som en övertorvad kulle, är ca 8 m diam och 1,8 m h. I mitten av kullen och öppen mot Ö är en försänkning, ca 3×1,5 m (Ö–V) och 0,4 m dj, i vars V kant 0,2 m av den förslaggade hyttpipan kan ses. Av grunderna är den ena 3,5×3 m st (N–S), bestående av 4 upprättstående stenpelare av 0,6–1,2 m st stenar, lagda på varandra intill en höjd av 1 m. Den andra grunden är möjligen en uppfartsramp, 11×5 m st (NNV–SSÖ) och 1 m h, av 0,5 m st stenar. Utvidgar sig något i SSÖ, där den ansluter till slutningen. Hammarruinen är 20×10 m (N–S). Väggarna kvarstår intill 1,5 m h och är murade av slagglis (masugnsslagg). I mellersta östra delen av grunden är ett hammarfäste av smidesjärn. I SV delen är ett spismursröse till hård, ca 2,5 m diam, av tegel. I grundens SÖ kant, parallellt med bäcken, är en hjulgrav, 5×0,7 m (N–S) och 0,5 m dj. Uppbyggd av tuktad natursten i kallmur. Slagvarpen är 20–30×25–30 m st (NÖ–SV) och intill 1 m h. Hyttslag. Kolhusgrunden, V om hammarruinen, är 25×10 m (Ö–V). 15 pelare som burit upp väggarna står kvar. Dessa är 0,6×0,6 m st och intill 3 m h, murade av slaggtegel (masugnsslagg). Vid sondning i grunden framkommer ett intill 0,5 m tj kol- och sotlager.

Metallindustri/järnbruk

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst två lämningar efter industriell anläggning för metallframställning och/eller metallförädling.

Kommentar: Avser lokaler där metallförädlingen varit det primära men där denna verksamhet kan ha dragit till sig annan verksamhet. Spår efter andra verksamheter kan t.ex. omfatta lämningar efter såg och kvarnlämningar. Ibland finns lämningar efter gemensamhetsbyggnader såsom skola och handelsbod. Avståndet mellan lämningarna bör inte överstiga 20 meter. Avser inte lämningar efter enbart verksamhet kring hammare (jfr. Hammare/smedja, Hammarområde) eller kring ugn för framställning av metall (jfr. Hyttlämning, Hyttområde). Jfr. även Hytt- och Hammarområde.

Ingående lämningar: Bergshistorisk lämning övrig, Dammvall, Dike/Ränna, Hammare/smedja, Husgrund, förhistorisk/medeltida, Husgrund, historisk tid, Hyttlämning, Industri övrig, Kvarn, Park/trädgårdsanläggning, Slott/herrgård.

Principer för beskrivning: Börja med områdets utsträckning, dvs. längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående anläggningarna och deras antal. Beskriv sedan varje typ av anläggning för sig. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området beskrivs dessa som egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Bruksområde, ca 190×90–160 m (N–S), bestående av 1 hammarsmedjegrund, 1 torkhusgrund, 1 kolladugrund, 1 järnbodsgrund, 2 smedbyggningsgrunder, 1 ångmaskinsgrund, 1 bobinfabriksgrund, 5 husgrunder och 1 vattenränna. Hammarsmedjegrunden är 17×9 m (VNV–ÖSÖ) och 0,5–3 m h, av kallmurade 0,2–1 m st stenar. Torkhusgrunden är 20×7–9 m (N–S) och 0,2–0,4 m h, av 0,2–0,5 m st stenar. Kolladugrunden är 30×17 m (NV–SÖ) och 0,2–2 m h, av 0,2–1 m st stenar. I NV ingrävd i backen. Järnbodsgrunden är 11×1 m och 0,5–3 m h, av kallmurade 0,2–1 m st stenar. Smedbyggningsgrunderna är 20–21×10–12 m st och 0,2–0,4 m h, av 0,2–0,5 m st stenar. Inom grunderna finns spismursrösen intill 1 m h. Ångmaskinsgrunden är 10×5 m (NV–SÖ) och 0,2–0,5 m h, av 0,2–0,5 m st stenar. Bobinfabriksgrunden är 11–25×20 m st (N–S) och 0,2–0,5 m h, av 0,2–0,6 m st stenar. Husgrunderna är 4–14×4–10 m st och 0,2–1,5 m h, av 0,2–1 m st stenar. Rännan är ca 60 m l (NV–SÖ–VNV–ÖSÖ) och 3–5 m br, av kallmurade 0,2–1 m st stenar. Området är skyltat. Stenfors som tidigare benämndes Bräken tillkom år 1688 då en stångjärnshammare byggdes. Masugnen lades ner år 1744. Mellan år 1893–1898 drevs här en bobinfabrik. Verksamheten lades ner år 1917 och byggnaderna revs år 1918.

- Lämningar efter järnbruk, ca 500×50–200 m (N–S), bestående av lämningar efter herrgård, park, minst 2 husgrunder, slagg och sulfidhögar. Av herrgården återstår endast den N stenvallen som omgivit tomten. Den är 20 m l, 0,9–1,3 m h och 0,8 m tj, av tuktad natursten. Grind av järn med brukets monogram. Järnkulor på grindstolparna. Av parken återstår en terrassering mot S samt ett fundament till fontän. I bruksområdets S del är rester efter slagg och sulfidhögar.
- Lämningar efter järnbruk, inom ett ca 350×100–200 m st område (VNV–ÖSÖ). I områdets SV del är fundament efter dammbyggnad, kraftstation och sågverk S om ån samt kvarn N om ån. S om ån finns dessutom grunder (rester) efter dammbyggnad (markerad med x och beskriven i 1964 års inv.) samt manufakturmedja och kolhus. I områdets SÖ del är rester efter dammbyggnad samt spiksmedja. I områdets centrala del är ett par husgrunder. Norafors bruk var i bruk åren 1795–1878. De byggnader som finns här idag uppfördes åren 1895–1910. Ett par källare, i områdets Ö del ska härröra från brukstiden, enl. uppgift. Den gamla herrgårdsbyggnaden flyttades på 1890-talet till Märlo. Som kurios kan nämnas att i området finns många ekar, och detta är enda platsen N om Dalälven där dessa föryngrar sig själva. I områdets NV del har en skola stått, en källare återstår. En sommarstuga är uppförd på platsen.
- Järnbrukslämning, 250×90 m (Ö–V), bestående av minst 3 husgrunder, 1 slaggvarp, stenvall, spridda grundstenar och tilloppskanal. En husgrund är 50×10 m och består av 5 stenvallfundament, 3×3 m st och 0,1–1 m h. 2 har järnkrampor. En husgrund är 20×10 m med ugnrest, järnkonstruktioner och terrasserad kant. En husgrund är 20×15 m med diffusa kanter. Slaggvarpet är 10 m diam och intill 0,5 m h. Slaggbitarna är 0,1–0,3 m st, blåsvarta till rödbruna. Spridda slaggstycken förekommer inom området. Stenvall och stensatta terrasskanter finns i S delen mot älven. I N är en grävd kanal. I området finns järnringar och lagerstenar. Privilegium utfärdades 1805 för järnbruk med en stångjärns- och en ämnesslagger samt ett manufakturverk. Bruket upphörde 1873.

Smideslämning

Definition: Lämning efter småskalig smidesverksamhet. Jfr. Hammare/smedja.

Kommentar: T.ex. smidesgrop, smideshård eller gårdssmedja.

Principer för beskrivning: Lämningen beskrivs med form, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, samt höjd/djup. Därefter beskrivs konstruktionsdetaljer. För slaggvarp anges om varpet är övertorvat. För slaggförekomster anges utbredningen med längd×bredd och längdriktning. Notera även om förekomsten är riklig, måttlig eller sparsam.

Exempel på beskrivning:

- Husgrund (smedja), 7×5 m (N–S) och 0,1–0,2 m h. I NV hörn finns en kallmurad upphöjning, 3×3 m (N–S) och 0,4–0,6 m h, av 0,4–0,6 m st stenar. På upphöjningen och omgivande mark finns ett flertal enstaka 0,05–0,15 m st slaggstycken. Slaggen är mycket lätt, smidesslagg.

Smidesområde

Sammansatt lämningstyp

Definition: Område med minst två lämningar efter smidesverksamhet.

Kommentar: Jfr. Hammarområde. Avståndet mellan lämningarna ska inte överstiga 20 meter.

Ingående lämningstyper: Smideslämning, Kolningsanläggning.

Principer för beskrivning: Börja med områdets utsträckning, längd×bredd och längdoriering. Räkna därefter upp de ingående lämningarna och deras antal. Beskriv sedan varje typ av lämning för sig. Finns lämningar efter annan verksamhet inom området beskrivs dessa på egna FMI-enheter.

Exempel på beskrivning:

- Smideslämning, 5×4 m (N–S), bestående av 1 smidesgrop och 1 slaggförekomst. Smidesgropen är 0,5 m diam och 0,2 m dj. Kring gropen är rikligt med slagg.
- Smidesområde, ca 20×10 m (NNV–SSÖ), bestående av 1 spismursröse och 1 slaggvarp. Spismursröset, i områdets NÖ hörn, är 2×2 m och ca 0,8 m h. Slaggvarpet är ca 3 m diam och 0,2 m h, av smidesslagg. Ställvis övertorvat. Spritt över området är rikligt med smidesslagg och järnföremål.

Uppföringsanläggning

Definition: Lämning efter anläggning för uppforsling av malm, bergart, vatten, gråberg och personal.

Kommentar: Exempelvis hand- och hästvindar, där vandringen utgör en del av anläggningen, linspel och vattenkonster (anordning för läns-pumpning av gruva), där stånggångar utgör karaktäristiska delar samt grunder och fundament efter gruvlavar och maskinhus. Lämningar efter stånggångar, vilka utgår från en hjulgrav, kan bestå av stenvallfundament i långa linjer och fundament efter vändbrott.

Principer för beskrivning: Anläggningar som registreras som uppfodringsanläggningar kan variera till utseende och innehåll, och principerna för beskrivning kan därför skilja. Beskriv dock alltid områdets/anläggningens storlek och dess orientering.

Exempel på beskrivning:

- Stånggångslämning, ca 400 m l (NNV-SSÖ), bestående av 62 stånggångsfundament, varav två är vändbrottsfundament. Stånggångsfundamenten är runda, 2–3 m diam och 0,3–0,5 m h, av 0,2–0,7 m st skarpkantade stenar i kallmur. Vändbrottsfundamenten är rektangulära, 11×7 m och 0,1–0,5 m h, av 0,3–0,8 m st stenar i kanterna och 0,1–0,4 m st invändigt. I mitten är lagerstenar, 0,8×0,6 m st med lagerhål, 8 cm diam och 7 cm dj. Enligt ortsbör är stånggången till Ibvikens gruvor en av de äldsta i Västerbergslagen. Den är omnämnd i 1624 års gruvrelation.
- Vandring, 9 m diam och 0,3–0,6 m h (i S kanten). I mitten är en lagersten, 0,3 m diam och 0,1 m h över markytan. I mitten av stenen är en lagergrop, 8 cm diam och 5 cm dj. Vandringens S kant är uppbyggd som en terrass och är i kanten kallmurad av 0,2–0,4 m st stenar.

JAKT OCH FÅNGST

Fångstanläggning övrig

Definition: Lämning efter anläggning för fångst av djur och insamling av ägg.

Kommentar: Avser fångstanläggningar som inte kan registreras under andra lämningstyper. Jfr. Fångstgrop, Fångstgård. Fasta fisken (fasta fiskeanläggningar) är i de flesta fall en anläggning byggd som en spärr med ledarmer, som leder fisken in i ”fångstsäckar” eller fasta ”fångstrum”. Byggnadsmaterial kan exempelvis vara timmer, pålar/störar, ris, stenar eller en kombination av dessa material. Ibland är fiskeanläggningar svåra att skilja från lämningar efter spärranordningar och broar. Byggnadsmaterialet i en fiskeanläggning bör dock generellt vara av klenare dimensioner än det i en spärranordning eller bro. Fågelfångstanläggning avser vanligen lämningar efter fångst av skogsfågel. Fågelfångstanläggningar kan utgöras av en eller flera rader av stenar i ett eller flera skikt med öppningar för snaror eller av på rad liggande eller spridda stenrösen i vilka störar med fångstnät eller snaror varit placerade. Egenskapsvärdet övrig används för t.ex. giller, anläggning för självskott, snarstig, flak, tana samt även anläggning för äggtäkt, såsom äggningsholk och värphåla. Avser även t.ex. äldre notvarp eller andra platser som utifrån skriftligt källmaterial eller muntlig tradition utpekats som plats för återkommande fiske.

Principer för beskrivning: Ange anläggningens storlek, dvs. längd×bredd med längdriktning, och räkna därefter upp ingående delar (vallar, stängsel osv.) och deras antal. Sedan beskrivs de olika delarna för sig.

Exempel på beskrivning:

- Fiskeanläggning, ca 70×20 m (NNV-SSÖ), bestående av 2 stenvallar. Den S vällen är 16 m l (NÖ-SV), 1 m br och 0,3 m h, av 0,2–0,4 m st stenar. Den sträcker sig från land över en sankmark till S sidan av en kobbe. Den N vällen är 60 m l (NNV-SSÖ), 1,5 m br och intill 0,6 m h över vattenytan, av 0,2–0,5 m st stenar.
- Fågelfångstanläggning, ca 60×30 m (NV-SÖ), bestående av 12 stenrader och 7 stensamlingar. Stenraderna är 6–21 m l, enskiktade och enradiga, 0,3–0,5 m br och 0,2–0,4 m h, av 0,2–0,4 m st stenar. I de flesta är en eller flera öppningar, 0,5–1 m br. Stensamlingarna är runda, 0,5–1 m diam och 0,2–0,5 m h, av 0,2–0,4 m st stenar. Flera anläggningar är utrasade.
- Rävтана, bestående av en bräda, 1,5 m h, med två klykformiga urtag i toppen. Lutar kraftigt åt NV.
- Andstock (äggningsholk), av en urholkad stock, ca 1,5 m h och 0,4 m diam. På dess S sida är två triangulära hål, 0,15 m i sida. Stocken saknar golv och tak. Belägen ca 4 m ovan mark på växande talls S sida. Använd för att vittja sjöfåglars reden på ägg.

Fångstgrop

Definition: Grävd fallgrop för fångst av varg, älg och ren samt, i undantagsfall, för räv och björn.

Kommentar: Jfr. Fångstanläggning övrig.

Principer för beskrivning: Enstaka fångstgrop beskrivs med form, storlek (exklusive vällen), dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, och djup. Därefter beskrivs bottenplanets form och storlek, och slutligen den omgivande vallens bredd och höjd. Om fångstgropen är anlagd för fångst av räv eller björn bör belägg eller tradition anges.

Exempel på beskrivning:

- Fångstgrop, rund, 4 m diam och 1 m dj. Rektangulärt bottenplan, 1,5×0,7 m (N-S). Runt kanten är en vall, 1 m br och intill 0,2 m h. Vegetation på lämning: En tall i vallens S del.

- Fångstgrop, oval, 5×4 m (N–S) och 1,3 m dj. Runt bottenplan, 1 m diam. Omgiven i NÖ–Ö–S–V av en vall, 1–2 m br och 0,1–0,2 m h.
- Fångstgrop, rund, 6 m diam och 0,6 m dj. Rektangulärt bottenplan, 1×0,5 m (N–S). Omgiven av en vall, 0,5–1,5 m br och intill 0,1 m h. Skador på lämning: Vallan är skadad efter övningskörning med terrängfordon och därefter restaurerad utan undersökning av länsmuseum.
- Varggrop, kvadratisk, 2,5×2,5 m (NV–SÖ) och 1,3 m dj, med kallmurade, delvis raserade, väggar av 0,2–0,7 m st stenar. Kring kanten är i NÖ–S–SV en vall, 2 m br och 0,6 m h.
- Fångstgrop, rund, 7 m diam och 1,8 m dj. I gropens sidor är ställvis 0,5–1 m st stenar, som kan utgöra rest av kallmurning. Omgiven av en vall, 2,5–3 m br och 0,6–0,9 m h. I gropen ligger en mängd ditförd sten. Hagby gårds ägare omnämner gropen som varggrop.

Fångstgropssystem

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal med minst fem fångstgropar där det av terrängförhållanden framgår att groparna bildar en funktionell enhet.

Kommentar: I ett fångstgropssystem kan det inbördes avståndet mellan groparna överstiga 50 meter om det av topografin och sammanhanget framgår att groparna hör ihop.

Ingående lämningstyper: Fångstgrop.

Principer för beskrivning: Först anges hela systemets längd och huvudriktning. Därefter anges antalet fångstgropar samt groparnas form och deras inbördes avstånd. Gropar av samma form beskrivs sedan tillsammans, börja med de runda groparna. På kartan ritas varje grop in.

Exempel på beskrivning:

- Fångstgropssystem, 650 m l (huvudriktning NV–SÖ), bestående av 35 fångstgropar, varav 20 runda och 15 ovala, med ett inbördes avstånd av 5–45 m. De runda fångstgroparna är 2,5–4 m diam och 0,6–1,2 m dj. Elva har rektangulärt bottenplan, 0,8–1,1×0,3–0,5 m och fem har rundat bottenplan, 1–1,2 m diam. Alla har kring kanten helt eller ställvis vall, 1–2,5 m br och 0,1–0,3 m h. De ovala fångstgroparna är 3–4,5×1–2 m och 0,6–1,1 m dj. Sju har rektangulärt bottenplan, 0,9–1,1×0,3–0,4 m och fem har rundat bottenplan, 0,9–1,2 m diam. Alla har kring kanten helt eller ställvis vall, 1–2,5 m br och 0,1–0,3 m h. Skador på lämning: Tre runda gropar och sex ovala är skadade av markberedning och ytterligare en av de ovala, längst i S, är igenfylld med gamla bildelar och rivningsvirke.

Fångstgård

Definition: Sluten anläggning, dvs. en inhägnad gård, för fångst av vilda djur.

Kommentar: Vanligen för fångst av varg. Uttrycket ”älggård” förekommer på vissa håll i landet, men då avses i allmänhet fångstgropssystem, som förs till annan lämningstyp. Jfr. Fångstanläggning övrig.

Principer för beskrivning: Ange anläggningens storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, och beskriv därefter ingående delar (vallar, stängsel osv.) och deras antal. De olika delarna beskrivs sedan för sig.

Exempel på beskrivning:

- Varggård, rund, 81 m diam, bestående av en rund vallgrav omgiven av en inre och en yttre sandvall. Området innanför vallgraven och den inre vallen är plant och 43 m diam. Vallgraven är 4–5 m br i den plana botten och 10 m br mellan vallkrönen, och ca 1,2–1,5 m dj under dessa (0,8–1 m dj under markytan). Den inre vallen, är övertorvad, 3–5 m br och 0,3–0,7 m h. Den yttre vallen är övertorvad, 3–5 m br och 0,4–0,7 m h.
- Vargfångstplats, enligt ortsbefolkningen. Vid inventeringstillfället kunde inga synliga spår efter vargfångstanordningar iakttas. Enligt flera sagesmän har inom angivet område funnits ett stängselsystem för vargfångst.

Skåre/jaktvärn

Definition: Skydd som använts att gömma sig i vid jakt på främst fågel eller säl.

Kommentar: En skåre är vanligen konstruerad som en ”skärm” av sten och/eller ris och är ibland även kallmurad. Den är vanligen utformad som en helt eller delvis sluten cirkel, men kan också vara bågformig och har ofta en försänkning innanför skyddet.

Principer för beskrivning: Beskriv lämningens storlek, dvs. längd×bredd med riktning samt höjd, och därefter de eventuella stenarnas storlek. Ange om den är uppförd intill block eller bergvägg.

Exempel på beskrivning:

- Skåre, 8,5 m l (NNÖ–SSV), 0,5 m br och 0,3–0,5 m h, av mestadels 0,2–0,5 m st stenar. I mellersta delen är tre 1,5–2 m st block.

KOMMUNIKATIONSLÄMNINGAR OCH MARITIMA LÄMNINGAR

Bro

Definition: Byggnadsverk som leder väg, järnväg, kanal eller vattenledning etc. över ett hinder, såsom korsande väg, järnväg, vattendrag eller ravin.

Kommentar: Avser äldre stenvalvbroar men även större och äldre träbroar. Avser inte kavelbroar, dessa återfinns under Färdväg. Avser även viadukt och akvedukt. Broar som utgör byggnadsminnen nyregistreras inte.

Principer för beskrivning: Ange konstruktion, alltså stenvalvbro, träbro osv., material, längd med längdriktning, bredd och höjd. Egenskapstypen Material avser det huvudsakliga byggnadsmaterialet. Vid flera material anges samtliga. Ange längd och höjd på eventuella spann. Eventuell stenstorlek anges. Beskriv därefter räckan eller andra konstruktionsdetaljer. Ange om bron är i trafik eller ej.

Exempel på beskrivning:

- Stenvalvbro, 65 m l (Ö-V), 5–7 m br och 5 m h. Två spann, 10 m l och 4 m h. Byggt av tuktade gråstenar, 0,5–1 m l. Räcke av stenstolpar, 18 på N sidan och 20 på S sidan, förbundna med järnkätting. Ej i trafik.

Drag

Definition: Transportsträcka på land mellan två farbara vatten, över vilken båtar har dragits eller burits förbi forsar eller andra hinder.

Kommentar: Ett drag kan synas som t.ex. en hålvägsliknande ränna med infodringar i sten eller trä.

Principer för beskrivning: Ett drag beskrivs med längd och huvudriktning, bredd och djup samt eventuella konstruktioner. Saknas spår anges de uppgifter som berättar om draget.

Exempel på beskrivning:

- Drag, 45 m l (NÖ-SV), 3 m br och 0,5 m dj. Delvis stensatta kanter av 0,2–0,5 m st stenar.

Fartygs-/båtlämning

Definition: Fartyg som förolyckats, övergivits eller sänkts.

Kommentar: Avser alla farkoster (även stockbåtar), oavsett storlek, som kan användas för transporter på vatten.

Principer för beskrivning: Beskriv lämningens storlek eller platsens utbredning, huvudriktning, material samt de konstruktionsdetaljer som kan urskiljas. Kända detaljer kring förlisning kan anges sist i beskrivningen.

Exempel på beskrivning:

- Vrak, 11×5 m st (NÖ-SV), bestående av 25 spant, 2–4 m l och 0,15 m tj med bevarade järnaglar, 0,05–0,1 m l. I mitten är en kölstock, 8 m l och 0,2–0,4 m br med bevarade järnaglar, 0,1–0,5 m l. Inom en radie av 2–30 m från vraket ligger spridda vrakdelar. Fartyget Elaine förliste den 3 oktober 1886 och en man omkom. Vegetation på lämning: Något lövsly och gräs.
- Stockbåt, urholkad ekstock, 3,7 m l, 0,6 m br och 0,4 m djup. Stockbåten påträffades på 1930-talet i samband med sjöreglering. Enligt tradition har stockbåtar använts i trakten fram på 1800-talet. Båten ligger idag på land och är i mycket dåligt skick.

Färdväg

Definition: Äldre stig, väg och järnväg.

Kommentar: Avser t.ex. pilgrimsvägar, kyrkvägar och fåbodvägar/-stigar (buvägar) men även hålvägar, kavelbroar samt äldre vägbankar och banvallar. Avser inte brukningsväg/markväg, inte heller färdvägar till sjöss. Hålvägar har uppstått genom att en ”ränna” nöts upp genom användning och vattenerosion. Hålvägar är vanligast i lätteroderad och sluttande mark. Kavelbro utgörs av en rad runda eller kluvna slanor/stockar lagda intill varandra tvärs över vägen/stigen för att uppnå bärighet för transport över t.ex. sank mark. Ibland är kavelbrons slanor lagda på underliggande stockar i vägens riktning. Vägbank används för äldre vägsträckning som är uppbyggd till en bank av sand, ris, slanor, grus, sten etc. Markerad led används för övergiven led markerad med t.ex. stenrösen eller bläckade träd. Jfr. Bro.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. längd med huvudriktning, bredd och eventuellt djup/höjd, och beskriv konstruktionsdetaljer om sådana finns. Observera att fägata även kan registreras under lämningstypen Hägnad. Här bör alltså fägatans karaktär avgöra under vilken lämningstyp den registreras. En lokal med minst två vägar och med ett inbördes avstånd av mindre än 20 meter eller väg med förgrening, registreras som sammansatt lämningstyp Färdvägssystem.

På kartan ritas vägar alltid in som linjer i hela sin sträckning och aldrig som områden.

Exempel på beskrivning:

- Kyrkväg, del av, totalt ca 3 300 m l (NV-SÖ) och 2 m br och 0,15 m dj. Stigen utgår från Kylösa i Sevalle sn och mynnar ut vid kyrkan i Simtuna sn. Gårdarna N om Sagån, Kylösa, Mälby och Väsby tillhörde förr Simtuna församling och då var detta deras kyrkväg. På fast mark är stigen i allmänhet väl synlig, medan den kan vara svår att urskilja i sank mark. Enligt uppgift hittade man förr kavelbroar i de sank partierna. Även begravningsståg har gått denna väg. Därför kallas den även för Likstigen. *Kommentar:* Ca 1500 m av Kyrkvägen ligger inom Sevalle sn (RAÄ nr 354). Referenser: Lundblad, T: Sevalle församling, s 5. Fjärdhundrakontakt nr 3, 1959. Lantmäterienheten på länsstyrelsen i U län, Sevalle sn, akt 14 (1685 storskifteskarta).
- Hålväg, 130 m l (VNV-ÖSÖ), 0,75–1,5 m br och 0,4 m dj. Övergår i SÖ delen i omväxlande sämre brukningsväg och gångstig mot Ö.
- Kavelbro, ca 330 m l (Ö-V) och 1,5–2,5 m br, bestående av rundvirke på ett djup av 0,3–0,7 m i mossen. Brons bredd och sträckning bestämd genom sondning. Vid V landfästet är sex handskrädda stockar, upptagna på 1950-talet av Hagshults hembygdsförening. *Kommentar:* V delen, ca 175 m, är belägen i Nydala sn (RAÄ nr 125). Referenser: Jönköpings-Posten 12/9 1984.
- Vägbank, 270 m l (NNV-SSÖ) och 3 m br. Övertorvad med ställvis synlig stenpackning av 0,1–0,2 m st kullerstenar. Vanligtvis med synlig kantskoning, intill 0,4 m h, av 0,4–0,6 m l stenar. Vägbanken är kraftigast vid passagen över ett våtmarksområde. Ej i trafik.
- Fägata, i form av en hålväg, ca 50 m l (Ö-V), 2–3 m br, och 0,2–0,6 m dj. Fägatan är avbruten av liten körväg i Ö. På mitten kraftigt igenväxt av sly och buskar.

Färdvägssystem

Sammansatt lämningstyp

Definition: Lokal bestående av minst två färdvägar med ett inbördes avstånd av högst 20 meter eller en färdväg med minst en förgrening.

Ingående lämningstyp: Färdväg.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. längd med huvudriktning, bredd och eventuellt djup/höjd, och beskriv konstruktionsdetaljer om sådana finns. På kartan markeras färdvägssystem aldrig som ett område, utan varje sträcka ritas in i sin fulla längd på kartan.

Exempel på beskrivning:

- Hålvägssystem, bestående av ca 25 hålvägar med en sammanlagd längd av ca 1900 m (N-S). Hålvägarna är 20–200 m l, 0,4–2,5 m br och 0,2–1,2 m dj. Flertalet har skålad profil med även sträckningar med V-formig profil finns. Sju hålvägar är delvis parallella, belägna på 4–15 m avstånd. Hålvägssystemet begränsas i S av tidigare odlad mark och i N av ett sankt område.

Spärranordning

Definition: Spärr uppförd under vatten.

Kommentar: Spärranordningen har blockerat och skyddat farleder och hamnar/handelsplatser samt utgjort komplement till befästa anläggningar. Kan utgöras av palissader eller pålverk, sammanhängande kistkonstruktioner, stenvallar eller stenfyllda båtar som sänkts på rad i vattendrag. Ibland har spärranordningen kombinerats med en s k flytbom på vattenytan, dvs. hopkedjade timmerstockar på rad. Jfr. Fångstanläggning övrig.

Principer för beskrivning: Ange utsträckning och huvudriktning, därefter beskrivs konstruktionsdetaljer med material och mått. Om möjligt beskriv genomseglingstrännan.

Exempel på beskrivning:

- Spärranordning, ca 350×25 m (NNV-SSÖ), bestående av 2 stenspärar, 5 skeppsvrak och ca 50 pålar. Stenspärarna är 110 m l (NV-SÖ) resp 160 m l (NNV-SSÖ), 4–12 m br och 0,5–1,4 m h, av 0,1–0,7 m st stenar och med ett inbördes avstånd av 20 m. Den mellanliggande genomseglingstrännan har troligen varit försedd med en rörlig spärranordning. Skeppsvraken är 2,5–9 m l. Fyra är endast bevarade till mindre delar. Skeppen är klinkbyggda i ek. Troligen krigsskepp som stenfyllets vid sänkningen. Pålar, av bok och ek, är 8–10 cm diam. De är i S delen grupperade i två pålverk, medan de i N är enstaka och spridda.

Vad

Definition: Passage genom vattendrag.

Kommentar: Vadställen markeras ibland på land med t.ex. ett stenröse eller rest sten. För att förenkla överfarten är botten ibland stenröjd. Alternativt har man lagt dit stenar att gå på.

Principer för beskrivning: Ange längd med huvudriktning och bredd. Därefter beskrivs eventuella stenröjningar och stenslägningar. Ange om markeringar finns på strand/stränder.

Exempel på beskrivning:

- Vadställe, ca 70 m l (Ö-V) och 0,5–1,5 m br. På 0,5–1 m:s dj är en tydlig stenslägning, ställvis utrasad. Sagån flankeras i V av byn Västra Skavsvad och uppströms i Ö av byn Östra Skavsvad.

Vårdkase

Definition: Uppstaplad hög av timmer, ved eller ris som kunde antändas för att t.ex. varna för annalkande fiender.

Kommentar: Tydliga spår efter vårdkasor är sällsynta. De kan utgöras av bevarade vårdkasor, rester av en vårdkasebotten eller eldskadade hällar. Ibland har vårdkasan placerats på en stensamling. Som regel har vårdkasor placerats på, eller i anslutning till, bergskränen. Ibland kan även en grund efter bålvaktens stuga eller koja påträffas. Denna skall registreras under Husgrund, historisk tid (Militär).

Principer för beskrivning: Vårdkasebottnar bestående av eldskadade hällar beskrivs med utbredning, huvudriktning och skadornas omfattning. Vårdkasebottnar i form av stenrösen och bevarade vårdkasor med ved- eller rishögar beskrivs med storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, höjd samt eventuella stenars storlek.

Exempel på beskrivning:

- Vårdkasebotten, oval, 8×4 m (NV-SÖ) och 0,5 m h. Fyllning av 0,2–0,4 m st stenar. I SÖ är en grop, 1,5 m diam och 0,5 m dj. Stenar är utkastade i SV. Vegetation på lämning: Bevuxen med en tall och några enar.
- Vårdkasebotten (?). Inom en yta av 3–3,5 m diam är bergskränet eldskadat i gammal tid, och skärvsten, 0,01–0,3 m stora, täcker berghällen, som är glest beväxt med lav och mossor.

Vägmärke

Definition: Stenar, skyltar eller stolpar uppsatta vid allmän väg som avståndsmarkeringar eller med skriftliga uppgifter om bl.a. avstånd till en viss plats.

Kommentar: Milstolpar markerade hel-, halv eller kvartsmil och har ofta aktuell regents krönte namnchiffer. Ibland finns även aktuell landshövdingens initialer. Vaghållningsstenarna markerade gräns mellan vägsträckor med olika vaghållare. De är vanligen av sten, men även trätavlor kan förekomma. En inskrift kan innehålla vaghållningsstenens ordningsnummer utmed vägen, by- eller gårdsnamn, gårdens mantal, vägsträckans längd i alnar eller meter, gårdsägarens initialer, årtal och/eller riktningsspil. Vägmärken används för stenar, skyltar eller stolpar med skriftliga uppgifter om bl.a. avstånd till en viss plats, t.ex. om avståndet till närmaste gästgiveri, stad etc. Milstolpar och vägmärken är vanligen uppställda i ett postament av sten. Om endast postamentet återfinns används egenskapsvärdet postament.

Principer för beskrivning: Ange material, storlek, dvs. höjd, bredd med riktning och tjocklek, och återge därefter inskriptioner. Därefter beskrivs eventuellt postament med storlek, orientering och höjd samt material med eventuell stenstorlek. På Fastighetskartan och Terrängkartan redovisas milstolpe eller postament efter milstolpe, stående på ursprunglig plats, med symbol (tvärstreck över vägen) samt run-R.

Exempel på beskrivning:

- Milstolpe, kalksten, 0,95 m h, 0,5 m br vid basen (NÖ-SV) och 0,2 m tj. Avsmalnande uppåt och med profilerat överstycke. I S sidan är inhugget texten: 3/4 \ MIL \ 1833. Postamentet är 1,4×1,4 m (NÖ-SV) och 0,3–0,7 m h, av 0,8–1,3 m l tuktade stenar i kanten och fyllt med småsten innanför.
- Vaghållningssten, granit, 0,55 m h, 0,75 m br vid basen (NÖ-SV) och 0,32 m tj. Avsmalnande uppåt. I NV sidan är inhugget: No 12 \ NORREBY \ 3/12 Mtl \ 238 Aln. \ Åhr 1887. Stenen är avslagen i SV kanten. Mitt på stenen är ett borrhål.
- Vägvisarsten, kalksten, 0,9 m h, 0,3 m br (Ö-V) och 0,25 m tj. Spetsig överdel. I SV sidan är inhugget texten: FRÅN \ GÖTHE \ BORG \ TIL \ VENERS \ BORG. På SÖ sidan är texten: FRÅN \ GÖTHE \ BORG \ TIL \ LIDKÖ \ PING. Stenen är placerad direkt i marken.
- Milstolpe, i sekundärt läge, gnejs, 1,5 m h, 0,55 m br och 0,1 m tj. Inskrift i upphöjd relief: 1 \ 4 \ MI \ 1666 \ IH. Den övre delen avslagen, så att halva ettan saknas. Även högra delen avslagen. Stenen ska ha ingått i ett stenparti och låg vid 1965 års inventering på ett stenröse ca 75 m åt SSÖ. Flyttad till gårdsplanens kant av nuvarande markägare.
- Postament till milstolpe, kvadratisk, kallmurat, 1,6×1,6 m st (NÖ-SV) och 1,5 m h. Mot SV är en upplagd stenmur. 1933, vid anläggandet av den nya vägen mot Torup, togs milstolpen av gjutjärn bort av vägmästaren för renovering. Den återfördes aldrig, meddelade markägaren.

KULT, OFFER OCH FOLKTRO

Källa med tradition

Definition: Källa med tradition om källkult eller källa till vilken sägen eller namn är knutet.

Kommentar: Man har druckit ur, tvättat sig eller offerat i källan. Offren bestod vanligen av metallbitar, mynt eller nålar. Samma källa kan ha använts i olika syften under lång tid. En speciell grupp är pilgrimskällorna, främst s k Sankt Olofskällor, som bl.a. återfinns längs pilgrimslederna till Nidaros (Trondheim). Jfr. Brunn/kalkkälla.

Principer för beskrivning: Ange typ av källa, storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, och mätbart djup. Därefter beskrivs eventuella konstruktioner. Ange gärna riktning för källans utlopp. Tradition anför, liksom om källan fortfarande tycks vara i bruk.

Exempel på beskrivning:

- Hälsokälla, 1×0,4 m (Ö–V) och 0,5 m dj. Utlopp åt Ö, 4 m l (Ö–V), 1 m br och 0,3 m dj, som ansluter till sank mark. Vattnet har hög järnhalt, med kraftiga rostavlagringar i avloppet. Källan är belägen nedanför en lodrät klippa.
- Offerkälla, 1×1 m (NNÖ–SSV) och 1 m dj. Fodrad med ett kvadratisk brunnskar av timmer. Utlopp åt NNV. Vid inventeringstillfället låg i källan elva kopparmynt från tiden 1800–1867.
- Trefaldighetskälla, 1,2 m diam och 0,5 m dj. Stensatt med 0,3–0,6 m st stenar. I botten några flata hållar, intill 0,7 m l. Utlopp mot VNV genom en i sen tid anlagd ledning, 5 m l, till en kallmurad brunn. Tradition: Enligt utsago av flera ortsbor skall de äldre i bygden i sin ungdom ha samlats på trefaldighetsafton och druckit ur källan, varefter de gått på logdans. Enligt en uppgiftslämnare har även pengar offerats i källan.

Labyrint

Definition: Enskiktade stenrader lagda i spiral eller i system utgående från en oftast korsformig grundplan.

Kommentar: Flertalet labyrinter är kustbundna och har möjligen koppling till säsongsfiskeplatser. Enstaka labyrinter återfinns i förhistoriska miljöer.

Principer för beskrivning: Ange först yttermått, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning, därefter planlösning, antal varv samt stenstorlek och i vilket väderstreck ingången ligger.

Exempel på beskrivning:

- Labyrint, 9 m diam, med korsformig grundplan, lagd i 12 varv, av vanligen 0,1–0,3 m st stenar. Enstaka stenar i centrum är 0,6 m st. Ingång i Ö.

Naturföremål/-bildning med tradition

Definition: Naturföremål eller naturbildning till vilken ålderdomligt bruk, sägen, tradition, namn eller märkligt historiskt minne är knutet.

Kommentar: Jfr. Källa med tradition, Plats med tradition, Offerplats, Offerkast.

Principer för beskrivning: Naturföremål som grottor, stenblock osv. beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd med längdoriering, och höjd/djup. Träd kan beskrivas med höjd och diametern i brösthöjd. Ange tradition om sådan finns.

Exempel på beskrivning:

- Flyttblock med tradition, ca 14×12 m (NNV–SSÖ) och intill 10 m h. Tradition: Enligt ortsbefolkningen kallas det mäktiga blocket ”Landkärringens sten”. Sägner om att ”landbackens drottning” här hade sitt residens upptecknades vid 1949 års fornminnesinventering.
- Träd med tradition, tall, ca 15 m h och 0,9 m diam i brösthöjd. Mycket skrovlig bark. På trädets N sida, 1,3–1,8 m h över marken, är ett 30-tal rostiga spikar och nålar islagna mellan barkytorna. Några av nålarna tycks vara av modernt snitt. Tradition: Enligt en i trakten mycket väl känd tradition har man här satt bort tandvärk. Om någon fällde trädet så skulle denne få all värken på sig.
- Flyttblock med tradition, jättekast, 8,5×7 m (NÖ–SV) och ca 3,5 m h. Tradition: Trollen i Maglarpskogen slängde stenblocket mot kyrkan i Verum, när de hörde kyrkklockorna ringa. De missade dock kyrkan med ca 50 m. Referenser: Prästranssakningarna 1651.

Offerkast

Definition: Samling av sten eller ris och kvistar som tillkommit efter hand vid platsen för en särskild händelse, t.ex. platsen för ett påstått brott eller för en olycka.

Kommentar: Den förbipasserande kastade en sten eller pinne på platsen för sin välgång och för att blidka gengångare. De s k döingerösen på västkusten registreras under lämningstypen Begravningsplats enstaka (övrig).

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. längd×bredd med längdriktning samt höjd, och därefter anges material och eventuell stenstorlek. Ange om sedvänjan tycks vara levande. Tradition anges.

Exempel på beskrivning:

- Offerkast, av ris, 2×1,5 m (NÖ–SV) och 1,5 m h. Nedre partierna utgörs av delvis förmultnade grenar och kvistar, de övre av granris, varav de översta kvistarna ännu är färska. Enligt sagesman H O-son används kastet fortfarande av förbipasserade.
- Offerkast, av sten, upplagt på ett block, 4×1 m (Ö–V) och 1 m h. Kastet är 0,4 m h, av 0,05–0,4 m st stenar. På markytan N och S om offerkastet är talrika stenar. Hembygdsföreningen talar om att stenar lades upp ännu in på 1940-talet.

Plats med tradition

Definition: Plats till vilken ålderdomligt bruk, sägen, tradition, namn eller märkligt historiskt minne är knutet.

Kommentar: Är bruket, traditionen, namnet etc. knutet till en naturbildning på platsen, används i stället Naturföremål/-bildning med tradition. Jfr. även Offerplats, Källa med tradition.

Principer för beskrivning: Plats med tradition kan beskrivas till sin topografiska utformning, ange eventuella storleksmått. Tradition anges.

Exempel på beskrivning:

- Plats med tradition och namn. Platsen kallas Brudbacken. Tradition: En brud på väg till sitt bröllop skall ha mördats på platsen.

Vallanläggning

Definition: Förhistorisk sten- och/eller jordvall och/eller palissad, i vissa fall kombinerad med vallgrav, som helt eller delvis avgränsar ett område.

Kommentar: Vallanläggningen har inte haft försvarsfunktion, utan har mer karaktären av att utmärka ett område. Palissader har i regel inga synliga spår ovan mark utan påträffas vid markarbeten, t.ex. arkeologiska undersökningar, i form av stolphål och/eller rännor. För denna typ av anläggningar används ibland begrepp som t.ex. sarupanläggning, kultisk anläggning och borgliknande hägnad. Jfr. Fornborg.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdriktning. De mått som ska anges är till skillnad från fornborgar endast det område som utmärks av vallarna, inte hela bergets utsträckning. Ange vallens material samt dess sammanlagda längd, bredd, höjd och stenstorlek samt vallarnas belägenhet i relation till terrängen. Därefter beskrivs vallanläggningens eventuella inre.

Exempel på beskrivning:

- Vallanläggning, 65×50 m (Ö–V), begränsad av branta, närmast lodräta stup i V och S, mot N och NÖ av mindre branta stup och slänter, och mot SÖ av sluttande berg. Mot SÖ, Ö och NÖ är en stenvall. Stenvallen är bågformad, 50 m l, 1–2,5 m br och 0,2–1 m h. I den S delen är en 2 m br öppning. Från öppningen och ca 25 m mot N är vällen byggd av 0,2–0,5 m st stenar i ett skikt. De ligger parvis, ofta med en flat sida utåt. Vallen är avbruten på några ställen. Öppningen är belägen där man lättast tar sig upp.

RISTNINGAR, HÄLLMÅLNINGAR OCH MINNESMÄRKEN

Bildristning

Definition: Ristade, huggna, knackade eller slipade bilder av järnålderskaraktär eller medeltida karaktär.

Kommentar: Omfattar bilder i fast håll, på rest sten eller block. Egenskapsvärdet Bildsten används för bildframställningar som huggits eller ristats på en sten, ofta kalksten, vanligen med en karaktäristisk svampliknande form. Normalt är endast den ena sidan ornerad, längs denna sidas kanter finns ofta en bård, vanligen i knutbandsornamentik. Motiven i övrigt varierar, från enstaka geometriska figurer till sammansatta bildscener. Från sen vikingatid finns bildstenar med korsmärkta runslingor (minnesinskrifter). Bildstenar förekommer i huvudsak på Gotland men är även kända från andra landskap. Tidigmedeltida gravhällar med bilder samt s k Eskilstunakistor registreras under lämningstypen Runristning (I gravkontext). Jfr. även Hällristning, Ristning, medeltid/historisk tid.

Principer för beskrivning: Ange om ristningen finns på häll, block eller sten och uppge storlek och orientering. Beskriv därefter bilderna och deras storlek och ange ristningens djup. Bildstenar beskrivs med bergart, höjd, bredd med orientering och tjocklek. Därefter beskrivs bilden eller bilderna. Antalet räknas på antal stenar resp antal ristningsytor, alltså inte antal figurer.

Exempel på beskrivning:

- Bildsten, kalksten, 3,85 m h, 1,85 m br (ÖNÖ–VSV) vid basen, 1,02 m br vid halsen och 1,12 m br vid huvudet samt 0,25 m tj. S sidan blind. N sidan otvetydig bildyta, en bit av ett segel kan anas nedtill. Svacka VNV om stenen. Referenser: Lindqvist, S, 1941, Gotlands Bildsteine, s 36. Nylén, E & Lamm, J P, 1978, Bildstenar, s 170. SGU Kartbladet Katthammarsvik. ATA dnr 3105/62.
- Bildristning, i fast häll, 0,6×0,6 m (N–S), bestående av 1 svärd, 1 solhjul(?) och 1 kors. Svärdet är 11,5 cm l. Solhjulet(?) är 10×10 cm med en grop i mitten. Korset är 0,5×0,5 cm. Ristningarna är 0,5–1 cm dj. Svärdet ser ut att vara av vikingatida typ. Korset är av storlek och typ som ett skiljetecken i runslingor. Troligen är ristningen vikingatida till sin helhet. Se skiss bak i boken, s. 5.
- Bildristning på rest sten, granit, 1,1 m h och 0,6 m br (Ö–V) och 0,15 m tj, avsmalnande upptill. Stenen har ett ristat kors, 0,3×0,2 m st. Ristningen är ca 0,5 cm dj. Runor kan inte iaktas.

Hällbild

Definition: Ristade, huggna, knackade, slipade eller målade figurer och linjer samt färgfält.

Kommentar: Används även för knackade, slipade eller huggna fördjupningar. S.k. svärdslipningsstenar och -hällar registreras under egenskapsvärdet Slippräna. Jfr. Bildristning, Ristning, medeltid/historisk tid, Runristning. OBS! Hällbild får endast användas tillsammans med de sammansatta lämningstyperna Hällmålning eller Hällristning. Detta gäller oavsett antal ristningar/målningar, dvs. även för FMI-enheter bestående av en enstaka skålgrop eller en cirkelfigur.

Principer för beskrivning: Ange storlek på målning- resp. ristningsytan, dvs. längd×bredd med längdoriering. I de fall målningen/ristningen är belägen på ett block, anges även blockets storlek. Därefter räknas de olika figurtyperna och deras antal upp. Varje figurtyp beskrivs sedan för sig. Mått på figurer anges i centimeter. Antal räknas på figurtyper.

Exempel på beskrivning: Se under Hällmålning resp. Hällristning

Hällmålning

Sammansatt lämningstyp

Definition: Yta, på fast berg eller block, med en eller flera målade figurer eller färgfält.

Kommentar: Avser förhistoriska hällmålningar. OBS! Den sammansatta lämningstypen Hällmålning ska alltid användas, oavsett antal målningar, dvs. även för FMI-enheter bestående av ett enstaka färgfält eller en enstaka djurfigur.

Principer för beskrivning: Ange storlek på målningssytan, dvs. längd×bredd med längdoriering. I de fall målningen är belägen på ett block, anges även blockets storlek. Därefter räknas de olika figurtyperna och deras antal upp. Varje figurtyp beskrivs sedan för sig. Mått på figurtyper på hällristningar och hällmålningar anges i centimeter.

Exempel på beskrivning

- Hällmålning, 1,3×1,3 m (NV–SÖ), i block, närmast kubformat, 4×3,5 m (NNV–SSÖ) och 3,5 m h, bestående av 2 konturmålade och sammanflätade djurfigurer. En är en älgdjur, 120 cm h och 120 cm l. Den andra, belägen på älgens bakkropp, är ca 70 cm h och 30 cm l. Målningsslinjerna är 1,5–8 cm br. Hällmålningen är ställvis avflagad, speciellt i älgens centrala del och i dess bakparti. Belägen på den inåtlutande, relativt plana SSV väggen av blocket. Skador på lämning: I blocket är ett flertal sprickor, de flesta tätade med lim. Runt blocket är gjutet en betongsula med stålbalkar, med vars hjälp blocket har höjts ca 0,5 m vid sjöreglering år 1970. Vegetation på lämning: Beväxt med lav på älgens främre del. Referenser: ATA dnr 3345/42, 3882/42, 3425/44 och 3104/73.
- Hällmålning, ca 10×2 m (NNV–SSÖ), på närmast lodrät klippvägg med ställvis svagt överhäng. Vid inventeringstillfället 1995 syntes 1 älgfigur och ett obestämbart antal färgfält inklusive grova linjer. Älgfiguren är klarröd till vinröd, 20×10 cm st. Färgfälten är oregelbundna, av liknande färg som älgfiguren. Klippväggen är delvis vittrad, varför delar av målningssytan saknas. På väggen finns också gulbruna till gulröda lavar eller utfällningar (?). Under sommaren 1995 rengjordes klippväggen av Skogsmuseet i Lycksele i samverkan med RAÄ, varvid älgfiguren framkom. Skador på lämning: Delvis vittrad. Rester efter sentida klotter finns på klippväggen. Referenser: ATA dnr 425-4158-1995.

Hällristning

Sammansatt lämningstyp

Definition: Yta, på fast berg eller block, med en eller flera ristade, huggna, knackade eller slipade figurer eller obestämbara figurer och linjer.

Kommentar: Avser förhistoriska ristningar. Jfr. Bildristning, Ristning, medeltid/historisk tid, Runristning. OBS! Den sammansatta lämningstypen Hällristning ska alltid användas, oavsett antal ristningar, dvs. även för FMI-enheter bestående av en enstaka skålgrop eller en cirkelfigur.

Principer för beskrivning: Ange storlek på ristningsytan, dvs. längd×bredd med längdoriering. I de fall ristningen är belägen på ett block, anges även blockets storlek. Därefter räknas de olika figurtyperna och deras antal upp. Varje figurtyp beskrivs sedan för sig. Mått på figurtyper på hällristningar och hållmålningar anges i centimeter.

Exempel på beskrivning:

- Hällristning, 3,8×2,6 m (Ö–V), bestående av 5 skepp, 2 cirkelfigurer, 1 obestämbart figur, 3 fotsulor, 10 älvkvarnar och 3 avlånga fördjupningar. Skeppen är 45–70 cm l. De två största med manskapsstreck, är tämligen djupt ristade. Den ena cirkelfiguren, ett ringkors, är 15 cm diam, djupt ristad. Den andra, en solring, belägen nedanför de ovala älvkvarnarna, är 10 cm diam, 2 cm br och 0,5 cm dj. Fotsulorna är 23–24 cm l, alla med ristad kontur och hålstreck. Två parställda fotsulor är djupt ristade, den tredje grunt ristad. En av de parställda fotsulorna är delvis söndersprucken. Den obestämbara figuren är 38×22 cm st och liknar närmast två sammanbundna ögon med näsa under, möjligen en glasögonfibula. Den är tämligen grunt ristad. Älvkvarnarna är 5–6,5 cm diam och 0,5–1 cm dj. I den största älvkvarnen ligger fyra kopparslantor, en femöring (1952) och tre ettöringar (1956, 1956 och 1958). Den avlånga fördjupningen är 8×5–10×6 cm och 1 cm dj. Hällristningen är belägen i isepad, sprucken och vittrad toppyta på kraftig Ö-slutning av berg.
- Älvkvarnsförekomst, i håll, 14×7 m (NNV–SSÖ), bestående av 120 älvkvarnar, 6 avlånga fördjupningar och 3 rännformiga fördjupningar. Älvkvarnarna är 2–10 cm diam och 0,3–0,4 cm dj. De avlånga fördjupningarna är 8×2–11×5 cm st och 0,5–2 cm dj. De rännformiga fördjupningarna är 58, 43 resp 18 cm l, 3–6 cm br och 0,5–1,5 cm dj, den längsta ändar i en älvkvarn belägen på hållens SV del. Skador: Hållen är vittrad och på krönet står en flaggstång.
- Skålgropsförekomst, 1×1 m, i block, 1,5 m st och 0,4 m h, bestående av 30 skålgropar. Dessa är 3–5 cm diam och 0,5–2 cm dj.
- Hällristning, 0,8×0,5 m (NV–SÖ), bestående av 4 sliprännor. Dessa är 25–30×0,5–1,5 cm (NV–SÖ) och 0,5 cm dj. Belägna i en förhöjd kvartsgång, 0,2 m h, i granithäll.
- Hällristning, 6×4 m (NV–SÖ), bestående av 3 skepp, 3 obestämbara figurer, 2 slipytor och 1 älvkvarn. Skeppen är 52, 45 och 46 cm l. De är konturristade och av dubbellinjetyp. Ett har minst 3 inre lodräta linjer (spantstreck). Två av de obestämbara figurerna är 43×18 cm och består i huvudsak av 2 parallella linjer som i ena änden sammanstrålar. En är på ett ställe avbruten genom en avspjälkning, 6×4,5 cm. Möjligen består figurerna av 2 sammanristade skepp. Den tredje obestämbara figuren, består av 2 korsande linjer, 34 och 27 cm l. De 2 slipytorna är sluttande, 3,9 m l (NV–SÖ) och 0,2–0,4 m br. En som har blankslipad yta är svagt bågformig och bredast vid basen. Den andra är närmast helt överväxt av lav, men skönjbar. Älvkvarnen, belägen i området S kant, är 8 cm diam och 1 cm dj. Skrovlig yta och därigenom något osäker. Inom hällristningsytan finns talrika otydliga linjer. Dessa kan möjligen bilda figurer, men de flesta är sannolikt skrapspår. Berghållen är i huvudsak mörk och finkornig. I S delen vid älvkvarnen är bergarten ljus och grovkornig. Enligt en ortsbo (ca 30 år) har han som barn åkt rutschkana på en av slipytorna med hjälp av plåtbitar. Detsamma har, enligt sagesmannen, hans farmor och farmoderns föräldrar gjort när de var små.
- Svärdslipningssten, granit, 1,3×1,1 m st (Ö–V) och 0,4 m h. På stenens S sida är 6 sliprännor. Dessa är 75–95 cm l, 7–9 cm br och 1,5–2,5 cm dj med ett inbördes avstånd av 2–15 cm.

Minnesmärke

Definition: Minnesmärke i trä, sten eller metall eller minnesinskrift efter historisk person eller särskild händelse.

Kommentar: Avser minnesstenar, träkors, stenkors eller ringkors, med minnesinskrift. Avser även vattenståndsmärken med angivet årtal samt vissa stenrösen/rösningar. Det fåtal vattenståndsmärken som utgörs av inslagna dubbar hör också till denna lämningstyp. Avser även t.ex. ordensmärke, ringarsten, gårdssten.

Principer för beskrivning: Ange först material på minnesmärket samt dess storlek, vanligen höjd, bredd och tjocklek. Eventuella inskriptioner bör beskrivas och återges så exakt som möjligt och belysande exempel ritas av. Stenrösen/rösningar beskrivs med diameter eller längd×bredd med längdriktning samt

höjd. Därefter beskrivs eventuella konstruktionsdetaljer. Antal räknas alltid på "antal minnesmärken", inte antal ristade figurer, bokstäver e dyl.

Exempel på beskrivning:

- Minnessten, kalksten, 0,6 m h, 0,3 m br (Ö-V) och 0,1 m tj. Inskrift i den mot N vettande sidan: KONUNG \ CARL XII \ SISTA HÄST \ STÖRT. \ ANNO 1740. Tradition: En stallknekt hängde sig i stallet. Hästen Brandklipparen slet sig och galopperade blint in i muren och bröt nacken. Referenser: ATA dnr 3054/81. Piper, H. i: Engso från medeltid till nutid, 1981.
- Minnessten, 1,7 m h, 0,6 m br (N-S) och 0,3 m tj. Flathuggen. I den mot V vända sidan är huggen inskription, ifylld med svart färg: VANGSBRO \ HÄRADS \ AVRÄTTNINGS- \ PLATS MINNES \ AVRÄTTNINGEN \ 1829\HEMBYGDSFÖRENINGEN \ RESTE STENEN \ 1978. Tradition: Enligt sagesmännen påträffades kring sekelskiftet skelettrester i groparna. Sagesmännens farfar (f.1813) stod spetsgård vid den sista avrättningen. För utförligare tradition se RAÄ:s inv. 1963. Sagesmän: Bröderna A och V N-ström, Rosshyttan. Referenser: Västerfärneboken, 1951, s. 74. Boman & Thorén i: VFÅ 1979.
- Minnessten, i form av en runsten, gnejs, 2,4 m h, 0,5 m br (NÖ-SV) och 0,2 m tj. Runhöjd 13 cm. Inskrift i en drakslinga i den mot SÖ vända sidan: Längta ej till fjäran lycka, lyss till vindens sus vid eget bo. Inskrift med runor i ett 0,5×0,3 m st fält på övre delen av den åt NV vända sidan: Rhode reste stenen. Stenen restes 1890-97 av biskop Rhode.
- Minnesinskrift i kopparplåt, 0,5×0,4 m, på husvägg. Kopparplåten vetter mot S. Ristad inskription: I DETTA HUS FÖDDES\ DEN 29 MARS 1876\ FÖRFATTAREN OCH\ KONSTNÄREN AUGUST AUGUSTSSON.
- Stenkors, kalksten, 2,1 m h, 0,37 m br (N-S) och 0,2 m tj. Korsarmen är 1,8 m l, 0,23 m br och 0,2 m tj. Korsets överdel är 0,33 m h. Foten har vingliknande utbyggnader åt N och S. I Ö och V är strävstenar av kalksten. På V sidan är ett ringkors inskrivet i stenen och i detta är en inskrift på latin med minuskler. Korset lutar 35° mot Ö.
- Ordensemblem, av järn, 1,75 m h. Emblem i form av en eklövsprofilerad cirkel, 35 cm diam och med ristad inskription under en stjärna: NW 25/7 1880.

Ristning, medeltid/historisk tid

Definition: Ristningar från historisk tid, bl.a. i träd, på hus, i berghällar och på stenar.

Kommentar: Avser huvudsakligen fäbodristningar samt ristningar vid torp och gårdar, på bodar eller kåtor samt ristningar i klippor, vid gamla hamnlägen eller i annan maritim miljö. Enstaka ristningar av dessa typer, t.ex. en del fäbodristningar, kan dateras till medeltid. Ristningar med runor registreras under Runristning. Ristningar med kompassros eller väderstreckspil registreras under lämningstyp Kompassros/väderstreckspil. Jfr. även Bildristning, Hällristning.

Principer för beskrivning: Ange först det material som ristningen finns på och därefter ristningens totala utsträckning/storlek. Om det finns många motiv anges vilka grupper av motiv som förekommer samt deras antal. Därefter beskrivs varje motivgrupp för sig med mått och speciella detaljer.

Exempel på beskrivning:

- Ristning i berghäll. Inom en yta, 10×7 m (Ö-V) är ett 20-tal ristningar. Dessa utgörs av människofigurer, båtar, hus, namn, initialer och årtal, bl.a. 1832, 1861 och 1882. De enskilda ristningarna är 5-70 cm br och 5-25 cm h. Några är inramade.

Runristning

Definition: Runristning i sten eller annat material.

Kommentar: Avser såväl förhistorisk som medeltida runristning i rest sten eller på block, på berghäll, tidigmedeltida gravhällar och Eskilstunakistor, runristning i annat material än i sten, t.ex. i puts på kyrkor, samt historiska och sentida runristningar. Vikingatida runristningar är ofta minnesinskrifter, vanligen efter döda anförvanter. Runinskriften har som regel ordnats i band, vilka ofta formats som utdragna djurkroppar med huvud, fötter och svans. Ristningsytan pryds ofta av kors och djuornamentik. Ibland har runristningarna också utsmyckats med mer komplicerade bildframställningar. Äldre, urnordiska, runristade stenar saknar oftast ornamentik och har texten ordnad i vågräta eller lodräta rader. Tidigmedeltida gravhällar med runor och Eskilstunakistor ges egenskapsvärdet "I gravkontext". Eskilstunakistor registreras som runristning även om runor saknas. Jfr. Bildristning, Ristning, medeltid/historisk tid, Gravvård.

Principer för beskrivning: För runsten anges först bergart, därefter stenens storlek, dvs. höjd, bredd med orientering och tjocklek. För runristning i fast håll anges först storlek på ristningsytan. Beskriv kort ristningen, ange eventuella ormslingor, kors osv. Runorna behöver inte skrivas av, men ange deras höjd.

Finns tolkning av runinskriften kan denna anges. Om ristningen är publicerad i Sveriges runinskrifter anges dess nummer i runverket under Referenser. Finns tolkning av runinskriften kan denna anges. Om det är fråga om en sentida ristning eller en ristning från historisk tid bör detta framgå i beskrivningen. För fyndplatser för runstenar som flyttats anges under Läge "Ursprungligt läge – numera flyttad". För flyttade runstenars nuvarande plats anges under Läge: "Nuvarande läge – hitflyttad".

Exempel på beskrivning:

- Runristning i fast håll, 1,9×1,55 m (NÖ–SV). Runhöjd 4–7 cm. Ristningen sluttar mot SV. Omgiven av ett järnstaket, ca 2×2 m. Referenser: Upplands runinskrifter nr 11.
- Runristning i block, granit, ca 3,5 m diam och 2,5 m h. Ristningen finns på blockets NNV sida. Runhöjd 6–11 cm. Uppmålad. Referenser: Upplands runinskrifter nr 727.
- Lockhäll till Eskilstunakista, grå kalksten, 2 m l och 0,7 m br, inmurad i sakristians V vägg, ca 1,3 m över golvplanet. Runhöjd 8–13 cm. Innanför de två runslingorna som följer stenens kanter, är djuornamentik i upphöjd relief. Stenen påträffades 1790 i kyrkans sydmur. Den flyttades 1858 till sakristians vägg. Referenser: Södermanlands runinskrifter nr 116.
- Runsten, rödaktig granit, 2,25 m h, 0,9 m br (NÖ–SV) och 0,35 m tj. Foten är 0,65 m br och 0,65 m tj. Ristningsytan är 1,66×0,72 m, jämn men tycks vara försliten. Runristningen består av ett skriftband format som en oval ormslinga med huvud och stjärt sammanlänkade. Utanför slingan och parallellt med densamma löper ytterligare ett skriftband som delvis är bortslaget. Runhöjden är 10–12 cm utom i början och i slutet då runorna är 5–6 cm h. I botten på ristningslinjerna i stenens nedre del kan infärgning skönjas. Texten tolkas: "Tav? lät resa denna sten efter Grimrad. Han var faren – Vidfastes son – österut. Ulv och Vibjörn .... Ketillas gjorde bro .... i sundet." Runstenen upptäcktes 1986 av markägaren i samband med stenröjning i hans åker. Enligt muntlig uppgift av Jan Paul Strid, Runverket, dateras stenen till 1030-talet. Skador på lämning: Stenen är kantskadad, förmodligen i samband med åkerbearbetning.
- Runstensfragment. På trappavsats i kyrktornet ligger 9 runstensfragment, varav 4 har synliga runor. Fragmenten är 0,15×0,3–0,4×0,3 m st. Runornas höjd är 13 cm. Den ursprungliga fyndplatsen för fragmenten är registrerad som RAÄ-nummer Asa 27.
- Runristning, i putsen på S ytterväggen av vapenhus, inom en yta, 0,2 m h och 0,8 m br, bestående av 7 runor. Dessa är 7 cm h. Referenser: Lignell, F, 1936, Rydaholm i forntid och nutid. Wilstadius, P: Rannsakningarna, 1940. Smålands runinskrifter H2, nr 56–58. ATA dnr 5460/49.

ÖVRIGA LÄMNINGAR

Avrättningsplats

Definition: Plats där avrättningar verkställdes från medeltid fram till 1800-talets mitt.

Kommentar: Rester efter särskilda anläggningar eller konstruktioner kan förekomma. Ofta har de avrättade begravts i omedelbar närhet av avrättningsplatsen. Jfr. Begravningsplats enstaka.

Principer för beskrivning: Ange platsens storlek och beskriv kortfattat dess topografiska utformning. Finns anläggningar beskrivs dessa med form, storlek och material.

Exempel på beskrivning:

- Avrättningsplats, ca 15 m diam, belägen på krönparti av kulle. Kullen är ca 50 m diam och 4 m h. På det plana krönpartiet är två gropar, 1,75×1 m (Ö–V) och 0,2 m dj resp. 1,5×0,75 m (VNV–ÖSÖ) och 0,4 m dj, med ett avstånd på 3 m (N–S).
- Avrättningsplats, uppgift om. Enligt en odaterad karta, sannolikt dock från 1800-talet, låg på angiven plats en avrättningsplats, ca 120×80 m (N–S). I dag är området bebyggt med villor. Inmätning från den idag utdikade Nosabysjöns strandlinje är något osäker. Vid grustäcksarbeten 1920 hittades här en likkista med välbevarat mansskelett.

Depåfynd

Definition: Fyndplats för ett eller flera föremål som kan antas ha medvetet lagts ned på platsen.

Kommentar: Gäller inte sentida fynd. Jfr. Fyndsamling, Lösfynd.

Principer för beskrivning: Ange vilken sorts föremål som påträffats, fyndomständigheter samt nuvarande förvaringsplats.

Exempel på beskrivning:

- Depåfynd, silverföremål från vikingatiden. Skatten påträffades 1918 vid anläggandet av en trädgård, av markägaren. Fyndplatsen har utpekats av sonen. Skatten förvaras i SHM. Referenser: SHM inv. 16217. ATA: brev till Riksantikvarien från S T Källberg. Schnittger, B i: VFÅ 1920. Stenberger, M i: Västeråstraktens förhistoria, 1956

Fornlämningsliknande bildning

Definition: Naturbildning med fornlämningsliknande utseende.

Kommentar: Bildningar är formade av naturen.

Principer för beskrivning: Beskrivs enligt sedvanliga principer med form, storlek och höjd/djup.

Exempel på beskrivning:

- Höglignande bildning, rund, 7 m diam och 0,6 m h. Enstaka 0,1–0,2 m st stenar synliga i ytan. Kringodlad. Sannolikt naturbildning.

Fornlämningsliknande lämning

Definition: Lämning med fornlämningsliknande utseende.

Kommentar: Lämningar är skapade av människan.

Principer för beskrivning: Beskrivs enligt sedvanliga principer med form, storlek, höjd/djup och eventuella konstruktionsdetaljer.

Exempel på beskrivning:

- Fångstgropsliknande lämning, närmast rund, 4 m diam och 0,5 m dj. Antydning till rundat bottenplan, 1 m diam. Kommentar: Gropen saknar vall och enligt markägaren är det en täktgrop, uppgrävd vid anläggandet av brukningsvägen intill.

Fyndsamling

Definition: Föremål/artefakter från förhistorisk eller historisk tid.

Kommentar: Avser ett eller flera föremål utan tillräckliga uppgifter om fyndplats. Jfr. Fyndplats och Depåfynd. Avser samlingar hos privatpersoner såväl som samlingar på hembygdsgårdar.

Principer för beskrivning: Beskriv kortfattat samlingens innehåll och ange om möjligt fyndplats. Antalet blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Fyndsamling, bestående av 2 tunnackiga, slipade flintyxor, 1 skafthålsyxan av bergart, 1 spetsnackig oslipad flintyxan samt 1 fragmentarisk, flathuggen flintspets. De tunnackiga yxorna upphittades av markägaren för ett tiotal år sedan i ett utdikad sankhål, ca 500 m N om gården, fyndplats RAÄ nr 54. Den flathuggna spetsen upphittades för ett par år sedan inom boplatsoområdet, RAÄ nr 55. Övriga föremål är funna av ägarens far, sannolikt på gårdens ägor.
- Fyndsamling. På gården förvaras 1 flintdolk och 1 skafthålsyxan. Flintdolken är fragmentarisk, lancettformad, 16,5 cm l (topp och bas avslagna), 5 cm br och 1 cm tj, den återstående delen är sönderslagen i fem delar, som är hopsatta. Dolken är funnen för ca 20 år sedan vid trädgårdsarbete i V-slutning av tomten. Skafthålsyxan är 13,5 cm l, 6,3 cm br och 4 cm tj.

Gränsmärke

Definition: Markering som utmärker gräns.

Kommentar: Avser t.ex. markeringar för gränser mellan fastigheter, byar, socknar eller länder. Gränsmärken kan bl. a. bestå av enstaka stenar med eller utan postament, av större block, av rösen med eller utan mittsten eller visarstenar, av gjutjärnstavlor. Ibland kan gränsmarkeringen ha inskriptioner med t. ex kungamonogram, länsnamn, länsvapen, ägonamn, årtal.

Principer för beskrivning: Ange storlek, dvs. diameter eller längd×bredd med längdoriering, höjd, material och materialets storlek. Därefter beskrivs eventuella konstruktioner, såsom visarstenar, hjärtstenar (mittstenar) osv. Ange alltid åldersbelägg om sådant finns.

Exempel på beskrivning:

- Gränsmärke, flyttblock, 6×4 m (NNÖ–SSV) och 2,2 m h, med närmast lodrät sida mot N. Benämnd ”Bredehall” på karta från år 1694. Referenser: Lantmäteriet, Falun: Sundborn 7, år 1694.
- Gränsmärke, femstenarör, bestående av 1 hjärtsten och 5 visarstenar. Den resta hjärtstenen är 0,8 m h, 0,4 m br (N–S) och 0,15 m tj. I N, Ö, S och V är resta eller kantställda visarstenar, 0,3–0,5 m h, 0,25–0,4 m br och 0,1–0,2 m tj. Mellan hjärtstenen och visarstenarna är en stenpackning, 2,8 m diam och 0,2–0,3 m h, av 0,15–0,3 m st stenar. Referenser: Lantmäteriet, Falun: Enviken 18, år 1773

Park-/trädgårdsanläggning

Definition: Medvetet utformat område avsett för promenader och rekreation eller enskilda anläggningar som ingår i ett sådant område.

Kommentar: Avser parker och trädgårdar som inte längre är i bruk och som inte vårdas för sitt ursprungliga ändamål. Bland lämningarna kan ingå skulpturer samt rester efter gång- och körvägar, kanaler, dammar, rabatter, fontäner, paviljonger m.m.

Principer för beskrivning: Enskild lämning beskrivs med storlek, dvs. längd×bredd och längdorientering, och höjd/djup. Om beskrivningen avser ett område, dvs. en park eller trädgård, anges först områdets storlek och därefter räknas förekommande lämningar och deras antal upp. Beskriv sedan varje typ av lämning för sig. Antal lämningstyper blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Parkanläggning, rest av, bestående av en stensatt "grotta", rund, 5 m diam och intill 1,8 m dj, ingrävd i slutningen. Kallmurade väggar av 0,2–0,9 m st stenar. Ingång från N, 1,5 m br, utanför denna är en 5 m l nedgrävd gång.
- Parkanläggning, inom ett ca 300×70–100 m (N–S) st område, bestående av 1 vägbank, ett antal terrasser, trappor och bord. Vägbanken är ställvis kallmurad, ca 100 m l och i huvudsak 8 m br och 2 m h, av 0,3–1 m st stenar. Den mittersta delen sväller ut i en mer terrassliknande form, 22×17 m. Inom området finns dessutom talrikt med större och mindre terrasser, vilka är både halvcirkelformade och rektangulära. De halvcirkelformade är 9–16 m diam och 0,2–0,7 m h. De rektangulära är 12×2 resp. 5×2 m och 0,5–1,4 m h. De är uppbyggda av 0,3–0,5 m st stenar. Vidare finns inom området fem trappor och ett bord bestående av 1 kvarnhjul, 1,6 m diam. I NV delen finns en täkt. Parkens ålder är okänd, men kallas enligt uppgift för "Jäppeparken". I den Ö delen av Jäppeparken finns en damm kallad Jäppedammen. Bilder finns i bildarkivet i Kristinehamn. Omkring åren 1939–1940 var det servering i parken.

Samlingsplats

Definition: Plats där människor har samlats för gemensamma aktiviteter.

Kommentar: Avser plats för sammankomst för lagstiftning och rättsskipning, plats för regelbundet återkommande handel, samt t.ex. dans- och lekarplatser. Avser inte stående tingshus. Jfr. Kyrkstad, Militär mötesplats.

Principer för beskrivning: Ange typ av plats och ge en kortfattad beskrivning av platsen beträffande utbredning och topografi.

Exempel på beskrivning:

- Samlingsplats, vid den gamla landsvägen som fanns före 1860. Platsen användes som mötesplats för ungdom och, som namnet antyder, var det en mötesplats för dans. Namn: Gladansåsen
- Tingsplats, enligt äldre uppteckningar. Platsen bebyggd med en gård. Den intilliggande myren kallas på Ekonomiska kartan Tingsmyran. Referenser: Rannsakningar efter antikviteter, 1960: prästernas rannsakningar 1667 och befallningsmännens rannsakningar 1682–83. Grau, O i: Beskrifning ofwer Västmanland 1754. Ekström, G i: VFÅ 1948. Västerfärneboboken, 1951, s. 61.

Slagfält

Definition: Plats där slag utkämpats.

Kommentar: Avser t.ex. platsen för slaget vid Visby 1361, Stångebro 1598 m fl.

Principer för beskrivning: Ange om möjligt områdets storlek med längdorientering och räkna upp eventuella förekommande lämningar. Därefter beskrivs varje typ av lämning för sig. Antal lämningstyper blir alltid 1.

Exempel på beskrivning:

- Slagfält, osäker utbredning. På denna plats stod år 1598 slaget vid Stångebro mellan kung Sigismund och hertig Karl, sedermera Karl IX. Idag är platsen grönområde och delvis bebyggd. På platsen finns idag en minnessten, se RAÄ-nummer 145. Referenser: Östergötlands läns museums topografiska arkiv, Garnisonsmuseet.

Utgår

Används för tidigare registrerad lämning som vid förnyad bedömning inte anses ska ingå i Fornminnesregistret.

Övrigt

Används endast för företeelser som inte går att placera in under någon av övriga lämningstyper.

Index

A

Agrara lämningar · 14
Avrättningsplats · 57

B

Backstuga (lägenhetsbebyggelse) · 19
BEBYGGELSELÄMNINGAR · 17
BEFÄSTNINGSANLÄGGNINGAR · 20
Begravningsplats · 26
Begravningsplats enstaka · 26
Bergshistorisk lämning övrig · 39
Bildristning · 53
Blästbrukslämning · 40
Blästplats · 40
BOPLATSER · 22
Boplatser · 22
Boplatksområde · 23
Boplatsvall · 24
Borg · 20
Bro · 49
Brott/täkt · 32, 41
Brunn/kallkälla · 17
Brytningsyta · 41
Bytomt/gårdstomt · 17

D

Dammvall · 33
Depåfynd · 57
Dike/ränna · 33
Drag · 49

F

Fartygs-/båtlämning · 49
Flottningsanläggning · 33
Fornborg · 21
Fornlämningsliknande bildning · 58
Fornlämningsliknande lämning · 58
Fossil åker · 14
Fyndplats · 24
Fyndsamling · 58
Fångstanläggning övrig · 47
Fångstgrop · 47
Fångstgropssystem · 48
Fångstgård · 48
Färdväg · 49
Färdvägssystem · 50
Fästning/skans · 21
Förvaringsanläggning · 18

G

Gjuteri · 42
Grav markerad av sten/block · 26
Grav- och boplatksområde · 29
Grav övrig · 27
GRAVAR · 25
Gravfält · 27
Gravhägnad · 28
Gravklot · 28
Gravvård · 29
Gruvhål · 42
Gruvområde · 42
Gränsmärke · 58

H

Hammare/smedja · 43
Hammarområde · 43
Husgrund, förhistorisk/medeltida · 18
Husgrund, historisk tid · 18
Hytt- och hammarområde · 45
Hyttlämning · 43
Hyttområde · 44
Hägnad · 15
Hägnadssystem · 15
Hällbild · 54
Hällmålning · 54
Hällristning · 55
Hög · 29

I

Industri övrig · 33
INDUSTRIELL VERKSAMHET OCH
SKOGSBRUK · 32

J

JAKT OCH FÅNGST · 47
Jordkällare (husgrund) · 19
Järnframställningsplats (Blästbruks-
lämning) · 40
Järnåldersdös · 30

K

Kalkugn · 34
Kemisk industri · 34
Kolarkojuin (husgrund) · 19
Kolningsanläggning · 35
KOMMUNIKATIONSLÄMNINGAR OCH
MARITIMA LÄMNINGAR · 49
Kraftindustri · 35
KULT OFFER OCH FOLKTRO · 52
Kvarn · 36
Källa med tradition · 52

L

Labyrint · 52
Livsmedelsindustri · 36
Lägenhetsbebyggelse (torp) · 19

M

METALLFRAMSTÄLLNING OCH
BERGSBRUK · 39
Metallindustri/järnbruk · 45
Militär anläggning övrig · 22
Minnesmärke · 55

N

Naturföremål/-bildning med tradition · 52

O

Offerkast · 53
Område med flottningsanläggningar · 37
Område med fossil åkermark · 16
Område med militära anläggningar · 22
Område med skogsbrukslämningar · 37

P

Pappersindustri · 37
Park-/trädgårdsanläggning · 58
Plats med tradition · 53

R

Ristning, medeltid/historisk tid · 56
RISTNINGAR, HÄLLMÅLNINGAR OCH
MINNESMÄRKEN · 53
Runristning · 56
Röjningsröse · 16
Röse · 30

S

Samlingsplats · 59
Skåre/jaktvärm · 48
Skärvstenshög · 24
Slagfält · 59
Smideslämning (smedja) · 46
Smidesområde · 46
Småindustriområde · 38
Spärranordning · 50
Stenindustri · 38
Stenkammargrav · 31
Stenkistgrav · 31
Stenkrets · 31
Stenröjd yta · 25
Stensättning · 32
Stridsvärm · 22

T

Tegelindustri · 39
Terrassering · 25
Textilindustri · 39
Tjärdal (kemisk ind) · 35
Träindustri · 39

U

Uppfordringsanläggning · 46
Utgår · 59

V

Vad · 50
Vallanläggning · 53
Vårdkase · 51
Vägmärke · 51

Ö

ÖVRIGA LÄMNINGAR · 57
Övrigt · 59